

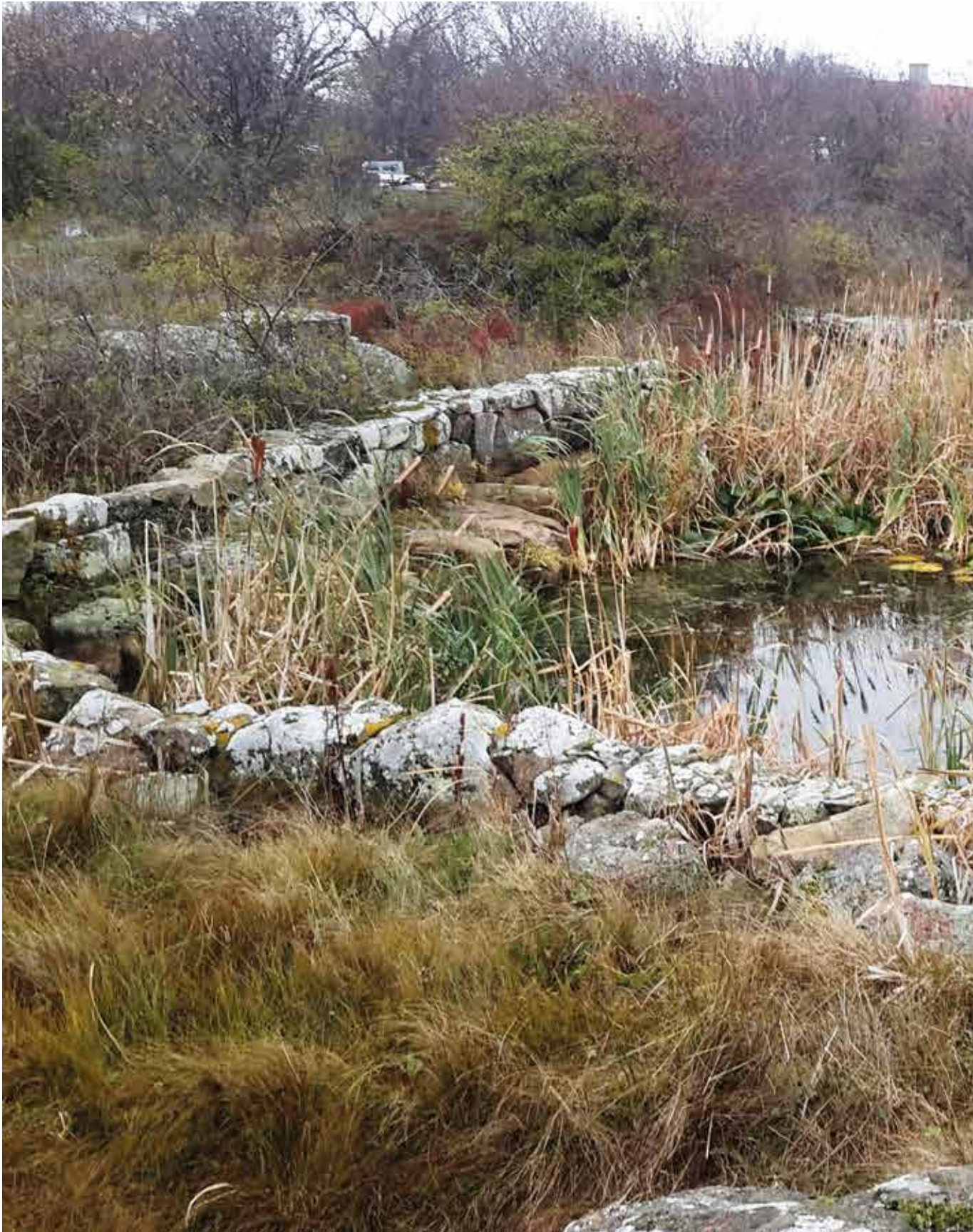

FORSVAR FOR NATUREN

ERTHOLMENE

DRIFTS- OG PLEJEPLAN **2017-2031**

Titel:	Ertholmene. Drifts- og plejeplan 2017-2031	Godkendelse:	Forsvarsministeriet, Kontorchef Trine Kristiansen Vicedirektør for Forsvarsministeriets Ejendomsstyrelse, Torben Gade
Adresse:	Christiansø 1, 3760 Gudhjem		
Udgivelse:	Forsvarsministeriets Ejendomsstyrelse 2018	Fotos:	Tino Bjerregaard, Anne Jind, Egil Pløger og Henrik Olsen.
Udarbejdelse:	AGLAJA (Egil Pløger og Anne Jind)	Layout og produktion:	Bording Danmark A/S
Kvalitetssikring:	Forsvarsministeriets Ejendomsstyrelse, Henrik Olsen Christiansø Administration, Jens Peter Kofoed Forsvarsministeriet, Brian Roth	ISBN:	978-87-92898-27-2
		Internetversion:	Drifts- og Plejeplanen kan findes i elektronisk format på www.ejendomsstyrelsen.dk og www.christiansoe.dk

INDHOLD

LÆSEVEJLEDNING	6
1. RESUMÉ	7
2. INDLEDNING	8
2.1 Drifts- og plejeplaner - generelt	8
2.2 Konkret om drifts- og plejeplanen for Ertholmene	10
3. MÅLSÆTNINGER	13
3.1 Forsvarsministeriets generelle drifts- og plejemålsætninger	13
3.2 Konkrete driftsmålsætninger for Ertholmene	13
4. STATUS	16
4.1 Historie	16
4.2 Landskab og geografi	17
4.3 Ejendomsoversigt og kortgrundlag	17
4.4 Naturbeskyttelse	19
4.5 Kulturhistorie	31
4.6 Publikumshensyn	33
5. ANALYSE	34
5.1 Evaluering af gældende plan	34
5.2 Analyse	35
6. AKTIVITETER	44
6.1 Rydning	44
6.2 Slåning	47
6.3 Hydrologi	49
6.4 Bekæmpelse af invasive arter og problemarter	50
6.5 Publikum og forstyrrelse	50
6.6 Ikke modelbeskrevne aktiviteter	51
6.7 Monitorering	53
7. REFERENCER	54
8. BILAG	56
8.1 Bilag 1. Modeller	56
8.2 Bilag 2. Kommentarer fra ekstern høring	60
8.3 Bilag 3. Høringssvarene	65
8.4 Bilag 4. Evaluering af tidligere drifts- og plejeplan	74
8.5 KORTBILAG	115

LÆSEVEJLEDNING

Drifts- og plejeplanen gennemgår de overordnede mål for Ertholmene, status samt hvilke langsigtede visioner for driften, som de beskrevne aktiviteter skal understøtte.

Planen omfatter øgruppen Ertholmene, der inkluderer de beboede øer, Christiansø og Frederiksø, samt en række ubeboede øer og skær.

Planen beskriver i indledningen baggrunden for udarbejdelse af drifts- og plejeplaner på Forsvarsministeriets terræner og specifikt for Ertholmene. I afsnittet om målsætninger beskrives herefter de kort- og langsigtede mål for Ertholmene opdelt i strategiske, taktiske og operationelle mål for henholdsvis naturbeskyttelsen og de rekreative forhold.

Nuværende status for Ertholmene er grundlaget for en analyse af den prioriterede indsats, der skal iværksættes. Kapitel 4 om status indeholder således en beskrivelse af Ertholmenes historie, geologi, ejendomsforhold,

arealanvendelse, naturværdier samt en beskrivelse af publikumsadgang.

Planens analysedel omfatter både en opsamling på den udarbejdede evaluering af den tidligere drifts- og plejeplan og en redegørelse for hvilken ny indsats, der skal gennemføres i indeværende planperiode.

Til sidst beskrives i tabelform de konkrete aktiviteter, der danner grundlaget for realisering af de tidligere beskrevne indsatser. Aktiviteterne bygger på en række modeller (metoder til naturpleje), der findes beskrevet i Bilag 1. Kommentarer til den eksterne høring gennemgås i Bilag 2, og det beskrives, hvordan kommentarerne eventuelt har haft indflydelse på planens aktiviteter. Selve høringssvarene fremgår af Bilag 3.

Hvert kapitel (undtagen kapitel 1) indledes med en kort opsummering af kapitlets væsentligste indhold. Denne opsummering fremgår med kursiv.

1. RESUMÉ

Siden 1991 er der for en række af Forsvarsministeriets skyde- og øvelsesområder udarbejdet drifts- og plejeplaner med henblik på at sikre rammerne for uddannelse og træning af militære enheder under realistiske vilkår og samtidig tilgodese hensynet til naturbeskyttelse og rekreative interesser. Planerne udarbejdes i henhold til Forsvarsministeriets Ejendomsstyrelses retningslinjer for drifts- og plejeplaner (FBE, 2011).

Målsætningen for driften af Forsvarsministeriets arealer er normalt sammensat af mål for henholdsvis militær anvendelse, naturbeskyttelse og publikumshensyn. Disse forskelligartede mål er formuleret og prioriteret i drifts- og plejemålsætningerne for de enkelte terræner og på grundlag af Forsvarsministeriets øvrige generelle retningslinjer udmøntet i en række arealtilknyttede plejemålsætninger.

Der er ingen militære aktiviteter på eller snævert omkring Ertholmene, og målsætningen omhandler derfor alene naturbeskyttelse og publikumshensyn.

Nærværende drifts- og plejeplan fastsætter rammen for udviklingen på Ertholmene, primært pleje af natur og kulturminder samt tiltag for publikum i perioden 2017-2031.

De beboede øer, Christiansø og Frederikssø, samt en række ubeboede øer og skær udgør i alt 38 ha. Hele øgruppen og det omgivende hav indgår i det internationale Natura 2000-netværk.

Planen tilsigter en fortsat aktiv indsats for natur og kultur på Ertholmene med hovedvægten lagt på Natura 2000-naturtyper og arter, § 3-beskyttede naturtyper, rødlistede og fredede arter samt bekæmpelse af invasive arter og problemarter. En væsentlig plejeindsats

lægges ligeledes i sikring af kulturminder mod skader fra træer og buske samt sikre publikums adgang til og oplevelse af kulturminder.

Drifts- og plejeplanen er en rammeplan, der på et overordnet niveau angiver den indsats, der skal foretages. Dette formuleres i planens Kapitel 7, Aktiviteter. Naturpleje på Ertholmene rummer mange detaljer og hensyn til natur, kultur og lokale forhold. Derfor kan ikke alle plejetiltag angives detaljeret eller udføres ud fra Forsvarsministeriets generelle retningslinjer for forvaltning af de forskellige arealtyper.

En aktivitet i nærværende plan er udarbejdelse af en detaljeret driftsplan, der beskriver hvor og hvornår, der skal tages hensyn ved udførelse af plejeaktiviteterne. Desuden skal driftsplanen detailbeskrive plejeaktiviteter i det omfang, der er angivet i nærværende drifts- og plejeplan.

2. INDLEDNING

Dette kapitel beskriver baggrunden for drifts- og plejeplaner på Forsvarsministeriets arealer generelt, herunder formålet med planlægningen, planprocessen og retsvirkning af planen. Desuden beskrives den konkrete baggrund for drifts- og plejeplanen for Ertholmene.

Igennem de sidste 100 år er en række områder i Danmark blevet udlagt til militære formål, hvoraf en stor del udgør skyde- og øvelsesterræner. Den primære målsætning for arealerne er anvendelsen til militære uddannelsesformål. Dernæst prioriteres naturbeskyttelse, herunder konvertering til mere naturnær skovdrift. Endeligt gælder, at Forsvarsministeriets arealer åbnes for publikum, når dette kan forenes med de militære og naturmæssige målsætninger.

2.1 Drifts- og plejeplaner – generelt

Drifts- og plejeplanerne udarbejdes af Forsvarsmi-
nisteriet og er et vigtigt redskab til at implementere
bestemmelserne i miljø- og energistrategi 2016-2020
(Forsvarsministeriet, 2016), samt som en opfølgning på
Forsvarsministeriets miljø- og naturstrategi 2012-2015
(Forsvarsministeriet, 2012).

Det er med nærværende plan sikret, at eksisterende
lovmæssige bindinger er overholdt. Ved nye væsentlige
bindinger kan planerne tilpasses, eventuelt via et tillæg.
Mindre ændringer kan gennemføres uden tillæg. Pla-
nerne udarbejdes i henhold til Forsvarsministeriets Ejen-
domsstyrelses generelle retningslinjer for udarbejdelse
af drifts- og plejeplaner (FBE, 2011).

Specielt for Ertholmene er det dog, at der ikke foregår
militære aktiviteter af nogen art på eller snævert om-
kring *øerne*, og målsætningen omhandler derfor alene
naturbeskyttelse og publikumshensyn. Offentligheden
har fuld adgang til øen; dog begrænset af reservatbe-
stemmelser og Naturbeskyttelseslovens adgangsbe-
stemmelser.

2.1.1 Formål og målgruppe

Formålet med drifts- og plejeplanen er at sikre et for For-
svarsministeriet bindende dokument, der

- beskriver de naturbeskyttelses- og publikumsmæssige
målsætninger, der knytter sig til arealerne,
- fremlægger en status for arealernes naturværdier og
anvendelse,
- foretager en analyse af, hvordan målsætningerne
bedst tilgodeses og forenes,
- opstiller visioner for den langsigtede udvikling af area-
lerne,
- fastlægger generelle modeller og konkrete aktiviteter
for forvaltningen i planperioden, og
- sikrer ejerskab blandt såvel interne som eksterne bi-
dragydere gennem inddragelse i tilblivelsesprocessen.

De primære modtagere af drifts- og plejeplanerne er den
til enhver tid driftsansvarlige myndighed hos Forsvars-
ministeriet . Hertil kommer civile myndigheder som med
drifts- og plejeplanen opnår et solidt og veldokumenteret
udgangspunkt for administrationen af lovgivning på area-
lerne – særligt lovgivning om planlægning, miljømål, na-
turbeskyttelse og vandløb. Endelig er planerne rettet mod
offentligheden, herunder ikke mindst lokale interessenter,
der ønsker at benytte arealerne til rekreative formål.

2.1.2 Indhold

Drifts- og plejeplanerne er udarbejdet, så de bliver så
operationelle som muligt. De beskrivende afsnit refere-
rer fortrinsvis til allerede publiceret eller på anden måde
tilgængelig information, f.eks. tidligere drifts- og plejepla-
ner, der ofte rummer en større mængde værdifuld doku-

mentation. Samtidig er det hensigten, at planerne, for at bevare størst mulig aktualitet, ikke beskriver forskrifter og målsætninger, der er stærkt foranderlige.

Drifts- og plejeplanerne er den ramme, der skal sikre, at målsætninger og aktiviteter på det enkelte areal samordnes med den konkrete indsats på naturbeskyttelsesområdet.

Konkrete projekter skal formuleres separat og i hvert enkelt tilfælde vurderes og behandles ved den til enhver tid relevante myndighed. Se desuden afsnit 2.1.7.

Drifts- og plejeplanerne følger en kapitelstruktur, hvor målsætningerne vægtes højt, således at disse på baggrund af et analyseafsnit nemt og overskueligt kan omsættes til egentlige aktiviteter. En gennemgående struktur i planerne er opdeling i følgende to prioriteringer:

1. Naturbeskyttelse: Bevarelse og genskabelse af naturværdier. Herunder behandles fortidsminder.
2. Publikumshensyn: Adgang, information og formidling.

2.1.3 Revision, ændringer og tillæg

Opdatering og revision af drifts- og plejeplanerne foregår således, at den nye plan træder i kraft senest, når planperioden for den eksisterende plan udløber. Der kan dog blive tale om, at planerne revideres halvvejs i planperioden. Revisionen består i en evaluering af den foregående planlægning og indsats samt en opdatering af status, herunder også eventuel opdatering af lovmæssige krav. På grundlag heraf indstilles eller videreføres eksisterende aktiviteter, ligesom der kan gennemføres nye. Revisionen består desuden af opdatering af kortmateriale.

Ændringer i planer, der ikke umiddelbart forestår revision, kan gennemføres af Forsvarsministeriet efter behørig inddragelse af eksterne parter, herunder civile myndigheder. Ligeledes kan der udarbejdes tillæg for specifikke, afgrænsede temaer.

2.1.4 Planproces

Revision og udarbejdelse af drifts- og plejeplanerne indebærer en række faser: igangsættelse, indsamling

af data og materiale, formulering, høring, beslutning og publicering og endelig implementering. Interne brugere og eksterne bidragsydere inddrages via høring og konsultation med henblik på identificering af forslag og ønsker til planlægningen samt indsamling af relevante data fra forskningsinstitutioner, myndigheder, nabolodsejere og interesseorganisationer. Inddragelsen sker dels formelt og dels uformelt. Ansvar for planprocessen, der er nærmere beskrevet i Forsvarsministeriets Ejendomsstyrelses generelle retningslinjer for udarbejdelse af drifts- og plejeplaner (FBE, 2011), påhviler Forsvarsministeriets Ejendomsstyrelse.

2.1.5 Planperiode

Planperioden for drifts- og plejeplanerne er fastsat til 15 år, og konkrete plandispositioner tilrettelægges indenfor denne tidsramme. Der kan for nogle aktiviteter være tale om en kortere implementeringsfrist, hvilket vil fremgå af aktivitetsskemaet.

2.1.6 Virkning, retsgrundlag og myndighedsinddragelse

Drifts- og plejeplanerne er ikke juridisk bindende, og en række af de aktiviteter, planerne beskriver, kræver dispensation og/eller tilladelse mv. i henhold til dansk lovgivning, herunder lovgivning, der er en udmøntning af internationale direktiver mv. Ved inddragelse af interessenter i tilblivelsesprocessen har Forsvarsministeriet dog en berettiget forventning om, at myndighedsbehandlingen af sådanne dispositioner vil ske med udgangspunkt i drifts- og plejeplanen og dermed smidigt og hurtigt. Tilsvarende ønskes det, at planerne kan blive en platform for samarbejde mellem Forsvarsministeriet og lokalsamfundet og bidrage til gensidig forståelse for arealernes drift, pleje og flersidige anvendelse.

2.1.7 Relation til lovgivning

Forsvarsministeriets drifts- og plejeplaner beskriver ikke de lovmæssige bindinger, der har betydning for det enkelte areal, herunder de konkrete forhold, der gælder i form af f.eks. udpegning af beskyttede naturtyper (naturbeskyttelsesloven), fredskov (skovloven) og fortidsminder (museumsloven). Lovene er indarbejdet i Forsvarsministeriets egne bestemmelser, der ligger til

grund for drifts- og plejeplanerne. Vurderingen af krav om myndighedsbehandlinger af drifts- og plejetoilet, projekter, anlæg mv. er en fast etableret del af Forsvarsministeriets Ejendomsstyrelses sagsbehandling, hvormed indholdet af de enkelte forskrifter ikke behøver en nærmere beskrivelse i drifts- og plejeplanerne. Eksempler på projekter, der kræver myndighedsbehandling, er opstilling af faste og midlertidige anlæg, etablering af nye beplantninger, rydning af eksisterende beplantninger, deponi af materialer til vejvedligehold mv.

Mange terræner er omfattet af Natura 2000-planer, der er vedtaget nationalt. For Ertholmene er nærværende drifts- og plejeplan den handleplan, som omsætter den nationale Natura 2000-plan til praktisk naturpleje. Forsvarsministeriet træffer bl.a. gennem drifts- og plejeplanerne passende foranstaltninger med henblik på at undgå forringelse af beskyttede naturtyper og levesteder for arter på arealer, der er udpeget som internationale naturbeskyttelsesområder. Forsvarsministeriet træffer desuden passende foranstaltninger med henblik på at undgå forstyrrelse af de arter, for hvilke områderne er udpeget, for så vidt disse forstyrrelser har betydelige konsekvenser for opnåelse af bevaringsmålsætningen for de beskyttede arter.

Derudover beskriver de landsdækkende statslige vand-områdeplaner hvilken indsats og hvilke virkemidler, der skal til for at sikre et godt vandmiljø i området, og udgør desuden grundlaget for opstilling af mål for, hvordan miljøtilstanden skal være i områdets søer, vandløb, kystvande og grundvand. Forsvarsministeriet bidrager med virkemidlerne, hvor det er relevant (f.eks. ændre vedligeholdelse eller restaurere vandløb, etablere nye vådområder og udlægge randzoner).

2.1.8 Relation til generelle retningslinjer

Forsvarsministeriets Ejendomsstyrelse har primo 2011 udarbejdet 7 bestemmelser, der fungerer som generelle retningslinjer for f.eks. skovdrift, drift og pleje af landbrugsarealer og lysåbne naturarealer samt forebyggelse og bekæmpelse af invasive arter (FBE, 2011). Disse retningslinjer udgør rammen for forvaltningen på det enkelte areal, og de er således direkte retningsgivende for drifts- og plejeplanerne. Det sker fortrinsvis gennem nærværende plans kapitel 5 og Bilag 1, hvor der opstilles modeller for den konkrete implementering af planen, og hvor der er en mere specifik reference til bestemmelserne.

2.1.9 Konkret implementering

Drifts- og plejeplanerne vil i kraft af deres relativt lange gyldighedsperiode kun vanskeligt kunne anvendes som et iværksættelsesdokument til direkte dag-til-dag-implementering af konkret forvaltning.

Den myndighed, der til enhver tid har ansvaret for den specifikke implementering af drifts- og plejeplanerne, omsætter planens aktivitetsoversigter til konkrete tiltag på det enkelte areal og har desuden ansvaret for, at den enkelte aktivitet til enhver tid er i overensstemmelse med gældende lovgivning. Ved eventuel tvivl om, hvorvidt en given aktivitet kan gennemføres lovligt, skal dette altid afklares i samarbejde med Forsvarsministeriets Ejendomsstyrelse.

2.2 Konkret om drifts- og plejeplanen for Ertholmene

Ertholmene ligger 20 km øst for Bornholm og omfatter i alt 38 ha. Hovedøen Christiansø, Frederiksø, Græsholmen, Tat og Østerskær udgør tilsammen øgruppen

Ertholmene, der er omfattet af en statslig fredning fra 1984. Fredningen er bekendtgjort i Fredningsbekendtgørelse 576 af 20/11 1984.

Ertholmene er Natura 2000-område med et areal på 1.256 ha, hvoraf 97 % er marint. Natura 2000-området består af Habitatområde nr. H210 og Fuglebeskyttelsesområde nr. F79 (Naturstyrelsen 2016b). Området er desuden udlagt som natur- og vildtreservat og har status af Ramsarområde.

Ertholmene ejes af staten og hører administrativt under Forsvarsministeriet.

Øgruppen har ingen kommunale eller regionale bindinger og den øverste myndighed på øen er forsvarsministeriets administrator, som er ansvarlig for den daglige drift af øen.

Da der ikke foregår militære aktiviteter på øen, har publikum fri adgang – indenfor rammerne af reservatbestemmelserne og naturbeskyttelseslovens adgangsbestemmelser. Øerne har årligt ca. 45.000 besøgende.

Figur 2-1: Ertholmene, der udgøres af hovedøen Christiansø, Frederiksø samt en antal skær og holme, hvoraf Græsholm er den største (DMP 2017).

2.2.1 Revideret drifts- og plejeplan for Ertholmene

Udarbejdelse af nærværende drifts- og plejeplan er påbegyndt i 2016 og har inddraget en række interne og eksterne interesseparter. Processen er afsluttet i 2017 og har blandt andet haft den tidligere drifts- og plejeplan (Forsvarsministeriet 2009a og 2009b) som et særligt betydende grundlag. Drifts- og plejeplanen udgør den handleplan, som udmønter den nationale Natura 2000-plan for Ertholmene.

I forbindelse med udarbejdelse af planen er der foretaget indsamling af data og materiale for at evaluere den drift, der har været på arealet i løbet af den foregående drifts- og plejeplanperiode. Der er ikke som sådan udført

nye botaniske registreringer eller nye registreringer af dyrelivet på øerne. Der er dog foretaget en vurdering af, hvilke arealer, der er omfattet af naturbeskyttelseslovens § 3.

Der har været foretaget en besigtigelse af de beboede øer medio oktober 2016 med henblik på at evaluere den tidligere plejeindsats i relation til den tidligere drifts- og plejeplan. Desuden har der været taget kontakt til Christiansø Administration og videnspersoner på Ertholmene samt personer, der har udført praktisk naturpleje på øen. Efterfølgende er der med udgangspunkt i de naturmæssige målsætninger foretaget en afvejning af ønsker og behov for udviklingen af naturen på Ertholmene. Planen har været i høring ved relevante interessenter.

3. MÅLSÆTNINGER

Dette kapitel beskriver målsætningen for Ertholmene på kort og lang sigt. Kort- og langsigtede målsætninger har fungeret som et arbejdsredskab under drifts- og plejeplanens udarbejdelse og er bestemmende for den fremtidige drift og pleje af terrænet.

3.1 Forsvarsministeriets generelle drifts- og plejemålsætninger

Målsætningen for driften af Forsvarsministeriets arealer er sammensat af mål for henholdsvis militær anvendelse, naturbeskyttelse og publikumshensyn. Disse forskelligartede mål er formuleret og prioriteret i drifts- og plejemålsætningerne for de enkelte terræner og på grundlag af Forsvarsministeriets generelle retningslinjer udmøntet i en række kortsigtede drifts- og plejemålsætninger for de enkelte delarealer.

Ertholmene afviger ved, at der ikke er militære aktiviteter og målsætninger.

Målene opdeles i strategiske, taktiske og operationelle mål. De strategiske mål er langsigtede, mens både de taktiske og operationelle mål skal søges opfyldt indenfor planperioden. Målene er indbyrdes forbundet fra det overordnede og langsigtede til det konkrete og kortsigtede.

3.1.1 Naturbeskyttelse

Forsvarsministeriets arealer udgør nogle af de mest værdifulde naturområder i Danmark.

For Ertholmene udmønter nærværende drifts- og plejeplan den nationale Natura 2000-plan i handling. Dette kan være gennem en indsats mod f.eks. næringsstofberigelse, tilgroning, uhensigtsmæssig hydrologi og invasive arter. Yngle- og rastepladser for dyr og planter omfattet af Habitatdirektivets Bilag IV (EF, 1992) er endvidere beskyttede ifølge naturbeskyttelseslovens § 29 a og § 30, stk. 2.

Ifølge vejledningen til naturbeskyttelsesloven forudsættes, "at de statslige arealforvaltende myndigheder løbende træffer de foranstaltninger, som er nødvendige for at holde deres arealer i en rimelig stand". Det er en generel målsætning, at Forsvarsministeriet aktivt bidrager til sikring af naturværdierne på de naturarealer, der er beskyttet af naturbeskyttelseslovens § 3. Forsvarsministeriets arealer rummer ydermere andre væsentlige samfundsmæssige værdier i form af bl.a. kulturminder, som skal beskyttes. Dette gælder i væsentligt omfang på Ertholmene.

3.1.2 Publikumshensyn

Ertholmene er åben for offentligheden hele året, og øerne skal tilbyde publikum gode oplevelser i forbindelse med såvel organiseret som uorganiseret brug året rundt. Publikums adgang skal kanaliseres hensigtsmæssigt i forhold lokalbefolkningen, kulturminder, naturområder og arter, der kræver særlig beskyttelse mod forstyrrelser.

3.2 Konkrete driftsmålsætninger for Ertholmene

Drifts- og plejemålsætningerne for Ertholmene følger strukturen – henholdsvis naturbeskyttelse og publikumshensyn.

3.2.1 Naturbeskyttelse

Målene for naturbeskyttelse er blandt andet affødt af Natura 2000-planens bindende målsætning for udvalgte naturtyper og arter (Naturstyrelsen 2016b). Desuden er opstillet mål for en række øvrige naturtyper og arter.

Strategisk	Taktisk	Operationelt
Natura 2000 Den planlagte drifts- og plejeindsats skal være i overensstemmelse med Natura 2000-planlægningen. Naturtyper og arter på udpegningsgrundlaget skal have gunstig bevaringsstatus.	Drifts- og plejeindsatsen udarbejdes med udgangspunkt i Natura 2000-planen for Natura 2000-område nr. 189, Ertholmene. Øernes terrestriske naturtyper og små næringsrige søer/damme sikres en god høj naturtilstand. Jordrugende ynglefugle på udpegningsgrundlaget (alk og lomvie) søges sikret bedre ynglemuligheder igennem en formindskelse af forstyrrelser. Områdets økologiske integritet sikres i form af en for naturtyperne hensigtsmæssig drift/pleje og hydrologi, en lav næringsstofbelastning og gode sprednings- og etableringsmuligheder for arterne.	Habitatnaturtyperne på udpegningsgrundlaget for Natura 2000-område nr. 189, dvs. kystklippe, strandeng, indlandsklippe og næringsrige søer plejes ved bekæmpelse af invasive arter og rydning af vedplanter. Ynglefugle sikres imod forstyrrelser gennem adgangsforbuddet til Græsholmen. Hunde og katte forbydes adgang til alle øer. Invasive arter bekæmpes overalt på Ertholmene.
Beskyttede naturtyper Områdets økologiske stabilitet og mangfoldige natur sikres og udvikles gennem en for naturtyperne hensigtsmæssig pleje og hydrologi, en lav næringsstofbelastning, gode sprednings- og etableringsmuligheder og et højt niveau af naturlig dynamik.	Arealer med overdrev og strandeng sikres igennem pleje, og deres tilstand skal bevares eller forbedres. Samlet søges antallet af plantearter karakteristisk for strandeng og overdrev/hede øget. Søer sikres gennem pleje. Sletter og andre arealer styrkes som naturområder.	Beskyttede terrestriske naturtyper (hede, overdrev og strandeng) sikres generelt gennem en langsigtet bekæmpelse af invasive arter, samt gennem selektiv rydning af vedplanter, hvor disse udgør en trussel mod naturtypen. Søer sikres gennem lysstilling af bredarealer ved rydning og slåning samt ved oprensning af slam. Sletter og andre arealer plejes stedvist ved bekæmpelse af invasive arter.
Levesteder for Bilag IV-arter og rødlistede arter Levesteder for Bilag IV-arterne på øerne bevares og forbedres. Øernes økologiske funktionalitet for Bilag IV-arter må ikke forringes. Levesteder for rødlistede dyr og planter samt reliktpanter på øerne bevares og forbedres.	Levesteder for Bilag IV-padder sikres og forbedres gennem pleje. Levesteder for rødlistede fugle sikres gennem pleje og begrænsning af forstyrrelse. Ved pleje af murværk og øvrige kulturminder skal der tages hensyn til mulig forekomst af reliktpanter.	Søer, vandhuller og rock-pools sikres mod tilgroning og overskygning. Levesteder for den rødlistede karmin-dompap sikres gennem bevarelse af bevoksninger. Opsamling af affald på Græsholm. Nye voksesteder for reliktpanter kan skabes ved rydning omkring soldaterhaver og boliger.
Levesteder for øvrige sjældne arter Levesteder for edderfugl, baltisk sil-demåge, stormmåge, sølvmåge og svartbag på øerne bevares og om muligt forbedres.	Levesteder for og bestande af arterne sikres gennem pleje og begrænsning af forstyrrelse.	Pleje af terrestrisk natur i form af rydning eller slåning skal ske under hensyntagen til levesteder for bl.a. edderfugl. Sejlsforbuddet indenfor 100 meter fra Tat og Græsholmen skal overholdes. Der skal ske gennem information og faciliteter for sejlende.
Kulturminder Tilstanden af kulturminder skal sikres.	Tilstanden sikres gennem regulering af færdsel og vegetationspleje. Tilstanden sikres desuden gennem halvårligt ejendomssyn foranlediget af Forsvarsministeriet.	Ved pleje af murværk og øvrige kulturminder skal der tages hensyn til mulig forekomst af reliktpanter. Hensynet til reliktpanter skal balanceres i forhold til bevaring og synlighed af fortidsmindet. Information om adgangsforhold på og omkring kulturminder. Pleje i form af rydning af vedplanter, der kan nedbryde bygningsværker, samt græsslåning.

3.2.2 Publikumshensyn

På Ertholmene er publikumshensyn en primær fokus sammen med naturhensynet og er en væsentlig forudsætning for livet på øerne. De mange besøgende, der hvert år gæster øerne, kommer primært i sommerhalvåret, men i kraft af den særprægede natur; herunder det rige fugleliv, er der gæster hele året rundt.

I Finanslovteksten for 2017 og Forsvarsministeriets miljø og energistrategi 2016 – 2020 (Forsvarsministeriet 2016) er bl.a. nævnt *“Christiansø skal bevares som kulturhistorisk forsvarsbastion. Øens sårbare og beskyttede*

naturhistoriske værdier og seværdigheder, herunder den sjældne plantevækst og det rige fugleliv, skal bevares. Samtidig ønsker Forsvarsministeriet at udvikle offentlighedens mulighed for tilgang til Christiansø – som en del af Danmarks kulturarv – i samarbejde med lokalsamfundet og med respekt for bygninger og natur”.

Målene for publikumshensyn er underlagt hensynet til de kulturhistoriske og naturmæssige mål, således at de ca. 45.000 årligt besøgende ikke må beskadige naturen, levesteder for dyr og planter eller kulturminde.

Strategisk	Taktisk	Operationel
Ertholmene anvendes rekreativt som udflugtsmål og naturoplevelsessted for offentligheden under hensyn til naturbeskyttelsesmæssige interesser og lokalbefolkningens ve og vel.	Offentlig adgang til Ertholmene sikres efter nuværende bestemmelser. Publikumshensynet prioriteres igennem skiltning og andet informationsmateriale rettet mod besøgende.	Information om adgangsforhold og naturhensyn opdateres i nødvendigt omfang.

Kystklippe er en habitatnaturtype, der sammen med arterne gråsæl, alk og lomvie udgør væsentlige elementer af udpegningsgrundlaget for det samlede Natura 2000-område.

4. STATUS

Dette kapitel giver en status for forholdene på Ertholmene ved planperiodens start. Status indeholder en beskrivelse af ejendomsforhold, arealanvendelse, naturværdier og publikumshåndtering.

Udarbejdelse af statusafsnittet i denne drifts- og plejeplan bygger på et bredt grundlag af data og information, herunder oplysninger fra den tidligere drifts- og plejeplan for Ertholmene og de ubeboede øer (hhv. Forsvarsministeriet 2009a og 2009b), Danmarks Miljøportal, Miljøministeriets MiljøGIS, hjemmesiderne for Christiansø Naturvidenskabelige Station. Der henvises i øvrigt til Forsvarsministeriets hjemmeside for oplysninger om Forsvarsministeriets naturforvaltning.

4.1 Historie

Navnet på den samlede øgruppe, Ertholmene, hentyder enten til stedets lidenhed eller til, at de to beboede øer med det mellemliggende sund ligner en åben ærtebælg.

Søfæstningen, som blev påbegyndt 1684, fik navnet Christiansø, mens øerne benævnes Christiansholm og Frederiksholm efter Christian V og Frederik IV. Før fæstningstiden ses navnet Kirkeholmen og Bodholmen om de samme øer. Kirkeholm har givetvis noget med kirke at gøre. Bodholm henviser til de fiskeboder, som lå på Frederiksø.

En fast bosiddende befolkning fandtes næppe, før byggeriet af søfæstningen begyndte i 1684. I sommertiden kom der dog fiskere fra Bornholm, Skåne, Blekinge og Nordtyskland. De medførte familie, kvæg og høns og opførte stenhytter (Boder), hvori de boede i fiskesæsonen. Da det blev nødvendigt at kontrollere den svenske flådes bevægelser i Østersøen, søgte Forsvaret en velegnet placering for en base til den danske flåde. Valget faldt på Ertholmene. Mellem de to største klippeskær var der en naturlig havn. Den skulle blive grundlaget for

flådebasen, søfæstning Christiansø. Med Christian V's fæstningsbygning fra 1684 ophørte fiskernes sommerbesøg. Op til 450 mand gik i gang med fæstningsbyggeriet, der blev ledet af den dygtige fæstningsingeniør Anthony Coucheron. Nu fik øerne en helårsbefolkning, der ved byggeriets afslutning indskrænkedes til 114 mand omfattende officerer, embedsmænd, håndværkere og menige soldater.

Fra 1725 blev søfæstning Christiansø brugt som forvisningssted for livstidsfanger. Herfra var det umuligt at flygte, og fangerne blev udkommanderet til tvangsarbejde med sprængning af granit til søfæstningens mure og i perioder desuden til eksport af granitstykker. I de to lange kaserner på Christiansø indrettedes små lejligheder til gifte soldater. Søfæstningen udviklede sig efterhånden til et lille samfund. I havnen var der livlig trafik. Handelsfartøjer kom med forsyninger, og flådens skibe søgte beskyttelse, fik repareret skader og tog vand og proviant ombord under deres manøvrer i Østersøen.

Under Englænderkrigen foregik der livlig kapervirksomhed fra søfæstningen. Engelske handelsskibe blev kapret og ført til flådebasen som værdifuldt krigsbytte, såkaldte priser. Efterhånden blev det englænderne for meget. Den 24. oktober 1808, da hen ved 25 opbragte fartøjer lå stuvet sammen i havnen, lagde en engelsk flotille sig tæt ved Østerskær og bombarderede fæstningen. Angrebet varede 5 timer og resulterede i sønderskudte bygninger. I havnen blev adskillige fartøjer skadet. Syv mennesker blev dræbt og ti såret. Efter beskydningen blev søfæstningen forstærket. Eksempelvis blev der opført en indre mur på østsiden af Christiansø.

Men fæstningsværket var ikke længere tidssvarende og havde udspillet sin rolle. I 1855 blev søfæstning Christiansø nedlagt. Havnen skulle dog fortsat fungere som nødhavn med lodseri og fyrvæsen, så 20 mand blev tilbage under ledelse af én højstkommanderende og 2 underofficerer. Antallet af kvinder og børn og tyende kendes ikke. Militærkommandoen på Christiansø blev ophævet 1863.

Et væsentligt kapitel i øernes historie var forbi; men samtidig startede et nyt. For at bygningerne ikke skulle stå og forfalde, tillod Ministeriet tidligere soldater at flytte tilbage som fiskere. Det blev grundlaget for det civile samfund, som stadig fungerer på Christiansø.

Fiskeriet har helt frem til 1990-erne spillet en vigtig rolle for samfundet. Farvandet omkring øerne var fiskerigt, og der var gode muligheder for rensning og videreforarbejdning af fiskene på de guldne klipper, hvor risikoen for forurening med jord var små.

I dag er den vigtigste arbejdsplads på øen Christiansø Administration, som blandt andet varetager el-, vand- og varmeforsyning, vedligeholdelse af øens bygninger og fæstningsværk, udlejning af boliger samt naturpleje.

4.2 Landskab og geografi

Øgruppen Ertholmene ligger på tre lavvandede områder 18-20 kilometer nordøst for Bornholm. Det højeste punkt er 22 meter over havets overflade på Christiansø. Havdybden er selv tæt ved kysten betydelig, ned til 60-80 m.

I geologisk henseende er øerne, ligesom størstedelen af Bornholm, en granithorst, dannet af 1400 millioner år gammel granit (grundfjeld). De er del af de dybeste dele af en bjergkæde, der dækkede den sydligste del af Skandinavien og Østersøen og som ved forskydninger i granitmassen og derpå følgende forsænkning af det grundfjeld, som ligger lige udenom som havbund, rejste sig. Øerne er et led i en række, der følger en udstrakt brudzone, der løber gennem Skåne, langs Bornholms østkyst og langt ned i det østlige Europa.

Granitten på øerne er meget intakt og består af en svagt stribet granit, der minder stærkt om Almindengranitten på Bornholm. Granitoverfladen er slidt og afrundet af tidligere istiders afhøvlede virkning, der ses skurestriber mange steder på øerne.

På afstand viser de renskurede klippeflader langs kysten sig næsten svagt rosafarvet i lyssiderne og med grønt skær i skyggefladerne. I granitten findes grønne diabasgange med retning nord-syd, og på Græsholmen findes sandstensgange med hovedretning øst-vest.

Menneskets virke på øerne har stedvist omdannet granitmassens oprindelige overflade til stenbrud. Karakteristisk er de dybe klippesprækker, der gennemskærer særligt Christiansø, hvori indgår "Brillerne", "Præstedammen" og "Store Brønd". Især på Christiansø og Græsholm findes store områder, der ikke er påvirket af stenbrud.

Det skal bemærkes, at meget af den jord, som i dag findes på øerne, er sejlet hertil som ballast i skibene og stammer fra Bornholm.

4.3 Ejendomsoversigt og kortgrundlag

4.3.1 Terrænet og dets inddeling

Ertholmene er omfattet af én afdeling. Som grundlag for planlægningen af drift og pleje er afdelingen inddelt i en række litra, dvs. driftsenheder, der er ensartede med hensyn til terræn, naturtype, vækstforhold og anvendelse. Minimumsstørrelsen for en litra er som hovedregel for ubevoksede arealer ca. 1 ha. Markante, mindre bevoksninger eller andre arealer (herunder lavbundsarealer), der ikke ønskes adskilt som selvstændig litra f.eks. på grund af størrelsen, men alligevel ønskes markeret på kortet, er indtegnet med prikket linje på kortene.

Den registrering af klipper og indlandsklipper, som er vist på grundkortet (Kortbilag 1), modsvarer Natura 2000-kortlægningen af de pågældende habitatnaturtyper. Øvrige naturområder (søer, skov, krat, strandeng og "slette") er registreret ved besigtigelse i 2016 og ud fra luftfoto. Habitatnaturtyper og naturtyper omfattet af

naturbeskyttelseslovens § 3 er beskrevet i afsnit 4.5.1 og afsnit 4.5.3.

De matrikulære forhold er ikke ændret siden sidste drifts- og plejeplan. Ertholmene udgør samlet 38 ha, heraf udgør naturarealer og sletter i alt 29 ha. Der henvises i øvrigt til grundkortet (kortbilag 1). Registreringen af arealanvendelsen er opdateret.

4.3.2 Arealfordeling

Arealfordelingen af naturtyper på Ertholmene fremgår af Figur 4-1. Der foreligger ikke nogen registrering af naturtyper omfattet af naturbeskyttelseslovens § 3 på Danmarks Miljøportal, men arealerne er omfattet uanset om de er registreret eller ikke.

Kategorien "overdrev" omfatter indlandsklipper, der er kortlagt i forbindelse med habitatnaturtypekortlægningen samt lignede arealer, der udgøres af indlandsklipper med et mere eller mindre intakt vegetationsdække.

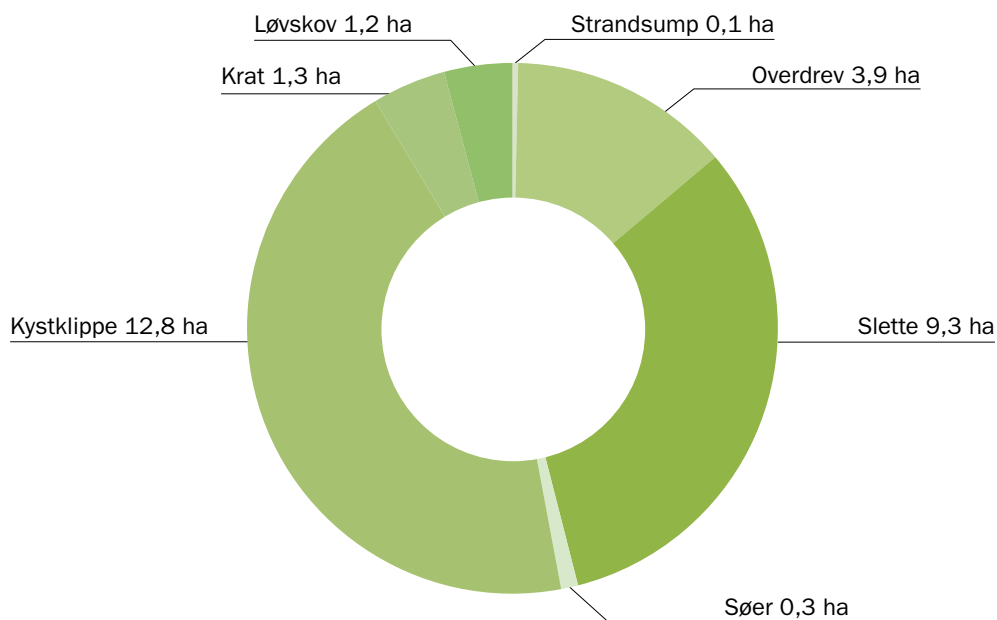
Disse arealer er vurderet til at være § 3-overdrev ud fra besigtigelser i oktober 2016.

Kategorien "sø" omfatter alle søer uanset størrelse og oprindelse.

"Slette" er en samlegruppe for lysåben natur, der ikke kan kategoriseres under nogen af de andre lysåbne typer. Et stort sammenhængende slette-areal udgøres af den centrale del af Græsholm.

Kategorierne "skov" og "krat" er delvist overlappende som type betragtet. Inddelingen er foretaget ud fra luftfototolkning og begge kategorier kan derfor indeholde mindre arealer, der udgøres af den anden type. Det samlede vedplantedækkede areal udgør 2,5 ha.

Ud af det samlede areal på 38 ha udgør lysåbne typer som overdrev, slette og kystklippe næsten 70%, mens bevoksede arealer udgør blot knap 7%.

Figur 4-1: Overordnet arealfordeling i ha af naturtyper på Ertholmene. Kilde: Grundkort, kortbilag 1.

4.3.3 Naboforhold

Ertholmene har ikke nogen landfaste naboer. Bornholm ligger 18 km mod sydvest og det svenske fastland 60 km mod nordvest.

4.3.4 Kortmaterialer

På grundlag af luftfotos, markgennemgang, og tidligere kort er der udarbejdet to kort til denne drifts- og plejeplan.

- Grundkort (Kortbilag 1)
- Aktivitetskort (Kortbilag 2)
- Øvrige kort (Kortbilag 3-5)

4.3.4.1 Grundkort, kortbilag 1

Grundkortet viser status for arealanvendelsen på tidspunktet for opstart af planlægningsarbejdet (2016). I princippet medtages alt af betydning for drifts- og plejeplanlægningen. Kortet anvendes som grundlag for aktivitetskortet, samt for eventuelle temakort, der udarbejdes i tilknytning til planen.

4.3.4.2 Aktivitetskort, kortbilag 2

Aktivitetskortet er en grafisk illustration af de fremtidige forskrifter og retningslinjer beskrevet som aktiviteter i drifts- og plejeplanen. Systematikken er her, at der med farver og særlige signaturer angives de områder, hvor der gennemføres særlige aktiviteter og plejeforanstaltninger. En homogen farve angiver aktiviteter, der er tilbagevendende, f.eks. bekæmpelse af invasive arter og slåninger, mens skravering angiver engangsindgreb (projekter). I flere tilfælde, f.eks. ved aktiviteter med meget begrænset udstrækning eller aktiviteter med linjeformet udstrækning, er tiltagene udeladt af det trykte kort.

4.3.4.3 Øvrige kort, kortbilag 3-5.

Disse kort udgøres af kort, der angiver kulturminder (Kortbilag 3), navngivne vådområder i form af vandhuller og rock-pools (Kortbilag 4) samt stednavne (Kortbilag 5).

4.4 Naturbeskyttelse

Ertholmene rummer væsentlige naturværdier, hvilket er indgående beskrevet i de tidligere drifts- og plejeplaner (Forsvarsministeriet 2009a og 2009b). Der er særlig fokus på terrænets naturtyper og arter, som indgår i

udpegningsgrundlaget, for det Natura 2000-område, der inkluderer alle øer og skær i øgruppen Ertholmene samt væsentlige omgivende havarealer. Det samlede areal af Natura 2000-område nr. 189 er 1.256. ha, hvoraf landarealet udgør ca. 38 ha.

Natura 2000-område nr. 189 udgøres af Habitatområde H210 og Fuglebeskyttelsesområde F79. Hele området er omfattet af en statslig § 60-fredning (BEK nr. 576 af 20/11/1984), der er fastsat i medfør af §§ 60, 60a og § 66, stk. 2 og 6, i den daværende lov om naturfredning. Desuden er Ertholmene udlagt som natur- og vildtreservat og har status af Ramsarområde.

Ertholmene rummer udover habitatnaturtyperne kystklippe og indlandsklippe (med karakter af overdrev) desuden mindre arealer med strandeng, omkring en halv snes søer og vandhuller samt skov, krat og en væsentlig andel af øvrig natur eller græsarealer, der benævnes slette. Dette omfatter græsklædte arealer eller klippearealer, der ikke er habitatnatur eller omfattet af naturbeskyttelseslovens § 3 (se Figur 4-1).

På Græsholmen findes Danmarks eneste bestand af ynglende lomvie, og alken har her den ene af landets to ynglekolonier. Næst efter Saltholm har øerne desuden landets største koloni af edderfugl og sølvmåge. Græsholm er ubeboet, med en sparsom vegetation pga. eutrofiering fra de mange ynglefugle. Derudover findes der på skæret Tat en voksende bestand af gråsæler.

På Christiansø og Frederiksø yngler udover en stor bestand af edderfugle desuden den rødlistede karmin-dompap. Bilag IV-arten grønbroget tudse findes på Ertholmene. Endelig rummer Ertholmene en stor rigdom af reliktplanter, dvs. lægeplanter, køkken- og krydderurter, farveplanter osv. Efter dyrkningen af disse planter er opført, har de formået at overleve som vildtvoksende relikter (levende fortidsminder). Sammen med Hammershus på Bornholm er Ertholmene i dag Danmarks vigtigste lokalitet for reliktplanter.

Der gives i det følgende en status for naturværdierne på Ertholmene. Med hensyn til naturværdierne i øvrigt hen-

vises til de tidligere drifts- og plejeplaner (Forsvarsministeriet 2009a og 2009b, www.ejendomsstyrelsen.dk) og Christiansø Naturvidenskabelige Feltstation (<http://www.chnf.dk>).

4.4.1 Natura 2000-områder

Natura 2000 består af et netværk af internationale naturbeskyttelsesområder, som omfatter de såkaldte habitatområder og fuglebeskyttelsesområder. Områderne er udpeget for at beskytte levesteder og rasteområder for fugle, bestemte beskyttede naturtyper samt beskyttede truede, sårbare og sjældne arter af planter og dyr.

Natura 2000-planerne er en samlet plan for, hvordan man sikrer eller genopretter en gunstig bevaringsstatus for de arter og naturtyper, som områderne er udpeget for at beskytte. Natura 2000-planerne for 2016-21 er vedtaget i foråret 2016.

Der er en plan for hvert Natura 2000-område. Natura 2000-planen udarbejdes på grundlag af en basisanalyse, og planen opstiller et langsigtet mål for områdets natur og et indsatsprogram for en 6-årig periode (dog 12-årig for træbevoksede fredskovpligtige arealer). Basisanalysen indeholder bl.a. kortlægning af habitatnaturtyper (søer og vandløb, terrestriske og marine) og levesteder for arter, som områderne er udpeget for, samt vurdering af tilstand og foreløbig vurdering af trusler for områdets udpegningsgrundlag.

Efter den endelige vedtagelse af Natura 2000-planerne udarbejdes en handleplan for, hvordan indsatsen realiseres. Handleplanen beskriver den konkrete og lokale indsats i Natura 2000 områderne, og de overordnede bestemmelser for dette er fastlagt i miljømålsloven (Miljø- og Fødevareministeriet, 2017). Miljømålsloven fastsætter som et overordnet mål, at naturtyper og ar-

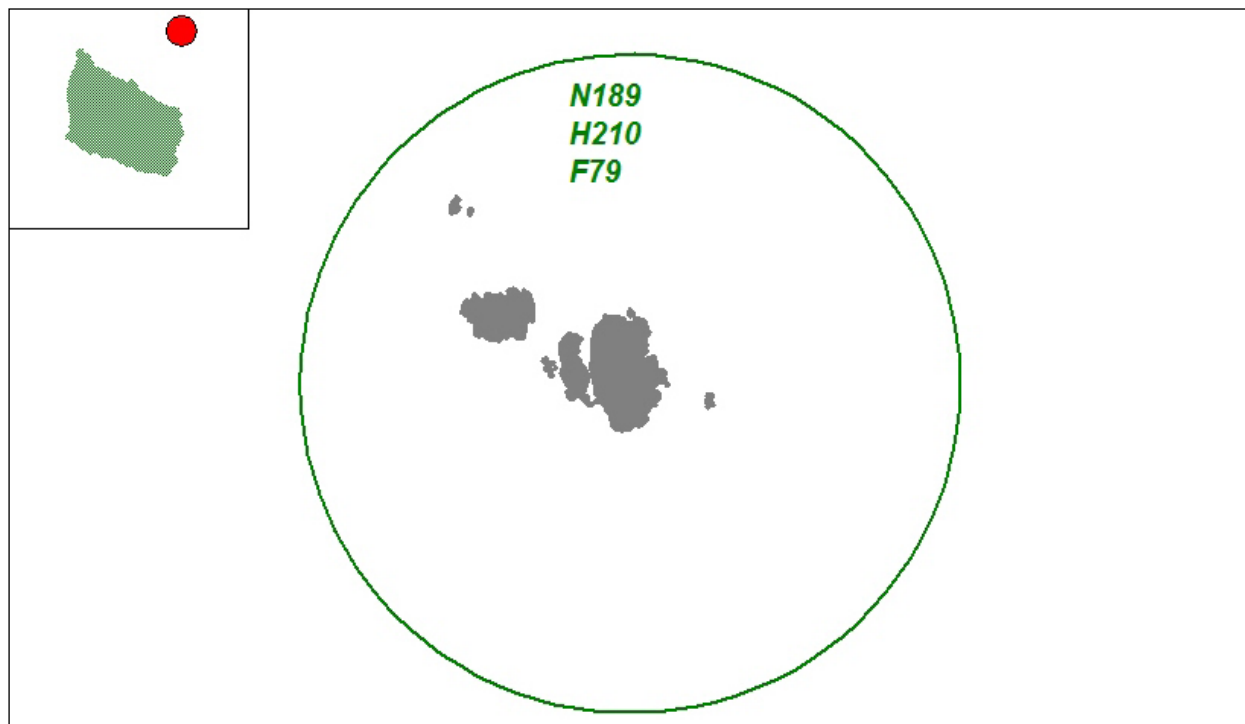
ter, som Natura 2000 områderne er udpeget for, skal have en gunstig bevaringsstatus.

Natura 2000-planerne er bindende, således at alle myndigheder i deres arealdrift, naturforvaltning eller ved udøvelse af deres beføjelser i henhold til lovgivningen i øvrigt skal lægge Natura 2000-planerne til grund. Offentlige lodsejere er bundet af planernes langsigtede målsætninger og kan vælge at gennemføre disse direkte i egne drifts- og plejeplaner.

Forsvarsministeriet forestår Natura 2000-planlægningen gennem drifts- og plejeplanerne. Drifts- og plejeindsatsen på Forsvarsministeriets terræner skal således tilpasses i henhold til Natura 2000-lovgivningen. Dette medfører blandt andet, at der i drifts- og plejeplanerne skal gennemføres passende foranstaltninger med henblik på at sikre gunstig bevaringsstatus for beskyttede naturtyper og levesteder for arter på udpegningsgrundlaget for Natura 2000-områderne.

Drifts- og plejeplanen udgør den lovpligtige Natura 2000-handleplan for den del af Natura 2000-området, hvor Forsvarsministeriet er handleplanmyndighed. Det drejer sig om aktiviteter på landarealer samt på marine områder om evt. aktiviteter, der hører under Forsvarsministeriets ansvarsområde.

I det følgende er der udarbejdet en kortfattet beskrivelse af det habitatområde (H210) og fuglebeskyttelsesområde (F79), som inkluderer Ertholmene, og som derfor er relevante i forhold til driften af og naturplejen på terrænet. Til beskrivelser og vurdering af indsatsen anvendes som udgangspunkt den gældende Natura 2000-plan 2016-21 (Naturstyrelsen 2016b) med tilhørende basisanalyse (Naturstyrelsen 2014).

Figur 4-2. Ertholmene med angivelse af Natura 2000-områdegrænse. Afgrænsningen af Natura 2000-område nr. N189 er identiske med afgrænsningen af Fuglebeskyttelsesområde F79 og Habitatområde H210.

4.4.1.1 Habitatområde H210

Natura 2000-området Ertholmene har et areal på 1.256 ha, hvoraf 97 % er marint. Det afgrænses som vist på Figur 4-2.

Dette habitatområde er specielt udpeget på grundlag af en væsentlig tilstedeværelse af følgende naturtyper og arters levesteder: rev (1170), Kystklint/klippe (1230), indlandsklippe (8220) samt gråsæl, lomvie og alk. Stenrevene fordeler sig fra relativt lavt vand og ned til ca. 40 meters dybde. Dele af revene er periodevis tørlagte. Der er tæt brunalgevegetation på vanddybder under 10 meter. Øvrige naturtyper på udpegningsgrundlaget fremgår af Tabel 4-1.

Natura 2000-planens målsætninger og indsatsprogram er væsentlige elementer i beskyttelsen af disse og af en generel sikring og forbedring af området naturværdier.

Udbredelse og tilstand af habitatnaturtyper på udpegningsgrundlaget for habitatområdet

De tre terrestriske naturtyper, der findes på Ertholmene, er kystklippe (1230), strandeng (1330) og indlands-

klippe (8220). Den arealmæssigt dominerende naturtype på terrænet er kystklippe, se desuden Figur 4-3.

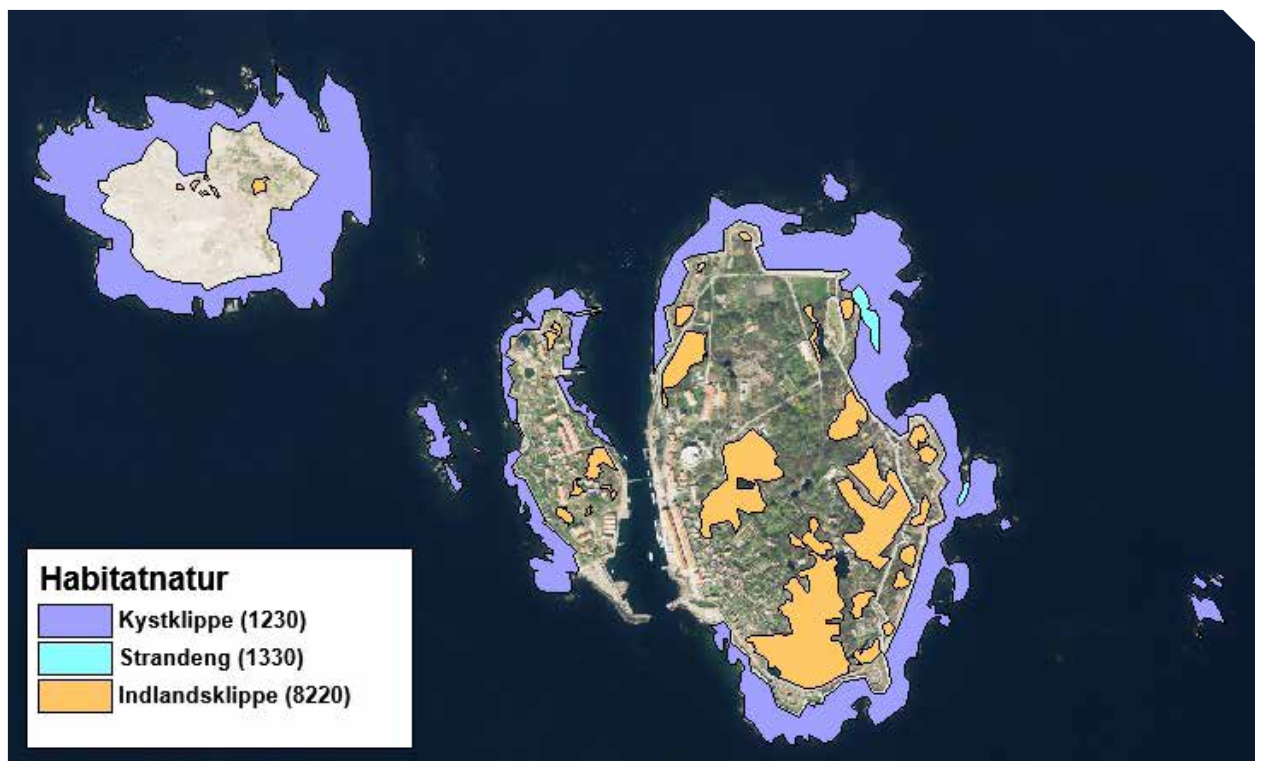
Udover de terrestriske typer er en af søerne typebestemt og tilstandsvurderet. Det er Mølledam, der er en næringsrig sø med flydebladsvegetation (3150). Flere af de øvrige søer på Ertholmene vurderes at være af samme type, men er ikke typekortlagt eller tilstandsvurderet (Naturstyrelsen 2014). På baggrund af en enkelt besigtigelse i oktober 2016 vurderes Mølledam at være i god naturtilstand, bl.a. ud fra forekomsten af forskellige arter af vandranunkler.

Udbredelsen af den marine naturtype, rev (1170) omkring Ertholmene ses på Figur 4-4. Der er kortlagt i alt 1257 km² med rev (1170). For denne naturtype afhænger områdets biodiversitets udover forekomst af karakteristiske arter endvidere af dybde, salinitet og strømforhold.

Naturtilstanden af hver enkelt habitatnaturtype er sammensat af et strukturindeks og et artsindeks, som

sammenlagt giver en klassificering af naturtilstanden. Naturtilstanden er inddelt i fem klasser (I-V). Bevaringsstatus er en vurdering af, hvordan naturtypens eller artens tilstand vil være i fremtiden, såfremt der ikke sker ændringer i udnyttelsen, de negative påvirkninger eller forvaltningen i forhold til i dag, og der er således tale om en slags prognose for naturtypernes og arternes udviklingsretning. Prognosen inddeles i gunstig, ugunstig eller ukendt. Kun naturtilstand I og II opfylder kravet om gunstig bevaringsstatus. De terrestriske naturtyper er senest kortlagt i perioden 2010- 2011 (suppleret 2012-2014).

Kystklipperne på Christiansø og Frederikssø har god eller høj naturtilstand, mens tilstanden for kystklipperne på Græsholm er påvirket af påvirket af næringstilførsel fra øens mange ynglefugle. Tilstanden er her beregnet til moderat. For de to små strandengsområder er tilstanden ligeledes beregnet til moderat. For indlandsklipperne er der ikke udviklet et tilstandsberegningssystem endnu. For denne type er naturtilstanden vurderet til overvejende at være moderat; primært pga. tilgroning (Naturstyrelsen 2014).

Figur 4-3. Kortlagt terrestrisk habitatnatur på Ertholmene (Miljø- og Fødevareministeriet 2016).

Gråsælen, der er på udpegningsgrundlaget for habiatområdet, havde været udryddet i Danmark i ca. 100 år. I løbet af de sidste godt 10 år genindvandret flere steder, og forekommer nu regelmæssigt på lokaliteter i Kattegat, Østersøen og Vadehavet. Ligesom spættet sæl er gråsælen knyttet til de kystnære farvande, hvor der er rigelig føde og uforstyrrede yngle-/og hvilepladser.

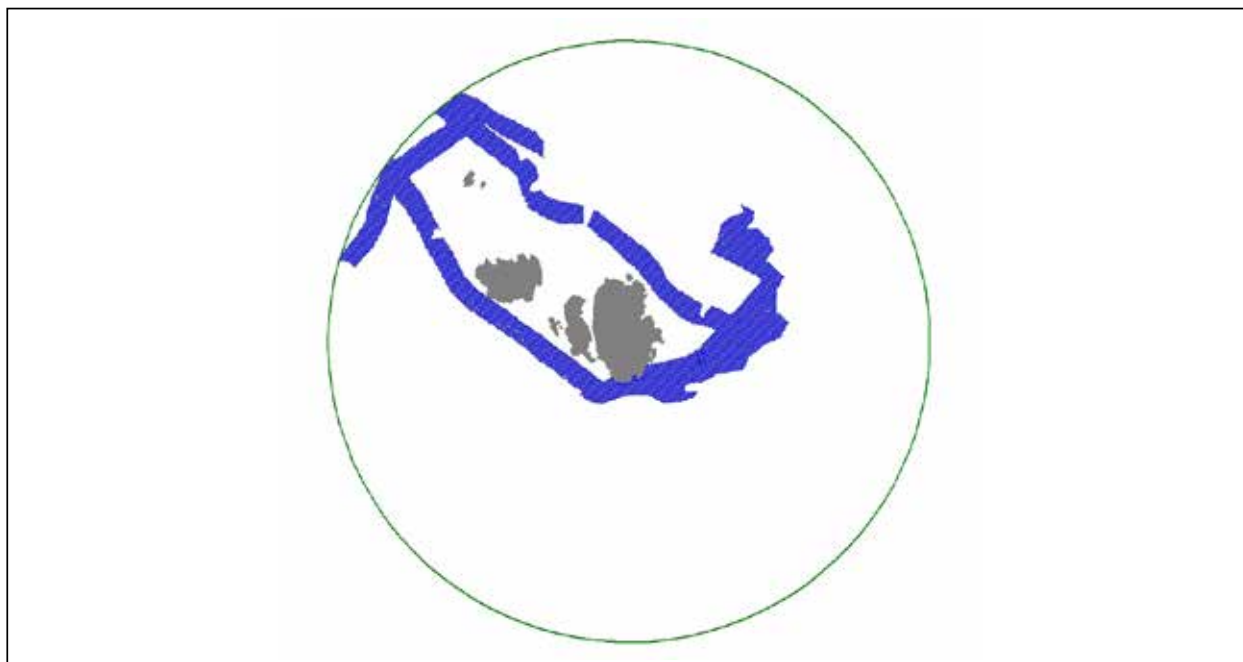
Forekomsten af gråsæl i Natura 2000-området udgør en

del af en samlet bestand i Østersøen. Nu ses arten stabilt og i stigende antal på hvilepladser på klippeskærene ved bl.a. Tat. Det er registreret unger i 2010, 2011 og 2013, men de er ikke nødvendigvis født på Ertholmene. I foråret 2015 og 2016 er der optalt hhv. 470 og 670 rastende sæler, primært på Tat (Christiansø Feltstation 2017).

Der er ikke foretaget nogen tilstandsvurdering af levestederne for gråsæl.

Habitatnaturtype /art	Areal / antal	Naturtilstand
Rev (1170)	1257 km ²	ej vurderet
Kystklippe (1230)	12,7 ha	5,9 ha – moderat (III) 6,1 ha – god (II) 0,7 ha – høj (I)
Strandeng (1330)	0,1 ha	moderat (III)
Næringsrig sø (3150)	0,01 ha	god (I)
Indlandsklippe (8220)	3,7 ha	ej vurderet
Gråsæl (1364)	> 470 rastende i 2015	ej vurderet
Lomvie (TY)	> 3.000 ynglepar de senere år	ej vurderet
Alk (TY)	> 1.200 ynglepar de senere år	ej vurderet

Tabel 4-1. Naturtyper og arter på udpegningsgrundlaget, deres udbredelse og tilstand.

Figur 4-4. Kortlagte stenrev omkring Ertholmene (Miljø- og Fødevareministeriet 2016).

Trusler

Trusler er påvirkninger, der hver for sig eller i kombination, udgør en hindring eller væsentlig forsinkelse af muligheden for, at naturtypen eller levestedet kan opnå eller opretholde gunstig bevaringsstatus. Det er således nødvendigt, på kort eller langt sigt, at imødegå truslen, hvis naturtypen eller levestedet skal sikres gunstig bevaringsstatus.

Der er ikke væsentlige trusler for Ertholmenes habitatnatur ift. opretholdelsen af gunstig bevaringsstatus (jf. basisanalysen). Men i og med, at der ikke sker nogen egentlig drift af naturarealerne på øen, vil der ske tilgroning med høje urter og vedplantet i en vis udstrækning. Dette ses for såvel indlandsklipper som kystklipper; omend i moderat grad. I og med at der er tale om klippegrund, hvoraf de kystnære udsættes for en hård eksponering fra vind og bølger betyder, at tilgroning naturligt begrænses.

Invasive arter er ikke udbredt, hvor der findes habitatnatur. Der er konstateret mindre forekomster på kystklipper (Naturstyrelsen 2016b) og ligeledes enkelte steder på indlandsklipper ved besigtigelse i oktober 2016. Det drejer sig om sitka-gran, bjerg-fyr og rynket rose.

Hvad angår de marine forekomster af habitatnatur, stenrev, kan fiskeri med bundslæbende redskaber påvirke undervandsvegetationen og dyrelivet negativt. Ligeledes kan garnfiskeri udgøre en trussel mod fugle og sæler, da de kan blive fanget i nettene. Der foregår i begrænset omfang fiskeri fra danske både på stenrevne i habitatområdet. Omfanget af fiskeri fra udenlandske både er ukendt. For at imødegå denne trussel arbejder Fødevareministeriet på en nødvendig regulering af fiskeriet i de habitatområder, der rummer stenrev og boblerev (Naturstyrelsen 2014).

Opankring på stenrev kan udgøre en forstyrrelse af revets struktur og potentielt være en trussel mod naturtypen. Opankring finder sted på stenrevet omkring Ert-holmene af såvel mindre skibe som større krydstogtfartøjer. Truslen er eksempelvis beskrevet i basisanalysen for Læsø af Naturstyrelsen som *“Opankring er specielt en trussel mod boblerevene i form af knuste strukturer og væltede ”søjler” dels som følge af selve ankeret, der slæbes gennem dele af området dels som følge af ankerkæden, der i en større vifte om ankeret knuser og vælter strukturer. Truslen er den samme på stenrev, hvor den geomorfologiske struktur dog ikke knuses, men stenene væltes rundt og den fastsiddende flora og fauna rives af”*.

For den ene art på udpegningsgrundlaget for habitatområdet, gråsæl, er der ikke lavet nogen trusselsvurdering i Basisanalysen (Naturstyrelsen 2014), idet arten først er kommet på udpegningsgrundlaget med virkning fra 2013. Som nævnt kan fiskeri i området betyde, at der omkommer sæler. Omfanget og hvorvidt den er en trussel mod bestanden er ikke belyst. Der eksisterer ikke erhvervsfiskeri på Christiansø.

4.4.1.2 Fuglebeskyttelsesområde

Fuglebeskyttelsesområde F79 er sammenfaldende med habitatområde H210. Udpegningsgrundlaget for F79 er

de to træk- og ynglefugle, alk og lomvie, der begge yngler på Græsholmen. Græsholm er ubeboet, med en sparsom vegetation præget af gødning fra de mange ynglefugle

Fuglebeskyttelsesområdet er tillige Ramsarområde. Ramsarområder er vådområder med så mange vandfugle, at de har international betydning og skal beskyttes. Ved mange vandfugle forstås, at der jævnligt i området opholder sig mindst 20.000 individer eller findes mindst 1% af en bestand af en art eller underart. Alle de danske Ramsarområder indgår i EF-fuglebeskyttelsesområderne og er derfor også en del af Natura 2000 netværket. Hele området er desuden udlagt som natur- og vildtreservat.

Lomvie yngler på Græsholmen med mere end 3.000 ynglepar, hvor den har Danmarks eneste ynglebestand. Lomvie er meget knyttet til havet, og kun i yngletiden går den på land. Den yngler bl.a. flere steder langs kysterne i det vestlige og nordlige Europa. Ynglebestanden af lomvie i perioden 2010-2016 ses i Tabel 4-2 (Christiansø Feltstation 2016). Lomvie er medtaget på udpegningsgrundlaget som både yngle- og trækfugl for dette fuglebeskyttelsesområde. Dette skyldes, at ynglebestanden uden for yngletiden opholder sig i farvandet lige omkring ynglekolonien. Fuglebeskyttelsesområdet er ligeledes udpeget som rasteområde for lomvie, og udenfor yngletiden overvintrer yderligere ca. 200.000 lomvier fra primært de skotske og baltiske yngleområder i danske farvande.

Alken yngler også på Græsholmen med mere end 1.300 par (se Tabel 4-2), hvilket er den ene af tre ynglekolonier i landet. Siden 2014 har arten desuden ynglet på Christiansø med hhv. 2, 3 og 6 par. Den tredje koloni ligger på Hammeren på Bornholm. Alk er en talrig ynglefugl i Nordatlanten og Norskehavet. Alk er som lomvie medtaget på udpegningsgrundlaget som både yngle- og trækfugl for dette fuglebeskyttelsesområde, fordi ynglebestanden opholder sig omkring Græsholmen også udenfor yngleperioden.

Der er ikke foretaget nogen tilstandsvurdering af levestederne for lomvie og alk.

	2010	2011	2012	2013	2014	2015 og 2016
Alk	1150	1150	ikke optalt	1300	1300	ikke optalt, men bestandene skønnes fortsat i vækst
Lomvie	2800	2800	ikke optalt	3500*	3500*	

Tabel 4-2. Ynglebestanden af alk og lomvie i perioden 2010-2016 (Christiansø Feltstation 2017).

*: skønnet ud fra koloniens størrelse

Trusler

Reservatbestemmelserne indeholder adgangsforbud til gavn for jordrugende ynglefugle på Tat og Græsholm. Desuden er der sejladsforbud indenfor 100 meter fra samme øer. Nationalt Center for Miljø og Energi (DCE) har i den nationale vurdering af forstyrrelsestrusler i Natura-2000 områderne givet følgende vurdering, at *“Adgangsforbuddet overholdes generelt, mens forbuddet mod sejlads i langt mindre grad overholdes, hvilket især medfører forstyrrelser af fouragerende og kystnært rugende ynglepar af alkefugle”* (Naturstyrelsen 2011, DCE 2013). Analysen er udført med udgangspunkt i den tidligere (2009-2015) handleplan for Natura-2000 områderne og inddrager således ikke, at der siden 2009 er fremgang i antallet af ynglefugle af de to arter.

4.4.2 Bilag IV-arter

EU's habitatdirektiv foreskriver særlig beskyttelse af en række plante- og dyrearter (EF, 1992). Denne indsats skal ske både indenfor som udenfor Natura 2000-områderne. Til gengæld er der ikke, som for udpegningsgrundlaget for Natura 2000-områderne, krav om, at der skal gøres en aktiv indsats, blot må aktiviteter ikke

være i modstrid med målsætning om sikring af gunstig bevaringsstatus for disse arter. Ligeledes må artens økologiske funktionalitet ikke påvirkes negativt.

Padder og krybdyr

Der er ved NOVANA-overvågning i 2012 (DMP 2017) registreret Bilag IV-arten grønbroget tudse på Christiansø og Frederikssø. Bestanden er i den tidligere drifts- og plejeplan skønnet til omkring 500 dyr. Den yngler i nogle af vandhullerne, men i højere grad i såkaldte “rock-pools”, der er småsøer i de kystnære klipper. Grønbroget tudse findes fortsat på Christiansø, men artens aktuelle status og udbredelse er ikke klarlagt.

Derudover findes angivet i den tidligere drifts- og plejeplan en mindre bestand af markfirben på Christiansø. Markfirben formodes dog ved denne plans udarbejdelse at være uddød på Ertholmene (jævnfør Bilag 2, hørings-svar fra Christiansø Naturvidenskabelige Feltstation).

Flagermus

Alle arter af flagermus er Bilag IV-arter. På Ertholmene er der registreret flagermus på træk, men ingen ynglende.

Grønbroget tudse, her en ung han.

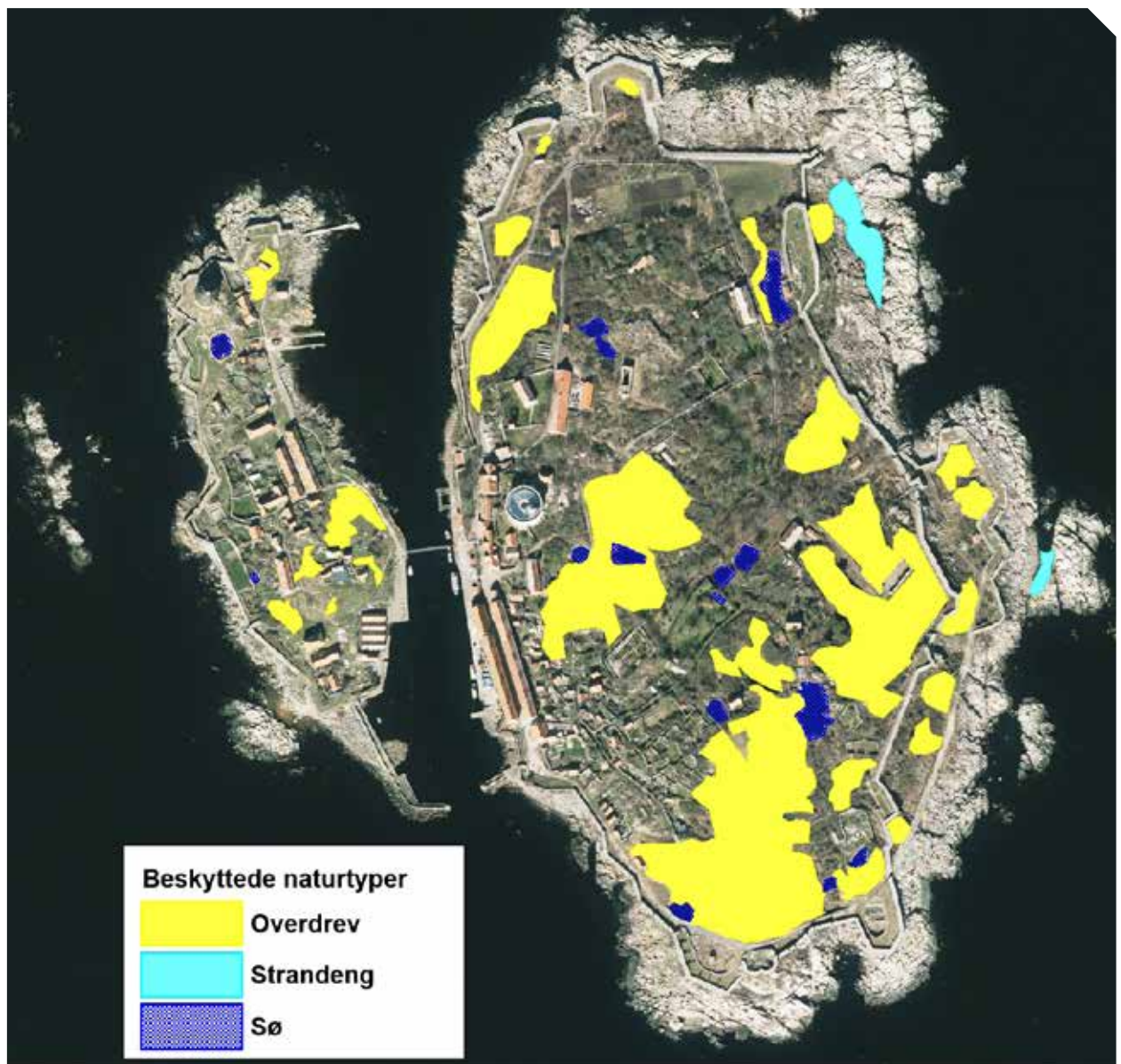
4.4.3 Nationalt beskyttet natur

Der er ikke foretaget en vejledende registrering af beskyttede naturtyper på Ertholmene. Naturarealerne er dog omfattet af naturbeskyttelseslovens § 3, uanset om de er registreret eller ikke. På Figur 4-5 ses en foreløbig angivelse af § 3-arealer.

Der er ved besigtigelserne i oktober lavet en foreløbig vurdering af naturarealerne med hensyn til deres § 3-status. Af de ca. 15 søer og vandhuller er 9 omfattet af § 3, idet de er større end 100 m². Desuden findes to mindre strandengsarealer, der dog ikke

opfylder størrelseskriterierne på 2500 m² til at være omfattet.

Der er kortlagt 3,7 ha indlandsklippe (8220) på Ertholmene. Størstedelen af denne habitatnaturtype opfylder definition af overdrev i naturbeskyttelseslovens forstand, og er omfattet af § 3, såfremt de desuden opfylder størrelseskriterierne. De indre dele af Græsholmen er græsdækket, men på grund af eutrofiering fra de mange ynglende fugle er vegetationen forarmet og opfylder ikke kriterierne for at være omfattet af naturbeskyttelsesloven som § 3.

Figur 4-5. Foreløbig registrering af naturarealer omfattet af naturbeskyttelseslovens § 3.

Overdrev

Som nævnt indledningsvis i afsnittet udgøres § 3-overdrene af indlandsklipper med en vegetation domineret af overdrevsarter. Vegetationsdækket er oftest sparsomt i og med at det underliggende materiale er klippe, men i sprækker og revner, eller hvor der samler sig førne og med tiden dannes muld, etablerer mosser og urter sig.

Af dominerende mosser ses rød horntand, ene-jomfruhår, hårspidset jomfruhår, almindelig kløvtand og almindelig cypressmos. Af overdrevsarter ses almindelig hvene, fåre-svingel, læge-ærenpris, gul snerre, liden klokke, hedelyng, smalbladet høgeurt, almindelig gyldenris, almindelig engelsød mm. Lokalt kan vegetationen være domineret af hedelyng og overdrene kan karakteriseres som tør hede. Disse arealer er dog ikke store eller velafgrænsede, så de er inkluderet i begrebet § 3-overdrev.

Tilgroning med vedplanter er stedvist fremskreden og har forvandlet tidligere åbne klippearealer til krat eller skov, som ikke længere er omfattet af Naturbeskyttelses af § 3. Overdrev må dog i praksis gerne indeholde mindre partier med krat og gør det naturligt i mange tilfælde. Krattene bidrager væsentligt til naturindholdet på overdrev.

På kortet er medtaget de arealer, der vurderes at være overdrev og som i sig selv er større end 2500 m² eller som er biologisk sammenhængende og funktionelle med andre nærliggende overdrev.

Vandhuller

De § 3-omfattede vandhuller udgøres af overvejende små vandhuller på 100-300 m². Vandhullet benævnt Store Brønd adskiller sig herfra ved at være ca. 750 m². I udregning af vandfladen indgår dels vandfladens areal, dels arealet af den del af bredvegetationen, der er afhængig af periodevis vanddækning.

Mange af vandhullerne har stensatte bredder eller ligger i klippeterræn, så bredvegetationen er oftest begrænset.

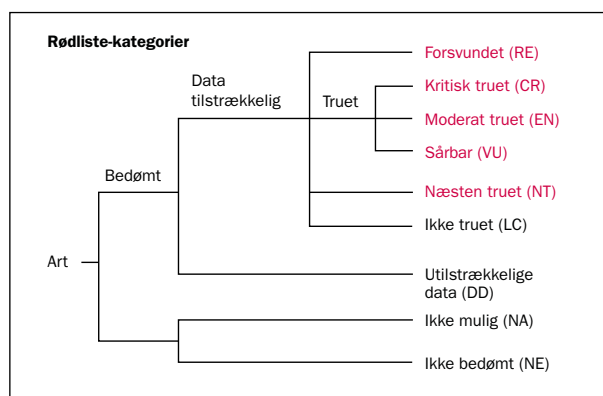
Af vandhullerne er blot et kortlagt som habitatnaturtype "Næringsrig sø med flydebladsvegetation", men flere vurderes at være af samme type ud fra en kort bedømmelse af deres vegetation.

Praktisk taget alle § 3-vandhuller er blevet plejet i forbindelse med udførelse af aktiviteterne i forrige drifts- og plejeplan.

Det skal bemærkes, at rock-pools ikke er søer i naturbeskyttelseslovens forstand.

4.4.4 Rødlistede og fredede arter mm

Rødlistede arter

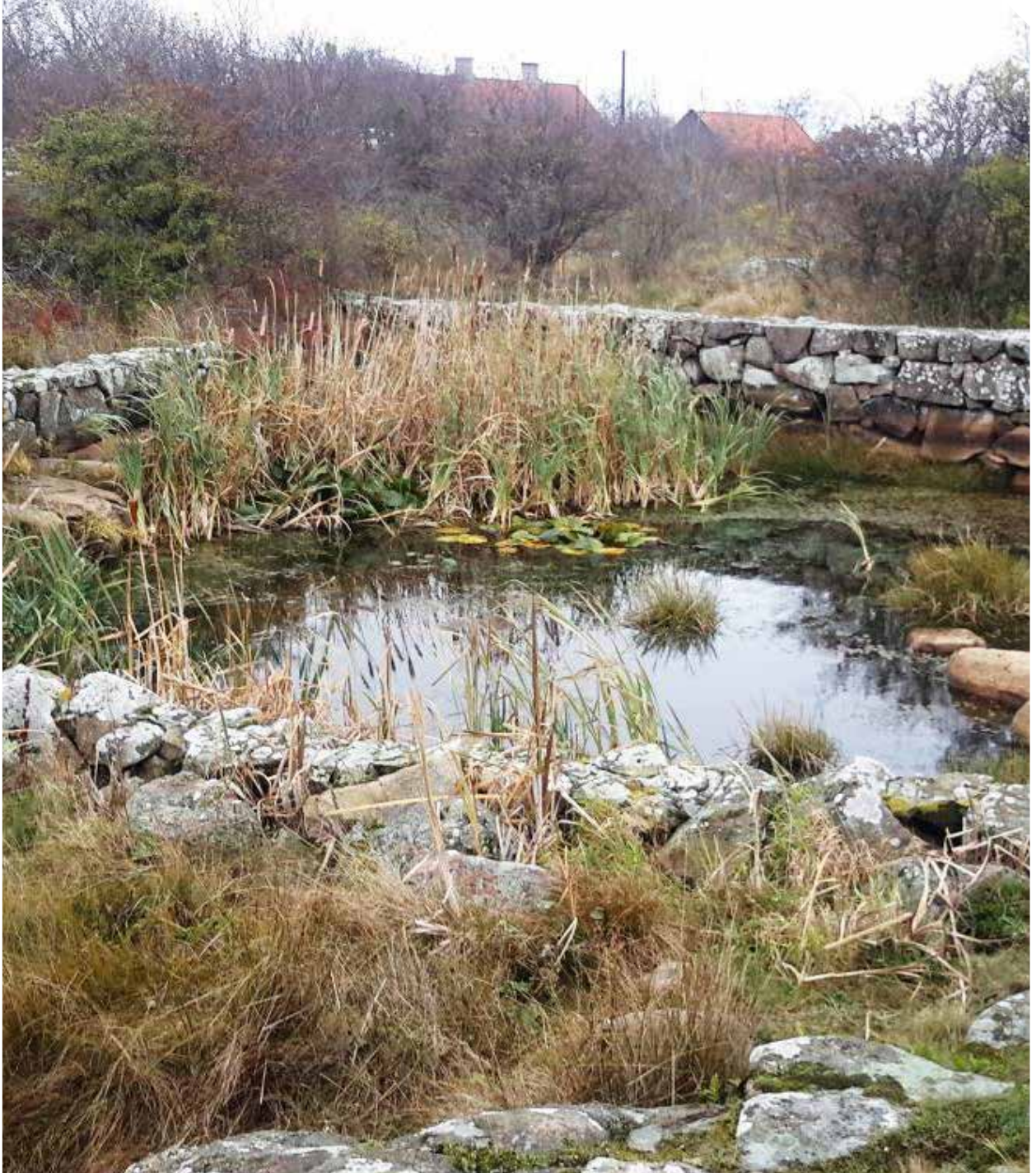
Følgende arter er nationalt rødlistede og har eller har i nyere tid haft yngleforekomst på Ertholmene:

- Alk, NT (også Bilag II-art)
- Bakke-potentil, CR
- Gråsæl, VU (også Bilag II-art)
- Grøn frø han/latterfrø hun, CR
- Karmindompap, VU
- Lomvie, NT (også Bilag II-art)
- Nordisk radeløv, NT
- Seksradet stenurt, EN
- Skærpiiber, VU

For karplanterne (bakke-potentil, nordiske radeløv og seksradet stenurt) samt for skærpiiber er aktuel status og udbredelse ukendt. For grøn frø/latterfrø-komplekset blev der i forbindelse med forrige drifts- og plejeplan optalt 86 hunner af latterfrø; efter at arten havde været tæt på at uddø.

Udover disse arter forekommer rødlistede laver og småsommerfugle på Ertholmene. Udbredelse og status for disse arter er ikke opdateret. For ældre data henvises til den tidligere drifts-og plejeplan (Forsvarsministeriet 2009a).

En lang række rødlistede fugle besøger Ertholmene på træk eller som strejfende dyr.

Mange af vandhullerne på Ertholmene har bredder af klippemateriale, evt. bygget murværk som dette vandhul, der kaldes "Pumpen".

Fredede arter

Ud over de rødlistede arter findes der på Ertholmene en række dyr som er fredet i henhold til artsfredningsbekendtgørelsen (Naturstyrelsen 2016a).

Det drejer sig bl.a. om alle arter af flagermus og alle padde- og krybdyr-arter. Der er ingen ynglende flagermus på Ertholmene, så listen af ynglende fredede dyr indsnævres til

- Grønbroget tudse, (også Bilag IV-art), i tilbagegang, men status ukendt. Angivet til ca. 500 i forrige plan
- Lille vandsalamander, status og udbredelse ukendt
- Skrubtudse, der er udbredt og ynglende i alle søer. Bestandene er mindre end for ca. 20 år siden

Øvrige beskyttelseskrævende arter

Planter

Ertholmene rummer en unik flora, der bl.a. rummer en stor mængde indførte/indslæbte arter. Disse betegnes reliktplanter, fordi de oprindeligt er indført til forskellige formål – som lægeplanter, køkken- og krydderurter, farveplanter osv.

Efter dyrkningen af disse planter er ophørt, har de formået at sprede sig og overleve som vildtvoksende relikter. Relikterne vidner i dag om tidligere tiders havekultur på Ertholmene. Det er meget sandsynligt, at de fleste af disse planter er kommet til Christiansø i den tidligste del af fæstningens historie omkring år 1690, hvor en del af fæstningen Hammershus blev flyttet hertil. Hammershus og Ertholmene må betegnes som landets mest værdifulde lokaliteter for reliktplanter.

Reliktarterne ses i Bilag 5 og i øvrigt der henvises der til udbredelsen af et udvalg af disse, som betegnes fokusarter, i den tidligere drifts- og plejeplan (Forsvarsministeriet 2009a).

Udover reliktplanterne findes på Ertholmene en række planter, der er nationalt eller regionalt sjældne (Bilag 6). Supplerende til de rødlistede karplanter (bakke-potentil, nordisk radeløv og seksradet stenurt) drejer det sig om

bakke-jordbær, bjerg-perikon, grå potentil, løg-rapgræs og vand-portulak.

Rundbladet mynte er et af de levende fortidsminder, reliktplanter, der findes på Ertholmene.

Fugle

Ertholmene er levested for en række fuglearter, der er regionalt sjældne eller har usædvanligt store yngleforskomster på øerne. Det drejer sig om:

- edderfugl (ca. 1500 ynglepar)
- baltisk sildemåge (få par, "rødlistekandidat")
- stormmåge (fåtaligt ynglende på Frederiksø og Christiansø)
- sølvmåge (ca. 10.000 ynglepar, primært på Græsholm)
- svartbag (10-20 ynglepar)

4.4.5 Fortidsminder

Ifølge Danmarks Miljøportal er der angivet 7 beskyttede og fredede fortidsminder på Ertholmene (se Figur 4-6). Det er tale om:

- fæstningsværket (anlægstype: skanse)
- vejanlægget (anlægstype: vej)
- møllerruin (anlægstype: vindmølle)
- Store Krudtmagasin (anlægstype: militærdepot)

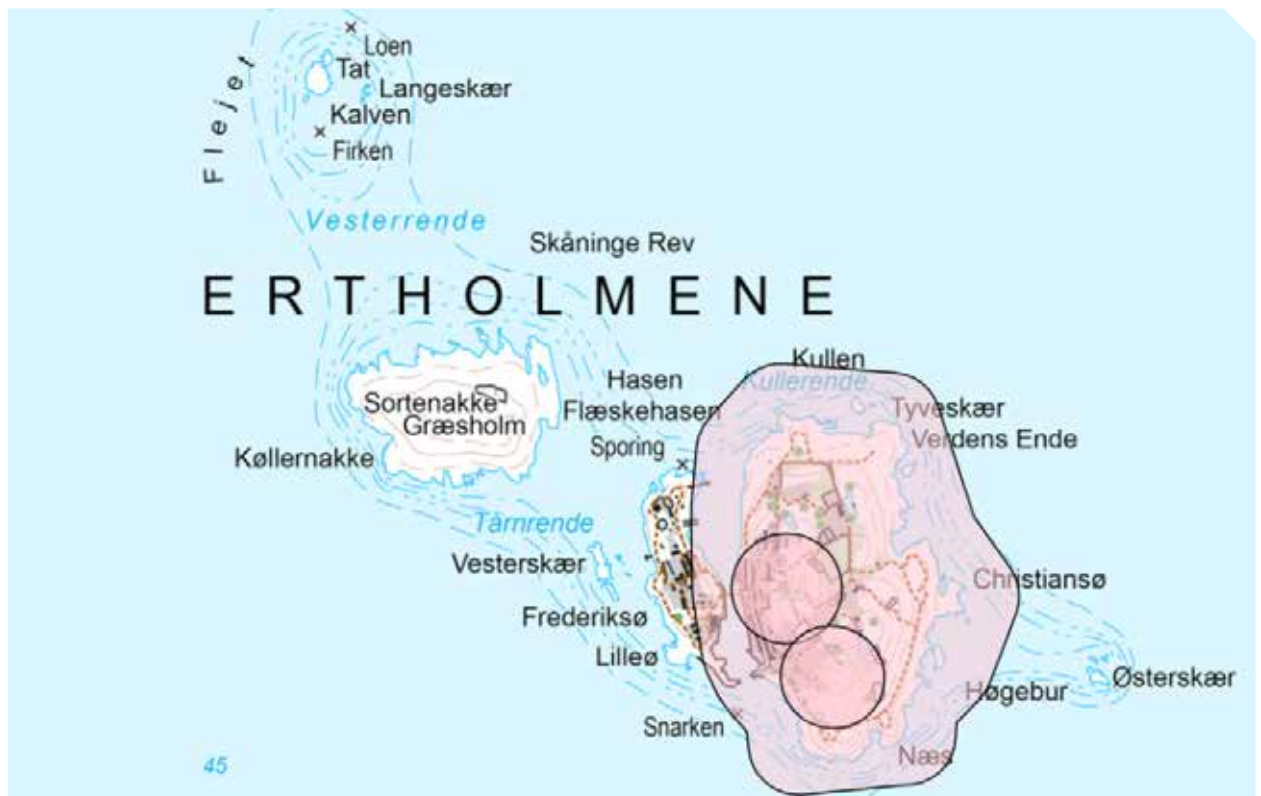
- Hoved Krudtmagasin (anlægstype: militærdepot)
- Affutagebygningen (anlægstype: militærdepot)
- Sct. Hans kilde (anlægstype: kildeanlæg)

Der er registreret ikke beskyttede jord- og stendiger på Ertholmene, men alle diger og mure er beskyttede af fredningen, der omfatter øerne.

Fortidsminderne afkaster en 100 m beskyttelseslinje, og det er givet, at det også gælder fæstningsanlægget på Frederiksfø, selvom det ikke er angivet på Danmarks Miljøportal. Beskyttelseslinjen forventes opdateret indenfor kort tid.

Jævnfør museumslovens § 27 stk. 2 skal gravearbejder standses, hvis der under jordarbejde findes spor af fortidsminder (strukturer, konstruktioner, bygningsgrupper, bopladser, grave og gravpladser, flytbare genstande og monumenter). Fortidsmindet skal straks anmeldes til det nærmeste statslige eller statsanerkendte kulturhistoriske museum. Fund kan således have betydning for mulighederne for anlæg eller gravearbejder.

Fortidsminderne vurderes løbende af Slots- og Kulturstyrelsen, der fører tilsyn med de beskyttede fortidsminder og udarbejder tilstandsvurderinger. Tilstandsvurderingerne stilles til rådighed for Forsvarets Ejendomsstyrelse.

Figur 4-6. Fortidsminder og beskyttelseslinjer på Ertholmene (DMP 2017).

4.4.6 Fredskov

Der er ikke fredskovspligtige arealer på Ertholmene.

4.4.7 Invasive arter mm

Invasive arter er defineret som ikke-hjemmehørende arter, der ved deres spredning og forekomst skader den hjemmehørende biodiversitet. På Ertholmene er invasive arter ikke detaljeret kortlagt. I forbindelse med kortlægning af habitatnaturtyperne sker der en registrering af dækningen af de invasive arter og af hvilke arter, der er tale om.

På de beboede øer findes en række invasive arter, hvilket er almindelig snebær, japansk pileurt, rynket rose, bjerg-fyr, sitka-gran og iberisk skovsnegl. Der er alene registreret invasive arter på de beboede øer, Frederikse og Christiansø.

Almindelig snebær er udbredt i nogle sprækkedale og skovbunde, hvor den kan danne tætte lave bevoksninger (krat). Den giver ynglesteder for en række småfugle, men skygger lyskrævende vegetation bort.

Rynket rose er en aggressiv art, der frøspreddes med fugle og desuden har stor vegetativ spredningsevne. Den findes en del steder på de beboede øer og bør bekæmpes i alle forekomster, da den udgør en trussel mod lysåben natur.

Sitka-gran og bjerg-fyr er begge nøjsomme nåletræer, der nemt frøspreddes og ikke kræver megen muld i revner og sprækker på klippe-terræn for at kunne etablere sig. De ses overvejende i dag på indlandsklipper og andre klippearealer, der ikke får havsprøjt, og de sure klippe-terræner er velegnede og potentielle voksesteder for begge arter.

Japansk pileurt findes kun i få forekomster på øen. Det er ikke en udpræget nøjsom art og kræver dels en vis fugtighed, dels – og ikke mindst – et vist muldrag.

Besigtigelser i efteråret 2016 og evalueringen af den foretagne pleje har endvidere vist, at især den forvildede haveart, almindelig syren er udbredt. Den er

dominerende i natur og naturlignede arealer, hvor den trives med det milde klima på øen. Syren findes på både Frederikse og Christiansø, hvor den danner tætte krat ved at sætte talrige rodskud. Den har således meget stor vegetativ spredningsevne og skyder desuden kraftigt fra stødet ved nedskæring. Selvom arten ikke er på listen over invasive arter, er almindelig syren en såkaldt "problemart" og uden tvivl den art, der optræder mest invasivt på de beboede øer.

Der er udsat pindsvin på Ertholmene i 1950'erne, og de har fortsat en lille bestand på øen. Det er uklart, hvorvidt de lokalt udgør en trussel mod jordrugende fugle, men de udgør med deres forekomst en potentiel problemart.

4.5 Kulturhistorie

Bygninger, fæstningsværk, trapper, tårne, ruiner og mindesmærker på Christiansø og Frederikse er omfattet af en bygningsfredning. Denne fredning er fra 1924. Bygningsfredningens formål er at bevare bygningerne inklusiv fæstningsværket.

Hele øgruppen Ertholmene er i 1985 blevet omfattet af mere moderne fredningsbekendtgørelser, som følge af bl.a. mere end 45.000 turister, der årligt kommer til øerne. Fredningens formål er at bevare områdets særlige karakter og beskytte de kulturhistoriske og naturvidenskabelige værdier. Fredningen er bekendtgjort i Fredningsbekendtgørelse 576 af 20/11 1984. Fredningen omfatter ca. 38 ha landareal og 1221 ha havområde, inkl. alle bygninger, fuglene og naturen generelt.

Fæstningsanlægget består af mange elementer: fæstningsmur med skyttebænke, bastioner, bygninger, ruiner, havemure, stengærde, veje, vej-kasser og stier. Til fæstningsværkerne hører som nævnt også de veje, der har forbundet fæstningens forskellige elementer. Disse veje er mange steder befæstet med stensatte kanter eller opbygget som stensatte vejdæmninger og stenkister. Øernes damme og brønde har spillet en stor betydning for søfæstningen. Yderligere rummer fæstningsværket 5 bygningsruiner: Store og Lille Krudtmagasin, Affutagen, Møllefundamentet og Skt. Hans Kilde.

Derudover kan af kulturspor nævnes ankre, lodsmærker, kanoner, fortøjningsringe og tjærepladser, der vidner om en fortid med søfart og fiskeri.

Fæstningsværkerne og fæstningsmurene er sammen med hegns- og trapper og brønde fredet efter Bygningsfrednings- og bevaringsloven. Dette medfører jf. lovens § 9, at de af ejeren skal holdes i forsvarlig stand. Fæstningsværkerne er endvidere sammen med vejforbindelser og ruiner beskyttet efter museumslovens § 29e, hvilket medfører, at der ikke må foretages ændring

i deres tilstand. Fortidsminder, der ligger på statsejede arealer, skal plejes af den statslige myndighed, jvf. "Bekendtgørelse om pleje af fortidsminder" BKN nr. 1514 af 14/12/2006, § 2.

Der er af Forsvarsministeriets Ejendomsstyrelse udarbejdet en 10-årig vedligeholdelsesplan (Forsvarsministeriet 2017) for de kulturhistoriske elementer. Denne er udarbejdet og ajourføres på baggrund af det bygningssyn, der finder sted hvert andet år på Christiansø.

Fæstningsmur, sti og mellem disse et vegetationsbælte overvejende med levende fortidsminder, her primært havepersille. Vegetationsbælterne giver ly til padder og tiltrækker insekter. Der ligger en udfordring i plejen, så den tager hensyn til færdsel på stierne, dyrelivet, fæstningsmuren og indblik til denne og bæltet med reliktpanter.

4.6 Publikumshensyn

På Ertholmene udgør hensynet til publikum en prioriteret indsats på lige fod med naturhensyn. I nærværende drifts- og plejeplan er det alene naturhensyn og hensyn til lokalbefolkningen, der sætter rammerne for publikums færden og aktiviteter. Forpligtigelsen i forhold til publikum er som nævnt tidligere (se afsnit 3.2.3) indskrevet i bevillingsbemærkningerne til Finansloven og Forsvarsministeriets miljø- og energistrategi 2016 -2020 (Forsvarsministeriet 2016).

Det er muligt at komme til Christiansø og Frederikssø hele året, da der er regelmæssig bådforbindelse til Bornholm med tre afgangene dagligt i højsæsonen. Det er ligeledes muligt at opankre i havnen. Til øvrige holme og skær er der adgangsforbud.

På Christiansø findes havnekontor, købmand, kiosk, teltplads, toiletter mm og det er muligt at overnatte på øens kro. For yderligere praktiske oplysninger henvises til hjemmesiden www.christiansoe.dk.

5. ANALYSE

Dette kapitel indeholder en emneopdelt diskussion af, hvordan drifts- og plejeplanen på en hensigtsmæssig og balanceret måde kan tilgodese de opstillede målsætninger under hensyntagen til optimering af ressourceudnyttelsen. Det indledes med en evaluering af indsatsen under de tidligere drifts- og plejeplaner.

5.1 Evaluering af 2009 – 2015 plan

I forbindelse med nærværende ny drifts- og plejeplan er der foretaget en evaluering af den tidligere drifts- og plejeplan, hvor indsatsen i perioden 2009-2015 er gennemgået. Evalueringen er foregået på basis af det, der kan observeres ved besigtigelse i oktober 2016 og oplysninger fra forskellige kilder, der har andel i naturpleje på øerne. Dette er sammenholdt med plejeanvisningerne i den tidligere drifts- og plejeplan for Ertholmene.

Evalueringen er vist på tabelform og er på grund af omfanget og fotodokumentation placeret i Bilag 4. Det skal bemærkes, at den tidligere drifts- og plejeplan reelt bestod af to dele – en for de beboede øer (Christiansø og Frederiksø) og en for de ubeboede øer (Græsholmen, Tat, Østerskær og Vesterskær). I sidstnævnte plan er der ingen aktiviteter angivet udover opsamling af plastikflasker på Græsholmen og evt. tiltag, der kan sikre at sejlsdorbuddet nærmere end 100 meter fra Tat og Græsholmen overholdes. Evalueringen omhandler derfor alene aktiviteterne for de beboede øer, Christiansø og Frederiksø.

5.1.1 Natur- og kulturværdier

Evalueringen af den tidligere indsats omhandlende pleje af natur- og kulturværdier er gengivet i bilag 4.

Sammenfattende for den indsats er, at den i langt overvejende grad er gennemført og det efter de anvisninger, der er givet i den forrige drifts- og plejeplan (Forsvarsministeriet 2009a). Dette er gældende for såvel den pleje, der omfattet natur, som den pleje, der omfatter kulturminderne.

Hvad angår pleje af terrestrisk natur og kulturminder bliver en meget stor del af aktiviteterne i den forrige drifts- og plejeplan 2009-2015 overført som aktivitet i denne drifts- og plejeplan. Det er ikke pga. manglende kvalitet i den udførte pleje, men fordi plejen har karakter af vedligeholdende gentagen pleje. Som beskrevet i analyseafsnittet nedenfor vokser urter, træer og buske villigt på øerne, og vækst og genvækst skal fjernes ved rydning eller slåning hvert, hvert andet år eller med længere intervaller. En mindre del af plejeindsatsen i denne plan omfatter indsatser, der ikke er gennemført i den periode, hvor den forrige plejeplan var gældende.

Mht. evalueringen af vandhullerne på Ertholmene forholder det sig lidt på samme måde, idet plejen på de vandhuller, der er besigtiget, er blevet gennemført. Men behovet for slåning eller rydning af bredarealerne samt fjernelse af næringsstoffer vurderes fortsat at være nødvendigt indenfor den kommende plans gyldighedsperiode. En række vandhuller er ikke besigtiget i efteråret 2016, ligesom der for flere -primært de under 100 m² – ikke har været angivet nogen plejeindsats i den forrige drifts- og plejeplan. Disse overgår ligeledes til videre planlægning.

Endvidere indgår tilsyn med rock-pools, der ikke er vandhuller, men vandfyldte lavninger i kystklipperne, som en aktivitet i drifts- og plejeplanen, da de udgør vigtige ynglebiotoper for grønbroget tudse. Der har kun i begrænset omfang været angivet aktiviteter for rock-pools i den forrige drifts- og plejeplan og ingen er besigtiget i forbindelse med udarbejdelse af nærværende plan.

5.1.2 Publikum

Evalueringen af den tidligere indsats omhandlende publikum er gengivet i bilag 4.

5.2 Analyse

Den nye indsats på Ertholmene skal tilrettelægges med fokus på fortsat beskyttelse af kultur- og naturværdier og tager udgangspunkt i evalueringen af den tidligere drifts- og plejeindsats. Inden for disse rammer skal der være fokus på at sikre god tilstand for arter og naturtyper på udpegningsgrundlaget for Natura 2000-området, for bestande af Bilag IV-arter, for naturtyper omfattet af naturbeskyttelseslovens § 3, for bestande af rødlistede arter, store ynglebestande af fugle, reliktplanter samt for øernes unikke kulturværdier.

På Ertholmene er der ikke gennemført en registrering af naturtyper omfattet af naturbeskyttelseslovens § 3. Dette er en lovbunden opgave, der normalt varetages af kommunerne. Registrering af § 3-arealer og efterfølgende offentliggørelse på Danmarks Miljøportal indgår som en aktivitet i nærværende plan.

Det forudsættes jævnfør naturbeskyttelseslovens § 52 og vejledningen til denne, at Forsvarsministeriet som statslig arealforvaltende myndighed "løbende træffer de foranstaltninger, som er nødvendige for at holde deres arealer i rimelig stand". På Ertholmene omfatter det alle øer og skær.

En væsentlig del af den indsats, der er beskrevet som aktiviteter i næste planperiode, vil reelt være fortsættelse af igangværende pleje, dvs. mere vedligeholdende pleje end førstegangsindgreb. De enkelte aktiviteter bygges på evalueringen af indsatsen i den tidligere drifts- og plejeplan samt en analyse af det fremtidige behov.

I afsnit 5.2.6. og 5.2.7. er endvidere bragt en vurdering af, i hvilken grad nærværende drifts- og plejeplan vil påvirke Natura 2000-områder og beskyttede arter.

5.2.1 Tilgroning og rydning

Tilgroning er et tilbagevendende problem på lysåbne naturtyper, i og omkring søer og vandhuller samt på og

ved kulturminder. På Ertholmene, hvor der ikke er husdyr eller vildtlevende græssere (udover fugle), ses tilgroning med græs og urter på arealer, hvor vegetationen ikke holdes lav af slid eller pleje. På klippeterræn indfinder urtevegetation og vedplanter sig, når der er tilstrækkeligt med muld og fugtighed til, at de kan etableres og opretholde vækst.

Der har i nyere tid været afgræsning med får i et mindre område på Christiansø. Afgræsning er imidlertid svært at gennemføre på små arealer, idet græsningstrykket ikke kan styres i tilstrækkelig grad, og slid og næringsberigelse samlet set ofte skader naturområderne mere end den ønskede virkning fra afgræsning. I forhold til jordrugende fugle vil afgræsning i folde eller eksempelvis frit på hovedøen i løbet af kort tid kunne udgøre et væsentligt problem. Denne drifts- og plejeplan foreslår derfor ikke aktiviteter, der indbefatter afgræsning.

Tilgroning er langt overvejende et problem på overdrev (indlandsklipper), hvor det betyder, at den lyskrævende vegetation (urter og mosser) på sigt forsvinder eller forandres. I basisanalysen (Naturstyrelsen 2014) har ca. 1. ha af indlandsklipperne en dækning af vedplanter, der udgør 10-25% af det kortlagte klippeareal. For søer og vandhuller indebærer tilgroning en øget beskygning af vandhullet og dermed reduceret lystilgang. Dette betyder, at vandhullet bliver koldere og et dårligere levested for padder og plante- og dyreliv generelt. Evalueringen af aktiviteter i den tidligere drift- og plejeplan viser, at hovedparten af rydningsopgaver omkring vandhuller er foretaget. Imidlertid vurderes det i mange tilfælde også i næste planperiode at være nødvendigt at rydde omkring vandhullerne.

Tilgroning med især vedplanter kan udgøre et væsentligt problem for kulturminder i form af mure og andre bygningsværker, idet indvoksende rødder og tryk fra stammer kan destabilisere og/eller fremme nedbrydningen af kulturminderne. Også her har evalueringen vist, at mange af aktiviteterne er foretaget. Da imidlertid træer og buske skyder fra stubbe og stød og nye etablerer sig fra frø, skal rydning af hensyn til kulturminderne betragtes som en vedvarende pleje, der skal foretages med forskellige tidsintervaller.

En afledt effekt af tilgroning er desuden at færdsel til fods besværliggøres, og at oplevelsen af områdets kultur- og naturværdier kan forringes ved, at landskabet ikke kan opleves, og ved at mure og bygningsværker ikke kan ses.

En del af områdets store naturværdier er imidlertid knyttet til biotoper, der netop er opstået ved tilgroning. Edderfuglene skal have bevoksning til at skjule rederne i og karmindompappen yngler i krat og smålunde. Det store antal trækfugle, der raster i kortere eller længere tid på Ertholmene, anvender i høj grad øernes bevoksninger til skjul og raste. I de aktiviteter, der omfatter rydning på overdrev, omkring vandhuller, på eller omkring

kulturminder og langs veje og stier, skal der derfor foretages en afvejning af evt. hensyn til dyrelivet og hensynet til det, der ryddes eller ryddes for.

Med baggrund i den igangværende indsats og aktuelle status vil rydning af vedplanter og høj vegetation fortsat være nødvendigt. Rydning vil udgøre en væsentlig del af de indsatser, der forslås som aktiviteter i næste planperiode på Christiansø og Frederikssø.

Foretages større fældnings- og beskæringsarbejder, må det ikke ske i fuglenes yngletid (april-august). Vedligeholdende arbejder, herunder hækkklipping, rydning for passage mm. kan foregå hele året.

Tilgroning med vedplanter langs murværket kan være med til at destabilisere og fremskynde nedbrydning.

5.2.2 Slåning

Slåning foretages på arealer, hvor vegetationen ønskes lav for udsyn og/eller opfattelse af kulturminder, samt hvor det har betydning for færdslen på stier og veje. Slåning foretages desuden på banketter og langs mure og bygningsværker, hvor tilliggende arealer ikke er stensatte.

Slåning har – udover at holde vegetationen lav – den effekt, at det fremmer græsser og dermed stabiliserer tørven (vegetationsdækket) og gør den mere slidstærk.

Slåning foretages typisk 1-2 gange årligt og høet henligger gerne 1-2 uger forud for opsamling. Hvor der forekommer reliktplanter vil der typisk blive slået én gang årligt og efter 1. september for at tilgodese arternes vækst og frøsætning. Det er i øvrigt gennemgående, at der skal tages lokale hensyn ved slåningen, når det er angivet ved de forskellige aktiviteter, der vedrører slåning.

Evalueringen af indsatsen i forrige planperiode viser, at slåning i stort omfang er foretaget som angivet i den tidligere drifts- og plejeplan. Men da aktiviteten i høj grad har karakter af vedvarende pleje vil slåning på samme måde som rydning udgøre en væsentlig del af aktiviteterne i den kommende planperiode.

5.2.3 Afbrænding, fejning og saltning.

Arealer med faste belægnings langs bygninger skal friholdes for plantevækst af hensyn til færdsel og bygningerne. Der må ikke anvendes sprøjtemidler uden forudgående dispensation, så arealerne plejes med brug af ukrudtsbrænder. Der skal tages hensyn til evt. forekomst af reliktplanter, der skånes. Fejning skal derfor foretages skånsomt, og saltning må kun finde sted i begrænset omfang.

Ud fra evalueringen er det uvist i hvor høj grad, der afbrændes med ukrudtsbrænder. Men uanset dette vil behovet for denne type af vedligehold altid eksistere, idet ukrudtsfrø konstant vil spire frem.

Afbrænding som led i naturplejen vil med fordel kunne indgå i den løbende drift og vil derfor indgå som en aktivitet i den kommende planperiode.

5.2.4 Forstyrrelse og publikumsinteresser

Med et årligt besøgstal på omkring 45.000 er der en potentiel konflikt mellem natur- og kulturværdier og publikum i form af slid og forstyrrelse. Det er derfor væsentligt, at der i forvaltningen af det store publikum tages det nødvendige hensyn til områdets værdier. Der er sat et regelsæt for færdsel og ophold på de beboede øer, Christiansø og Frederiksø, som bl.a. forbyder færdsel udenfor murene i edderfuglenes yngletid (1. april til 15. juni). Ligeledes oplyses på overfarten til Christiansø om regelsættet for færdsel og ophold på Ertholmene.

Der er gennem reservatbestemmelserne adgangsforbud til Tat og Græsholmen samt sejladsforbud indenfor 100 meter af de samme øer. Desuden gælder et forbud mod vindsurfing og sejlads med en hastighed over 12 knob indenfor 1 sømil fra Christiansø Fyr (se i øvrigt afsnit 5.2.6 om Natura 2000-områder).

Besigtigelser på Frederiksø og Christiansø har vist, at der kun i begrænset omfang er skiltet vedr. adgangsforbuddet udenfor murene i edderfuglenes yngletid. Der er flere steder nem og direkte adgang gennem fæstning-smurene til de klippearealer, som udgør en del af yngleområdet for edderfugle. Færdselsforbuddet vurderes fortsat at være nødvendigt for at opretholde gunstige yngleforhold for edderfuglene. Fornyet og ensartet skiltning og information vil derfor være en aktivitet i den kommende planperiode.

5.2.5 Invasive arter m.v.

Den generelle bekæmpelse af invasive arter (se Bilag 1) er reguleret gennem en række retningslinjer for forebyggelse og bekæmpelse af invasive plante- og dyrearter (FBE, 2011 med underbilag). Retningslinjerne udmøntes på det enkelte terræn gennem drifts- og plejeplanerne.

Kemiske bekæmpelsesmidler må generelt ikke anvendes på Forsvarsministeriets arealer. Dog kan Forsvarsministeriets Ejendomsstyrelse i særlig tilfælde tillade brug af kemiske bekæmpelsesmidler, hvis der er tale om et konkret projekt, der er afgrænset i tid og sted.

Bekæmpelse af flere af de invasive arter kræver dels førstegangsindgreb og især intensiv vedvarende pleje, der har til formål at udpine arterne.

På de beboede øer findes en række invasive arter, hvilket er almindelig snebær, japansk pileurt, rynket rose, bjerg-fyr, sitka-gran og iberisk skovsnegl. Deres udbredelse er ufuldstændigt kendt og en fuldstændig kortlægning er en forudsætning for prioriteret og effektiv bekæmpelsesindsats.

Indenfor arealer, der er kortlagt som habitatnatur, skal invasive planter bekæmpes. På øvrige arealer skal der ske en afvejning af arternes betydning for dyrelivet. Eksempelvis giver krat af almindelig snebær i nogle sprækkedale ynglesteder for en række småfugle.

Rynket rose er en aggressiv art, der frøspredes med fugle og desuden har stor vegetativ spredningsevne. Arten bør bekæmpes i alle forekomster, da den udgør en trussel mod lysåben natur.

Sitka-gran og bjerg-fyr bør bekæmpes og relativt nemt kunne udryddes fra Ertholmene, der de ikke har nogen vegetativ spredningsevne og ikke skyder igen efter nedskæring. De magre og sure klipper er velegnede voksesteder for begge arter.

Japansk pileurt har en voldsom vegetativ spredningsevne med kraftige rodskud, hvormed den kan ødelægge vejanlæg og fæstningsværker. Den bør derfor bekæmpes i sine få forekomster.

Problemarten almindelig syren dækker store arealer og spreder sig gennem rodskud, hvis den ikke nedskæres. Den bør bekæmpes i det omfang, den truer tilstanden på habitatnatur og/eller natur omfattet af naturbeskyttelseslovens § 3 eller forringer levesteder for beskyttede arter. Der skal ske en afvejning af syrenbevoksningernes betydning for dyrelivet.

Selvom de invasive arter ikke aktuelt udgør et væsentligt problem vil bekæmpelse, som er begrundet ovenfor, indgå som en aktivitet i den kommende plan.

Busketter med forvildede arter af Cotoneaster er hyppige på Christiansø. De giver redeskjul til bl.a. edderfuglene, men bortskygger den sparsomme lyskrævende vegetation, der findes på indlandsklipperne.

Vedrørende de udsatte pindsvin, er det uklart, om de reelt udgør et problem for de jordrugende fugle, ligesom bestandens størrelse er ukendt. Sidstnævnte forhold har betydning for den skade, de kan udøve ved prædation af æg. Det vurderes, at pindsvin i dag udgør en *potentiel trussel* mod jordrugende fugle på Ertholmene. Der skal derfor ske en løbende registrering af pindsvin, og på grundlag af denne skal det evalueres, hvorvidt der på sigt skal ske en regulering af arten.

5.2.6 Natura 2000-områder

Det vurderes, at den allerede gennemførte indsats samt nedenfor beskrevne nye indsatser vil betyde, at både de overordnede og konkrete mål i Natura 2000-planen efterleves. Samme vurdering gælder de generelle retningslinjer. Natura 2000-planen rummer ingen områdespecifikke retningslinjer (Naturstyrelsen 2016b). De konkrete drifts- og plejetoiltag, der er beskrevet i afsnit 5.2.1 til 5.2.5 og i afsnittet om aktiviteter (Kapitel 6), vurderes at være tilstrækkelige til fremadrettet at sikre gunstig bevaringsstatus for de relevante habitatnaturtyper på udpegningsgrundlaget.

Der er ikke planlagt særlige aktiviteter i forhold til de arter, der er på udpegningsgrundlaget for habitatområdet, eftersom de relevante arter (alk, lomvie og gråsæl) vurderes at have gavn af de generelt foreslåede plejetoiltag. Til gavn for jordrugende ynglefugle er der for Tat og Græsholmen allerede et adgangsforbud i reseruatbestemmelserne. Imidlertid er det DCEs vurdering (DCE 2013), at *“Adgangsforbuddet overholdes generelt, mens forbuddet mod sejlads i langt mindre grad overholdes, hvilket især medfører forstyrrelser af fouragerende og kystnært rugende ynglepar af alkefugle”*. I forhold til beskyttelsesbehovet er vurderingen, at *“For at sikre en fortsat gunstig bevaringsstatus for ynglende alk og lomvie, kan det overvejes at udvide 100 m-zonen ud til 500 m. Dette vil kunne mindske forstyrrelsesniveauet, ligesom det kan overvejes at indføre forbud mod opankring andre steder end i havnen med henblik på at mindske jollesejladser mellem opankrede både og havnen”*.

Bestandene af alk og lomvie er gennem en årrække i forsat vækst under det nuværende sejladsforbud, der

udgøres af en 100 meter zone omkring Tat og Græsholm. Praksis er i dag, at Christiansø Administration ved overtrædelse af sejladsforbuddet retter henvendelse til skibets besætning ved anløb til havnen. Med baggrund i, at bestandene af alk og lomvie øges, foreslår nærværende plan yderligere som aktivitet (Id 5-2), at Christiansø Administration systematisk registrerer overtrædelser af sejladsforbuddet. Formålet med denne aktivitet er at indsamle data, der skal give overblik over problemets omfang. På grundlag af denne registrering skal der i 2025 ske en evaluering af, hvorvidt det anbefales at udvide zonen med sejladsforbud (aktivitets-Id 5-3).

Forsvarsministeriet er ikke myndighed for bestemmelserne i Natur- og Vildtreservater. Fra Christiansø Administration foregår der i dag kommunikation med krydstogtskibe, hvori der gøres opmærksom på 100 meter forbudszonen. Desuden foreslås som aktivitet i drifts- og plejeplanen en synliggørelse af 100 meter zonen med skiltning på havnen og hjemmesiden www.christiansoe.dk (aktivitets Id 5-4).

Under forudsætning af drifts- og plejeplanens fulde gennemførelse vurderes det, at naturplejetoiltag og rekreative aktiviteter på Ertholmene ikke i sig selv eller i forbindelse med andre planer eller projekter vil påvirke Natura 2000-området væsentligt. Det vurderes som følge heraf, at drifts- og plejeplanen ikke skader øgruppens integritet, og at der ikke skal udarbejdes en Natura 2000-konsekvensvurdering.

5.2.7 Beskyttede arter

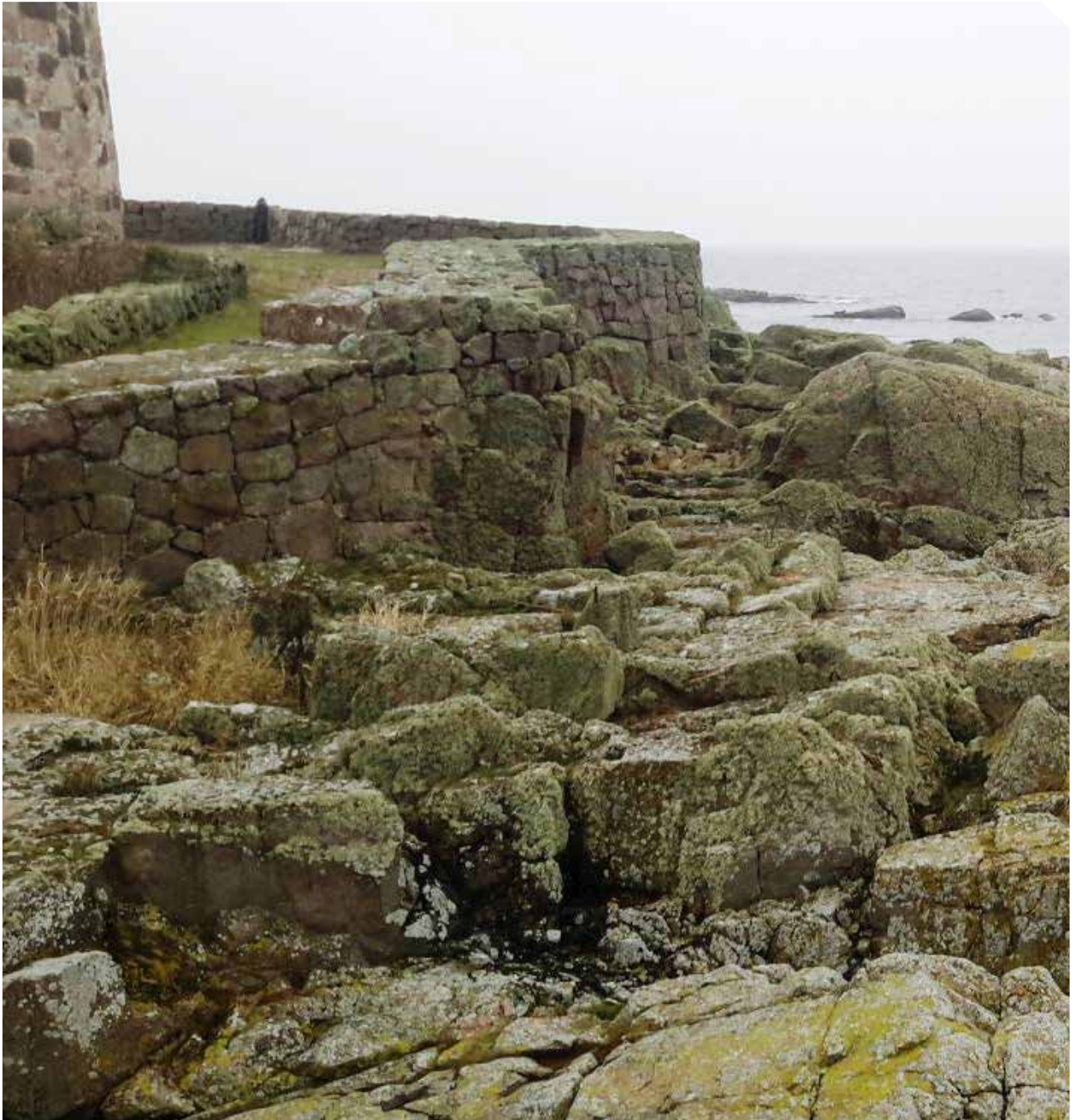
For at tilgodese særligt beskyttelseskrævende arter er der for alle Forsvarsministeriets arealer opstillet en række retningslinjer vedrørende aktiviteterne tidsmæssige gennemførelse. Retningslinjerne er beskrevet i Bilag 1, model 8.

På Christiansø og Frederiksborg findes en stor bestand af grønbroget tudse, som er omfattet af Habitatdirektivets Bilag IV. Desuden findes der skrubtudse, grøn frø, latterfrø og lille vandsalamander, som alle er omfattet af artsfredningsbekendtgørelsen (Naturstyrelsen 2016a).

Ud fra en gennemgang af arealerne er det vurderingen, at tilstanden i de forekommende vandhuller kan oprettholdes og forbedres ved pleje i form af slåning af bredvegetation, rydning og oprensning. Evt. oprensning skal foretages i perioden september – marts.

I flere af vandhullerne er der fisk, hvilket dels er et problem for vandkvaliteten, dels for de padden (på nær

skrubtudse), der yngler i vandhullerne. Skrubtudse har giftige haletudser, men øvrige padders æg, larver og haletudser ædes af fisk. Bekæmpelse af fisk kan foretages ved tørlægning af vandhullerne, men dette er sjældent effektivt mod fx karusser, der overlever i slammet. Det bør overvejes, hvorledes fisk kan bekæmpes effektivt, fx ved sprængning udenfor paddernes yngleperiode.

Natur og kultur går i hånd i hånd på Christiansø. Her er det kystklipper, der er en væsentlig del af Natura 2000-udpegningsgrundlaget, som ligger direkte i forbindelse med fæstningsmuren.

I forhold til at sikre lokaliteten "Halvmånen" som ynglelokalitet for grønbroget tudse foreslås som aktivitet, at der etableres en opstemning i afløbet til Store Brønd. Der kan alternativt blive tale om at pumpe vand fra Store Brønd til Halvmånen. Som tilstanden er i dag, går der nogle år store mængder af yngel af grønbroget tudse tabt, idet Halvmånen udtørres før haletudserne er forvandlet og gået på land.

På den vestlige del af Plateauet findes 1-2 små udtørrende lavninger med speciel vegetation, der desuden har været brugt som ynglebiotop af latterfrø. Disse lavninger er en usædvanlig søtype "Næringsfattige søer med småurter", typekode 3130, som er sjældne og værdifulde for dyr og planter. I forhold til at sikre de eksisterende og udvide arealet af naturtypen, foreslås ved skånsom udgravning (afskrab) etableret 2 nye "småurtesøer" i eksisterende lavninger, benævnt "Lavning vest for Pumpen" og Lavning øst for Vagten" på Kortbilag 4, Vådområder.

Alk, lomvie og gråsæl på udpegningsgrundlaget for Natura 2000-områder samt øvrige ynglefugle på Græsholmen og Tat påvirkes ikke af nærværende drifts- og plejeplan, idet der – udover fortsat indsamling af plastikaffald langs kysterne udenfor ynglesæsonen – ikke foreslås aktiviteter på disse øer, jf. afsnit 5.2.6.

Edderfugle og den rødlistede karmindompap tages der hensyn til i den foreslåede pleje af terrestrisk natur, ved ikke ensidigt at foretage rydninger af krat og busketter uden hensyntagen til disse arter.

Det samme forhold gør sig gældende for reliktpanterne, hvis voksestedskrav tilgodeses i plejen af kulturminerne.

Ingen af de øvrige foreslåede plej tiltag vurderes at kunne påvirke yngle- eller rastesteder for arter på Habitatdirektivets Bilag IV negativt.

Med etablering af ovenstående foranstaltninger vurderes drifts- og plejeplanen ikke at skade lokale bestande af arter på Habitatdirektivets Bilag IV, og den økologiske funktionalitet af yngle- og rasteområder på terrænet opretholdes.

5.2.8 Miljø

Ertholmene er et lille samfund i et sårbart naturområde. Produktion af affald i forbindelse med almindeligt hushold, byggeri og renovering, pleje af natur- og kulturverdier mm. udgør en udfordring for Ertholmene. Der køres således murbrokker og tegl til "Verdens Ende" på østsiden af Christiansø. Her opbevares det, indtil det bliver benyttet til vejfyld. Der foretages ligeledes afbrænding af grene og kvas samt rent affaldstræ.

Med baggrund i Forsvarsministeriets klima- og energistrategi 2012-2015 (Forsvarsministeriet 2012) har Christiansø Administration formuleret projekt Grøn Christiansø, der skal sikre øens miljø- og ressourcemæssige bæredygtighed. Projekt Grøn Christiansø omfatter 9 indsatser (se figur 5-1). I forlængelse heraf er Ertholmene medtaget som et fokusområde i Forsvarsministeriets miljø- og energistrategi 2016-2020 (Forsvarsministeriet 2016). Heri er opsat fem mål, der ses i figur 5-2.

Mål 5, der omhandler status på og formidling af naturplejen, er indarbejdet som aktivitet i nærværende drifts- og plejeplan, hvor Christiansø Administration afholder statusmøde med relevante interessenter.

Miljø er ikke en del af drifts- og plejeplanens aktivitetssområde. Men i forhold til materiale, der stammer fra drifts- og plejeplanens aktiviteter samt haveaffald, foreslår planen udover udpegning af en egnet lokalitet desuden aktiviteter som kompostering, flisning og afbrænding.

9 indsatser

Projektet Grøn Christiansø omfatter i alt 9 indsatsområder:

1. Certificering af "Christiansø" som en kulturhistorisk naturpark.
2. Etablering af vedvarende energi i 2 faser: Fase 1 med vind. Fase 2 med brint.
3. Fortsat naturpleje for sikring af natur og fæstningsværker.
4. Optimering af miljøforhold på grundlag af udført miljøkortlægning.
5. Spildevand skal renses med ny teknologi.
6. Gennemførelse af sidste fase af stabil drikkevandsforsyning.
7. Optimering af affaldsbortskaffelse.
8. Formidling af attraktionen "Christiansø" i sammenhæng med Store Tårn.

Status på indsatser

Indsats 1: Naturpark

Christiansø er blevet godkendt som pilot-naturpark i august 2014. Arbejdet fortsætter med henblik på den egentlige udpegning efter konceptet for Danske Naturparker.

Indsats 2: Vedvarende energi

Omstillingen til vedvarende energi er tænkt i to faser med vindenergien som den helt afgørende energibærer til fremstilling af el. Vind-strømmen skal både anvendes direkte til el-forbrug, anvendes i fjernvarmesystemet ved opvarmning af vand og til fremstilling af brint på grundlag af vand. Grundlaget herfor er tilgængelighed af rigelig med billig el.

På grund af øens fredningsbestemmelser er indsats 2 indtil videre sat på pause.

Indsats 3: Naturpleje

Naturplejeplan er udarbejdet og iværksættelsen af naturplejearbejdet er under udførelse via årlig kampagne. Plejeplanen dækker perioden 2009 - 2015. Plejeplanen skal derfor tages op til revision i løbet af 2015.

Indsats 4: Optimering af miljøforhold

Øens mindre olietanke er taget ud af brug. En resterer. Olieledning på tværs af havnebassin udgør en potentiel miljørisiko.

Indsats 5: Spildevand

Spildevandet fra øen skal renses. Notat herom er udarbejdet og peger bl.a. på, at en rensning kræver tankkapacitet som buffer til udjævning af spildevandsproduktionen. For at minimere behovet for tanklager er udskiftning af toiletter til lavtskylende toiletter påbegyndt. Næste fase vil være etablering af en havledning for bortledning af spildevandet. Sidste fase vil være rensfasen.

Indsats 6: Stabil drikkevandsforsyning

Indsatsen er afsluttet, idet der nu er etableret grundvandsboring, osmoseanlæg for afsaltning af havvand og større rentvandskapacitet ved etablering af fire nye rentvandstanke.

Indsats 7: Affaldsbortskaffelse

Sorteringen af affald fra de mange tusinde besøgende på øen er ikke tilfredsstillende. Især giver sammenblanding af flasker, dåser og plastflasker problemer. Passende løsning er endnu ikke fundet.

Indsats 8: Formidling

Figur 5-1. Indsatser for Grøn Christiansø www.christiansoe.dk.

Mål 1

- a. Inden udgangen af 2016 indarbejdes bæredygtighedskrav og krav om økologi i videst mulig omfang i kommende forpagtningsaftaler for overnatnings- og indkøbsmuligheder.

Mål 2

- a. Plan for modernisering af spildevandsafledning skal være udarbejdet i 2017.

Mål 3

- a. Plan for overgang til mere vedvarende elforsyning og minimering af miljørisikoen skal være udarbejdet inden udgangen af 2017.
- b. En analyse af sammenbinding af fjernvarmeforsyningen mellem Christiansø og Frederiksbø skal foreligge i 2019.

Mål 4

- a. Analyse af muligheden for udvikling af en lokal affaldshåndtering med fokus på genanvendelse og energiformål skal færdiggøres i 2018.

Mål 5

- a. Årlig status på udvikling og formidling af kvaliteten i naturpleje i et samlet koncept med kulturværdier i løbet af strategiperioden.

Figur 5-2: Mål for Christiansø i Forsvarsministeriets miljø- og energistrategi 2016-2020 (Forsvarsministeriet 2016).

6. AKTIVITETER

Dette kapitel anviser på grundlag af målsætning, status og analyse den konkrete, praktiske realisering af indsatsprogrammet på det enkelte delareal. Dette sker som en udmøntning af de modeller, der er beskrevet i Bilag 1. Hertil kommer aktiviteter, som ikke er omfattet af en model, og som derfor beskrives mere grundlæggende, eventuelt med henvisning til særskilte projektformuleringer. Afsnittet kan omsættes direkte i arbejdsbeskrivelser.

Det vedlagte aktivitetskort (Kortbilag 2) illustrerer de overordnede planlagte drifts- og plejetiltag i den kommende planperiode (15 år). De enkelte aktiviteter er nærmere beskrevet i nedenstående afsnit. En del af aktiviteterne knyttes til en række modeller, der er nærmere beskrevet i Bilag 1. Modellerne beskriver den drift, der skal gennemføres på det enkelte areal og kan betragtes som en værktøjskasse. Modellerne skal sikre opfyldelse af målsætningerne på sigt og bygger i vid udstrækning på rammer og vilkår fra Forsvarsministeriets Ejendomsstyrelses generelle retningslinjer for arealdrift og -pleje (FBE, 2011).

De første afsnit omfatter aktiviteter, der kan henføres til specifikke modeller. Efterfølgende gennemgås aktiviteter, der ikke er suppleret af egentlige modelbeskrivelser.

For hver aktivitetsgruppe opstilles en tabel over de planlagte aktiviteter. Tabellen indeholder kolonner med oplysninger om: målsætning, id, lokalitet, afdeling, areal, gennemføres og aktivitetsbeskrivelse.

areal, udførelsestidspunkt og aktivitetsbeskrivelser.

Målsætningskolonnen beskriver hvilken målsætningstype (natur eller publikum), der udgør grundlaget for aktiviteten. Id-nummeret fremgår også af aktivitetskortet og kobler kort og tabel sammen. Arealet angiver den omtrentlige størrelse i hektar (hvis ikke andet er angivet). Under aktivitetsbeskrivelser uddybes den enkelte aktivitet.

6.1 Rydning

Gennemføres overordnet efter model 1. De anførte aktiviteter skal i mange tilfælde ses i sammenhæng med aktivitets Id 6-4 (udpegning af fokusområder/hensynsområder) og 6-5 (driftskatalog).

Rydningen, der tjener natur-, kultur- og publikumshensyn, skal udføres manuelt eller motormanuelt (med buskrydder, motorhækkeklipper eller motorsav). Alle aktiviteter er en fortsættelse af tidligere vedligeholdende pleje, og nedskåret materiale skal i alle tilfælde fjernes fra de arealer, hvor der ryddes.

Målsætning	Id	Lokalitet	Afdeling og litra	Areal (ha)	Gennemføres	Aktivitetsbeskrivelse
Natur	1-1	Terrestri-ske § 3-natur-områder (overdrev) på Christi-ansø og Frederiksø (Kortbilag 1).	c ORE	4,0	2018 og derefter mindst hvert 5. år	Delvis rydning Rydning af vedplanter og opvækst på § 3-natur (primært overdrev). Der skal ske en afvejning af og tages hensyn til bevoksninger, der har væsentlig betydning for fugle og udpeget ved aktivitets Id 6-4. Som alternativ til rydning kan afbrænding overvejes.

Målsætning	Id	Lokalitet	Afdeling og litra	Areal (ha)	Gennemføres	Aktivitetsbeskrivelse
Natur	1-2	Søer og vandhuller på Christiansø og Frederikssø (Kortbilag 1 & 4).	e, g	0,3	2020 og fremad	Delvis rydning Rydning af skyggende vedplanter på syd- og vestsiden af søer og vandhuller samt af andre træer og buske, der ved eksempelvis stort bladnedfald forringer vandkvaliteten. Rydning foretages en gang i planperioden for hver lokalitet eller oftere, hvis behov. Se også aktivitetens Id 6-5.
Natur	1-3	Slettearealer på Christiansø og Frederikssø (Kortbilag 1).	b SLE	9,4	Løbende i planperioden	Delvis rydning Der foretages rydning af vedplanter på øvrige naturarealer (sletter) i det omfang, der er eller opstår behov. Arealer med stor værdi for fugle (udpeget gennem aktivitetens Id 6-4, "Naturfokusområder") prioriteres højest. Som alternativ til rydning kan afbrænding overvejes. Rydning/afbrænding foretages efter fuglene ynglesæson, dvs. efter 15. juli.
Natur / Kulturhistorie	1-4 Ej på kort	Vej og stensatte vejdamninger på Christiansø og Frederikssø (Kortbilag 3).	VEJ		Årligt	Delvis rydning For at sikre færdsel og indsyn til kulturminde friholdes veje, inklusive rabat, for vegetation. Hvor vejene er opbygget med stensatte kanter eller vejdamning friholdes hele vejen inklusive den stensatte kant årligt for vedagtig vegetation, herunder vedbend, roser, brombær mm. Plejen er en fortsættelse af tidligere vedligeholdende pleje.
Kulturhistorie / publikum	1-5 Ej på kort	Stier på Christiansø og Frederikssø (Kortbilag 3).	VEJ		Årligt	Delvis rydning For at sikre færdsel friholdes stier for vegetation ved årlig nedklipping af vedagtig vegetation, herunder vedbend, roser, brombær mm. Der skal tages hensyn til ynglefugleområder udpeget gennem aktivitetens Id 6-4, "Naturfokusområder". Plejen er en fortsættelse af tidligere vedligeholdende pleje.
Kulturhistorie / publikum	1-6 Ej på kort	Fæstningsværker på Christiansø og Frederikssø (Kortbilag 3).			Årligt	Delvis rydning Fæstningsværkerne, som omkranser mere eller mindre hele Christiansø og Frederikssø, friholdes årligt for vedhæftende vedplanter og vegetation højere end 1 meter. Vedplanter destabiliserer murværket pga. røddernes tykkelsesvækst. Der skelnes i det følgende mellem rydning af murens inderside og yderside. <u>Inderside:</u> Vedhæftende planter, såsom vedbend fjernes fra murene, og trævegetation, herunder træer og buske, fjernes i en zone på 1-2 meter omkring indersiden af samtlige fæstningsmure. Nedklipping kan fx foretages med håndsaks og buskrydder. <u>Yderside:</u> Den generelle retningslinje langs ydermuren er beskæring af vedplanter i en zone på 0,5 m langs med murens yderside. Dog skal der tages særlige hensyn til edderfuglene på udvalgte strækninger (udpeget gennem aktivitetens Id 6-4, "Naturfokusområder"). Vedplanter som står i muren, eller vedplanter som pisker på muren fjernes. De steder, hvor der vokser sjældne reliktpanter eller sjældne vilde planter, udskydes den årlige klipping langs murene til efter vækstsæsonen (efter 1/9), eller rydningen går uden om identificerede bevoksninger af fokus-arter.

Målsætning	Id	Lokalitet	Afdeling og litra	Areal (ha)	Gennemføres	Aktivitetsbeskrivelse
Kulturhistorie / publikum	1-7 Ej på kort	Banketter på Christiansø og Frederikssø (Kortbilag 3).			Årligt	Delvis rydning Banketter friholdes for træagtig opvækst og skal fremstå som præcise anlæg med klippede græsflader. Nedklipning af vedplanter bør primært ske med håndsaks, hækkeklipper, buskrydder eller lign. Der skal dog tages særlige hensyn til ynglende fugle ved at tillade nogen tilgroning af banketterne på Frederikssø, hvor edderfuglebestanden er tættest (udpeget gennem aktivitets Id 6-4, "Naturfokusområder"). Banketter plejes således, at i områder hvor der konstateres ynglende edderfugl, bevares sporadiske kratholme lavt dvs. 0,5-1,0 meter, så det fortsat kan fungere som redeskjul. Det betyder at krattet ryddes i en sådan grad, at vegetationen ikke skader fæstningsværket, og banketten ikke bliver ufremkommelig.
Kulturhistorie / publikum	1-8 Ej på kort	Bygningsruiner på Christiansø og Frederikssø.			Årligt	Delvis rydning Nedskæres hvert år for træagtig opvækst såsom ask, roser, brombær mm.
Kulturhistorie / publikum	1-9 Ej på kort	Stensætninger på Christiansø og Frederikssø (Kortbilag 3).			1-2 gange årligt	Delvis rydning Stensætninger holdes fri for vegetation ved 1-2 årlige nedskæringer gennem sæsonen. Hvor stensætninger omgiver damme efterlades gerne få grene eller brombærranker, som når ned til vandspejlet af hensyn til vandsøgende fugle. Nedskæring bør ske skånsomt.
Kulturhistorie / publikum	1-10 Ej på kort	Havemure på Christiansø og Frederikssø (Kortbilag 3).			Løbende i planperioden med 1/3 årligt.	Delvis rydning Disse mure kan tåle en vis overgroning af vedbend mm. Vegetationen kan klippes årligt i april for at begrænse tilvæksten.
Kulturhistorie / publikum	1-11 Ej på kort	Stengærder på Christiansø og Frederikssø (Kortbilag 3).			Træer og buske nedklippes hvert 5. år. Vedbend med 1/3 årligt.	Delvis rydning Disse stengærder kan tåle en vis overgroning af vedbend mm. Men træagtig vegetation vil ofte ødelægge stengærderne, pga. røddernes tykkelsesvækst. Opvækst af træer og buske begrænses ved nedklipning. Vedbend klippes i april for at begrænse tilvæksten.
Kulturhistorie / publikum	1-12 Ej på kort	Uopdyrkede haver på Christiansø og Frederikssø.			Løbende i planperioden	Delvis rydning Uopdyrkede haver som er under kraftig tilgroning med krat, beskæres med årlige klipninger for at hindre total tilgroning og for at fremme kulturbotaniske planter. Prioritering af indsats efter anvisning givet gennem aktivitets Id 6-4 "Naturfokusområder".
Natur/kulturhistorie	1-13 Ej på kort	Naturarealer og kulturbotaniske områder.			Løbende i planperioden	Delvis rydning af vedbend og arkitektens træst. Lysåbne arealer sikres mod overgroning af arkitektens træst og vedbend ved delvis rydning. Prioritering af indsats efter anvisning givet gennem aktivitets Id 6-4 "Naturfokusområder" og 6-5.

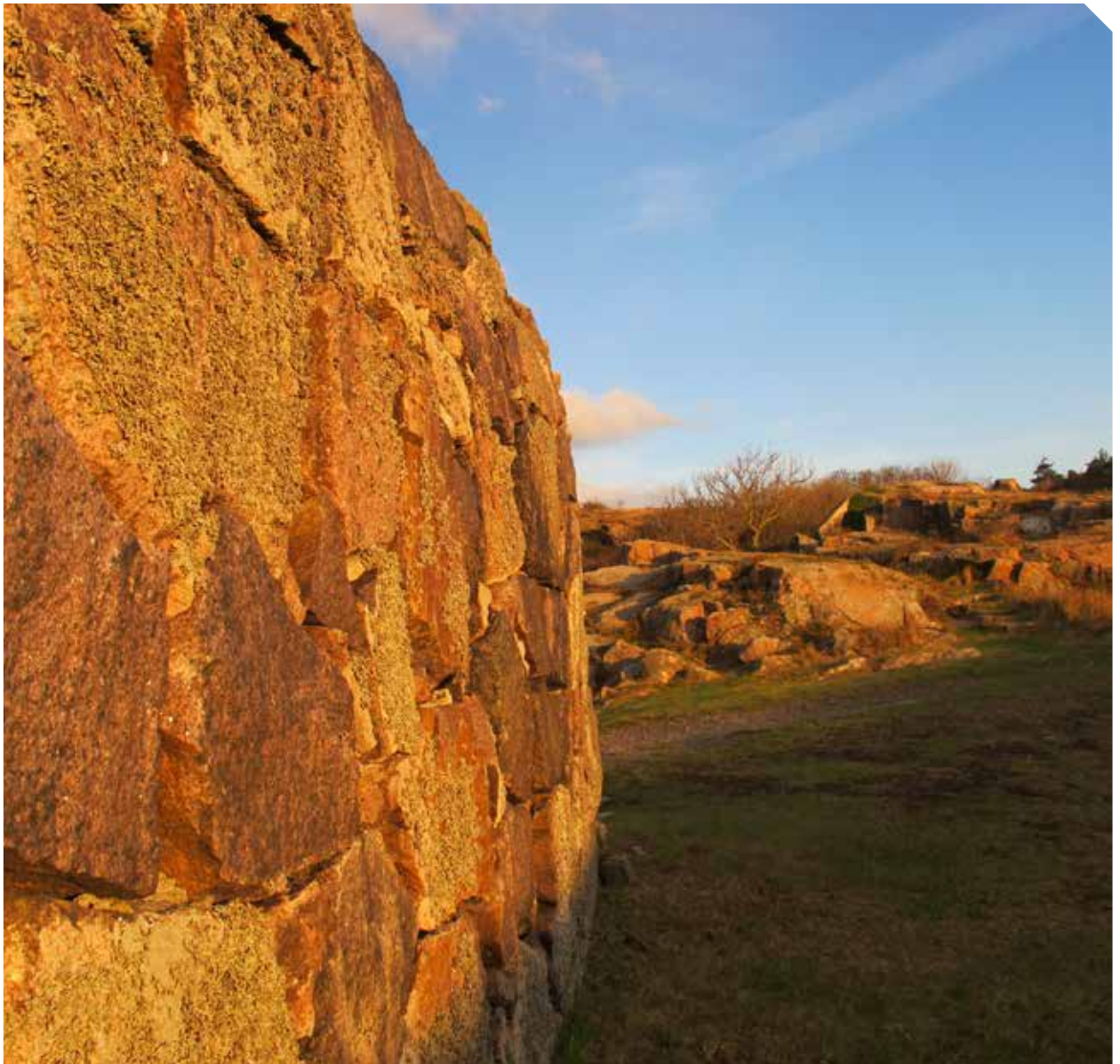
6.2 Slåning

Gennemføres overordnet efter model 2 og 3. De anførte aktiviteter skal i mange tilfælde ses i sammenhæng med aktivitets Id 6-4 (udpegning af naturfokusområder/hensynsområder) og 6-5 (driftskatalog).

Slåning og opsamling skal udføres manuelt eller motormanuelt. Der er generelt tale om slåning af rabatter og andre smalle, linjeformede arealer, hvor formålet er at sikre færdsel og indsyn til kulturminder samt fremme botaniske værdier. Alle aktiviteter er en fortsættelse af tidligere vedligeholdende pleje, og afslået materiale skal i alle tilfælde fjernes fra de arealer, hvor der foretages slåning.

Målsætning	Id	Lokalitet	Afdeling og litra	Areal (ha)	Gennemføres	Aktivitetsbeskrivelse
Natur / Kulturhistorie	2-1 Ej på kort	Veje, stensatte vejdamninger, rabatter samt naturområder overalt på Christiansø og Frederiksø (Kortbilag 1 & 3).	VEJ		Årligt løbende i planperioden	Slåning af vejkanter For at sikre færdsel friholdes veje, inklusive rabat, for vegetation. Rabatter slås 1-2 gange årligt. Plejen sigter mod at fremme kulturbotaniske planter i vejkanterne. Materialet efterlades i ca. 2 uger, så plantefrøene kastes. Derefter afrides materialet og komposteres (aktivitets Id 6-12). Slåning udføres i perioden juli-september. De steder hvor der vokser særlige reliktplanter eller sjældne planter, udskydes den årlige klipning i vejkanterne til efter frømodning.
Kulturhistorie / publikum	2-2 Ej på kort	Stier overalt på Christiansø og Frederiksø (Kortbilag 3).	VEJ		Årligt løbende i planperioden	Slåning Rabatter slås 1-2 gange årligt. Rabatten langs stierne, fx mellem sti og stenmur, er ofte værdifulde levesteder for bevaringsværdige arter af bl.a. planter. Her udføres samme form for pleje som nævnt ovenfor under vejkanter, aktivitets Id 2-1.
Kulturhistorie / publikum	2-3 Ej på kort	Arealer omkring bygninger overalt på Christiansø og Frederiksø.	VEJ		Årligt løbende i planperioden	Slåning Hvor der er urteagtig vegetation omkring bygninger slås vegetationen 1 gang i løbet af sæsonen i juli måned. De steder, hvor der vokser særlige kultur- og reliktplanter eller sjældne planter, udskydes den årlige slåning omkring bygningerne til efter frømodning eller der slås udenom de bevaringsværdige planter.
Kulturhistorie / publikum	2-4 Ej på kort	Øvrige kulturspor overalt på Christiansø og Frederiksø.			Årligt løbende i planperioden	Slåning Kulturspor friholdes for vegetation ved slåning 1-2 gange i sæsonen. Ved slåning tages hensyn de steder, hvor der vokser særlige reliktplanter eller sjældne planter. Her udskydes den årlige slåning til efter vækstsæsonen (efter 1/9), eller der klippes udenom.
Kulturhistorie / publikum	2-5 Ej på kort	Banketter overalt på Christiansø og Frederiksø (Kortbilag 3).			Årligt, løbende i planperioden	Slåning Banketter slås 1-2 gange gennem sæsonen. Første gang tidligst medio juni. Der skal dog tages særlige hensyn til ynglende fugle ved at tillade nogen tilgroning af banketterne på Frederiksø, hvor edderfuglebestanden er tættest (udpeges gennem aktivitets Id 6-4).

Målsætning	Id	Lokalitet	Afdeling og litra	Areal (ha)	Gennemføres	Aktivitetsbeskrivelse
Publikum	2-6 Ej på kort	Camping-pladsen, sports-pladsen, græsareal ved Ballonen og bag salterierne.			Flere gange årligt i planperioden	Slåning af slettearealer Hyppig slåning efter behov. Aktiviteten ses i sammenhæng med aktivitets Id 6-5.
Natur	2-7 Ej på kort	Rock-pools (Kortbilag 4).			Årligt, løbende i planperioden	Slåning af vegetation Højt voksende vegetation slås årligt og fjernes med det samme fra rock-pools. Alternativt optrækkes vegetationen med rode. Aktiviteten ses i sammenhæng med aktivitets Id 3-4, og 6-5.

6.3 Hydrologi

Gennemføres efter model 5 og 7. De anførte aktiviteter skal i mange tilfælde ses i sammenhæng med aktivitets Id 6-5 (driftskatalog).

Målsætning	Id	Lokalitet	Afdeling og litra	Areal (ha)	Gennemføres	Aktivitetsbeskrivelse
Natur	3-1	Vandhuller (ca. 10 stk., Kortbilag 1 & 4).	e, g	0,3	Løbende i planperioden. 1-2 vandhuller årligt.	Oprensning af vandhuller Vandhuller oprenses minimum én gang i planperioden efter en vurdering af behovet herfor. Aktiviteten ses i sammenhæng med aktivitets Id 6-5.
Natur	3-2 Ej på kort	Vandhuller (ca. 10 stk., Kortbilag 1 & 4).	e, g	0,3	Løbende i planperioden.	Fjernelse af andemad, trådalger mm. Andemad, trådalger mm oprenses i planperioden efter en vurdering af behovet herfor. Aktiviteten ses i sammenhæng med aktivitets Id 6-5.
Natur	3-3 Ej på kort	Halvmånen (Kortbilag 4).			2018	Sikring af vandstand i halvmånen Der skal etableres en opstemning af afløbet til Store Brønd således at vandstanden sikres, indtil yngel af grønbroget tudse er forvandlet. Desuden skal det vurderes, om oppumpning af vand fra Store Brønd skal indgå i sikring af yngelokaliteten for tusen.
Natur	3-4	Vandhuller og rock-pools (Kortbilag 1 & 4).	e, g	0,3	2018	Tilsyn med alle vandhuller og rock-pools Alle vådområder besigtiges med henblik på at vurdere plejebehov (herunder forekomst af fisk) forud for aktivitets Id 2-7, 3-5 og 6-5.
Natur	3-5 Ej på kort	Vandhuller (Kortbilag 1 & 4).			I planperioden	Bekæmpelse af fisk Fisk skal bekæmpes, da de spiser paddeæg og -yngel samt forringer vandkvaliteten ved at ophvirvle bundmaterialet. Fisk bekæmpes i vandhuller ved tømning. Hvis dette ikke er effektivt, bør det overvejes om bekæmpelsen skal ske ved sprængning. Bekæmpelse forudsætter aktivitets Id 3-4 er gennemført.
Natur	3-6 Ej på kort	“Småurtesøer” på den vestlige del af Plateauet (Kortbilag 5, lok. 27-31).			I planperioden	Etablering af “småurtesøer” Der etableres 2-3 “småurtesøer” ved skånsom uddybning (afskrabning) på arealet for at styrke naturtypen.

6.4 Bekæmpelse af invasive arter og problemarter

Gennemføres efter model 6.

Målsætning	Id	Lokalitet	Afdeling og litra	Areal (ha)	Gennemføres	Aktivitetsbeskrivelse
Natur	4-1	Overalt på kortlagt habitatnatur og § 3-overdrev (Kortbilag 1).	a, c (hhv. KLP og ORE)	10,6	Årligt, løbende i planperioden.	Bekæmpelse af alle invasive planter Bekæmpelse af sitka-gran, bjerg-fyr, almindelig snebær, rynket rose og japansk pileurt på lysåbne habitatnaturtype-forekomster og på § 3-overdrev. Bekæmpelsen skal ske under hensyn til redeskjul for edderfugl (udpeget gennem aktivitets Id 6.4, "Naturfokusområder").
Natur	4-2 Ej på kort	Overalt på Ertholmene	b SLE	5,7	Årligt, løbende i planperioden.	Bekæmpelse af Rynket Rose Bekæmpelse af alle forekomster af rynket rose
Natur	4-3 Ej på kort	Udvalgte lokaliteter			I planperioden	Bekæmpelse af Hvid Snebær Arten bekæmpes på naturarealer udpeget gennem aktivitets Id 6-5.
Natur	4-4 Ej på kort	Overalt på Ertholmene			Løbende i planperioden	Registrering af pindsvin Der noteres løbende hvor og hvornår, der observeres af pindsvin med angivelse på kort. Christiansø Administration forholder sig til status for pindsvin på årsmødet.

6.5 Publikum og forstyrrelse

Gennemføres efter model 8.

Målsætning	Id	Lokalitet	Afdeling og litra	Areal (ha)	Gennemføres	Aktivitetsbeskrivelse
Publikum / natur	5-1 Ej på kort	Tat og Græsholm			Løbende	Sejlsregulering Christiansø Administration skal tilse, at 100 m sejlsforbuddet omkring Tat og Græsholm overholdes (se aktivitets Id 5-2). Ved observation af overtrædelser skal der rettes henvendelse til besætning ved anløb af havn.
Publikum / natur	5-2 Ej på kort	Tat og Græsholm			2018-25	Registrering af overtrædelse på sejlsforbud Christiansø Administration skal løbende systematisk registrere overtrædelse af 100 meter sejlsforbuddet omkring Tat og Græsholm, hvor og hvornår det er observeret. Aktiviteten er en forudsætning for Id 5-3.
Publikum / natur	5-3 Ej på kort	Tat og Græsholm			Senest 2025	Evaluerings af sejlsforbud Christiansø Administration skal senest i 2025 på baggrund af registrerede overtrædelser (aktivitets Id 5-2) evaluere på mulighederne for en skærpet indsats for overholdelse af 100 m sejlsforbuddet omkring Tat og Græsholm.
Publikum / natur	5-4 Ej på kort	På havnen og på www.christiansoe.dk			2018	Synliggørelse af sejlsforbud Der informeres ved skiltning om 100 meter forbudszonen på havnen og på Forsvarets hjemmeside http://www.christiansoe.dk/

Målsætning	Id	Lokalitet	Afdeling og litra	Areal (ha)	Gennemføres	Aktivitetsbeskrivelse
Publikum / natur	5-5 Ej på kort	Ved fæstning-smurene på Christiansø og Frederiksø.			2018/19	Skiltning om adgangsforbud Der sikres tydelig skiltning af adgangsforbud udenfor fæstning-smurene i edderfuglenes yngleperiode (1. april til 15. juni) på Frederiksø og Christiansø. Aktiviteterne gennemføres i sammenhæng med aktivitet Id 6-14 og 6-15.
Publikum/natur	5-6 Ej på kort	På Frederiksø og Christiansø			2018/19 og løbende i planperioden.	Hensyn til stormmåger Christiansø Administration skal årligt forholde sig til fastsættelse af områder med adgangsbegrænsning af hensyn til ynglende stormmåger. Aktiviteten koordineres med aktivitet Id 6-5.

6.6 Ikke modelbeskrevne aktiviteter

Aktivitet 6-7 og 6-8 er fortsættelse af tidligere vedligeholdende pleje

Målsætning	Id	Lokalitet	Afdeling og litra	Areal (ha)	Gennemføres	Bemærkninger
Natur	6-1 Ej på kort	Overalt på Ertholmene			Snarest	Registrering af naturtyper omfattet af naturbeskyttelseslovens § 3 Der gennemføres en feltregistrering af § 3-naturtyper på Ertholmene i en periode, hvor der kan opnås adgang til alle øer og skær. Registrering af beskyttede naturtyper er normalt en lov-bunden kommunal myndighedsopgave, men udføres af Forsvarsministeriet, da Ertholmene ikke tilhører nogen kommune. Som en del af aktiviteten skal afgrænsningen af beskyttede naturtyper uploades til DAI på Danmarks miljøportal og indsamlede data indtastes i Naturdata.
Natur	6-2 Ej på kort	Overalt på Ertholmene			2018/19	Registrering af invasive arter Der gennemføres en feltregistrering af forekomst af invasive planter på Ertholmene i en periode, hvor der kan opnås adgang til alle øer og skær.
Natur/kultur/publikum	6-3 Ej på kort				2025	Midtvejsevaluering Evaluerer af status for drifts- og plejeplanens aktiviteter.
Natur	6-4 Ej på kort	Overalt på Ertholmene, hvor der skal udføres plejeaktiviteter			2018/19, løbende hvert 5. år i planperioden	Udpegning af naturfokusområder Der skal i koordination med Feltstationen defineres og konkret udpeges de områder, hvor der ved rydning og slåning skal tages hensyn til ynglefugle, reliktpanter, kummerformer af gamle vedplanter, rødlistede arter eller andre sårbare naturinteresser. Konkret udarbejdes et kortgrundlag, der er gældende i en 5-årsperiode. Aktiviteten, der typisk udføres i forlængelse af aktivitet Id 6-6, gennemføres forud for aktivitet Id 1-1, 1-3, 1-5, 1-6, 1-7, 1-12, 1-13 og 2-5.

Målsætning	Id	Lokalitet	Afdeling og litra	Areal (ha)	Gennemføres	Bemærkninger
Natur	6-5 Ej på kort	Overalt på Ertholmene, hvor der skal udføres plejeaktiviteter			2018/19, revideres hvert 5. år i planperioden	Udarbejdelse af driftsplan og årshjul Der skal udarbejdes en driftsplan, der i detaljer beskriver de enkelte aktiviteter i drifts- og plejeplanen, for så vidt angår metode og udstrækning, tid og frekvens (årshjul). Dette inkluderer udarbejdelse af kortgrundlag med stedfæstelse af driftsplanens anvisninger.
Natur / Kulturhistorie	6-6 Ej på kort				Årligt, i 4. kvartal	Årligt møde og status Christiansø Administration afholder årligt status og orienteringsmøde om aktuelle drifts- og plejeforhold på øen. Forsvarets Ejendomsstyrelse og interessenter fx beboerrepræsentanter, Feltstationen, Naturstyrelsen Bornholm inviteres. Christiansø Administration udarbejder konklusionsreferat af mødet med fokus på kvalitet og omfang.
Kulturhistorie / publikum	6-7 Ej på kort	Stier, veje og stensatte vejdamninger på Christiansø og Frederikssø (Kortbilag 3).	VEJ		2018 og løbende i planperioden	Vedligehold af stier og veje Huller i stier og veje fyldes løbende knust byggemateriale. Dækkes med topplag af granitgrus i røde eller grå nuancer.
Kulturhistorie / publikum	6-8 Ej på kort	Arealer omkring bygninger på Christiansø og Frederikssø.	VEJ		2018 og løbende i planperioden	Ukrudtsbrænding Hvor der er fast belægning omkring bygningerne fjernes vegetationen ved soklen ved brænding med ukrudtsbrænder. Der brændes selektivt, sådan at man går udenom særlige kulturbotaniske planter.
Natur	6-9 Ej på kort	Græsholm og Tat			Årligt, løbende i planperiode	Indsamling af plastikaffald Udenfor ynglesæsonen skal der indsamles plastikaffald langs kysterne af Tat og Græsholm.
Natur/kultur	6-10 Ej på kort	Kongens Have (Kortbilag 5, lok. 15)			Årligt, løbende i planperiode	Oprydning i Kongens Have Efter højsæson skal arealet bringes i ryddet stand, så det fremstår som rekreativt opholdsareal uden karakter af campingplads.
Natur	6-11 Ej på kort	Ikke lokaliseret.			2018	Anlæg af kompostplads Der defineres et areal, som fremadrettet kan anvendes til deponi af materialer fra drifts- og plejeaktiviteterne samt haveaffald.
Natur	6-12 Ej på kort	Ikke lokaliseret			2018 og fremadrettet	Sortering og genanvendelse af organisk materiale Der skal i forlængelse af aktivitetens Id 6-11 ske en opdeling af affald i følgende organiske fraktioner: 1) til kompostering 2) til flisning 3) til afbrænding
Natur/kulturhistorie	6-13 Ej på kort	Rugmarken (Kortbilag 5, lok. 34).			2018 og fremadrettet	Rugmarken – fortsat dyrkningsaktivitet. Der skal sikres en fortsat dyrkningsaktivitet i Rugmarken. Dette er for at sikre, at noget jord holdes i drift (og ikke overlades til naturlig tilgroning) og hensynet til fugle og insekter, der fouragerer i det lysåbne areal.

Målsætning	Id	Lokalitet	Afdeling og litra	Areal (ha)	Gennemføres	Bemærkninger
Kulturhistorie / publikum	6-14 Ej på kort				2018	Ensretning af skilte Der skal ske en ensretning af øens skilte så de med hensyn til form og udtryk fremstår ens og i harmoni med kulturminderne. Aktiviteten gennemføres i sammenhæng med aktivitet Id 6-15.
Publikum	6-15 Ej på kort				2018	Skilteplan Der udarbejdes en skilteplan, der indarbejder udformning, indhold og placering af skilte på Ertholmene. Aktiviteten gennemføres i sammenhæng med aktivitet Id 6-14.
Natur/ kulturhistorie/ publikum	6-16 Ej på kort				2019	Folder Christiansø Administration udarbejder en folder for Ertholmene, der bl.a. indskærper færdselsreglerne på øen.

6.7 Monitoring

Forsvarsministeriet foretager ikke systematisk indsamling af data på Ertholmene.

7. REFERENCER

Christiansø Feltstation (2017): mailkorrespondance med Christiansø Feltstation, april 2017. <http://www.chnf.dk/>

DMP (2017): data fra Naturdata.dk og Danmarks Arealinformation, Danmarks Miljøportal. <http://www.miljoeportal.dk/myndighed/Sider/Myndighed.aspx>

DCE (2013): Vurdering af forstyrrelsestrusler i Natura 2000-områderne. Videnskabelig rapport fra DCE – Nationalt Center for Miljø og Energi nr. 52.

EU (1992): Rådets direktiv 92/43/EØF af 21. maj 1992 om bevaring af naturtyper samt vilde dyr og planter

EU (2000): Europa-Parlamentets og Rådets direktiv 2000/60/EF af 23. oktober 2000 om fastlæggelse af en ramme for Fællesskabets vandpolitiske foranstaltninger

FBE (2011): FBE bestemmelse for drifts- og plejeplaner. Bilag 5 til FBEBST 610-6 med underbilag. Tilgængelig på www.forsvaret.dk.

FBE (2013): Arealudviklingskatalog. Et værktøj til arealplanlægning på Forsvarets arealer. Forsvaret.

Forsvarsministeriet (2002): Bekendtgørelse nr. 64 af 30. januar 2002 om forbud mod ophold på og færdsel gennem forsvarets skydeområder og andre militære områder

Forsvarsministeriet (2009a): Plejeplan for Ertholmene. De ubeboede øer – Christiansø og Frederiksborg. 2009-2015.

Forsvarsministeriet (2009b): Plejeplan for Ertholmene. De ubeboede øer – Græsholmen og skærene. 2009-2015.

Forsvarsministeriet (2012): Forsvarsministeriets klima- og energistrategi 2012-2015. Tilgængelig på www.forsvaret.dk.

Forsvarsministeriet (2016): Forsvarsministeriets miljø- og energistrategi 2016-2020. Tilgængelig på www.forsvaret.dk

Forsvarsministeriet (2017): Notat Ruiner. Upubliceret notat om bygningssyn. Sagsnr. 2016/001973. Dk.nr. 236142.

Miljø- og Fødevareministeriet (2017): Bekendtgørelse nr. 119 af 296. januar 2017 af lov om miljømål mv. for internationale naturbeskyttelsesområder (Miljømålsloven).

Miljø- og Fødevareministeriet (2016): Miljøgis. <http://miljoegis.mim.dk/spatialmap?&&profile=natura2000planer2-2016>

Miljø- og Fødevareministeriet (2015): Bekendtgørelse 1732 af 21. dec. 2015 om støjregulering af Forsvarsministeriets øvelsespladser og skyde- og øvelsesterræner.

Naturstyrelsen (2016a): Bekendtgørelse 867 af 27. juni 2016 om fredning af visse dyre- og plantearter og pleje af tilskadekommet vildt.

Naturstyrelsen (2016b): Natura 2000-plan 2016-2021. Ertholmene. Natura 2000-område nr. 189. Habitatområde H210. Fuglebeskyttelsesområde F79.

<http://svana.dk/natur/natura-2000/natura-2000-planer/natura-2000-planer-2016-21/>

Naturstyrelsen (2014): Natura 2000-basisanalyse 2016-2021. Revideret udgave. Ertholmene. Natura 2000-om-

råde nr. 189. Habitatområde H210. Fuglebeskyttelsesområde F79.

<http://svana.dk/natur/natura-2000/natura-2000-planer/natura-2000-planer-2016-21/>

Naturstyrelsen (2011): Natura 2000-plan 2010-2015. Ertholmene. Natura 2000-mråde nr. 189. Habitatområde H210. Fuglebeskyttelsesområde F79.

Skov- og Naturstyrelsen (1993): Vejledning om naturbeskyttelsesloven. Med efterfølgende ændringer. Miljøministeriet.

Søgaard, B., & Asferg, T. (2007): Håndbog om dyrearter. Faglig rapport fra DMU nr. 635. Århus Universitet: Danmarks Miljøundersøgelser.

8. BILAG

8.1 Bilag 1. Modeller

Mange aktiviteter går igen fra areal til areal og i øvrigt fra terræn til terræn. Det er derfor hensigtsmæssigt at samle de overordnede beskrivelser af identiske typer af aktiviteter, også kaldet "modeller". Samlet fungerer modellerne således som en værktøjskasse for beskrivelsen af de konkrete aktiviteter, der fremgår af det følgende afsnit, og som henfører aktivitetstyperne til de enkelte delarealer. Det er i nogle tilfælde tilstrækkeligt alene at henvise til en model, men i de fleste tilfælde suppleres med en yderligere beskrivelse af aktiviteten på den konkrete lokalitet. I en række tilfælde er tiltagene på det enkelte areal dog så individuelle, at det ikke er fundet hensigtsmæssigt at udarbejde en egentlig model. Her vil aktiviteten beskrives specifikt – i visse tilfælde med reference til en separat projektbeskrivelse.

Forsvarsministeriet har vedtaget en række generelle retningslinjer for arealdrift og –pleje, formuleret som bestemmelser. Materialet er retningsgivende for de opstillede aktivitetsmodeller, og en række af bestemmelsernes forskrifter er overført til modellerne og ligeledes til de generelle regelsæt, der er opstillet for Ertholmene. For yderligere oplysninger henvises til de enkelte bestemmelser:

- Forsvarets Bygnings- og Etablissementstjenestes bestemmelse for drifts- og plejeplaner.
- Forsvarets Bygnings- og Etablissementstjenestes bestemmelse for drift og pleje af skovbevoksede, fredskovspligtige arealer.
- Forsvarets Bygnings- og Etablissementstjenestes bestemmelse for drift og pleje af lysåbne natur- og landbrugsarealer samt bevoksede arealer.
- Forsvarets Bygnings- og Etablissementstjenestes bestemmelse for bevarelse og pleje af fortidsminder og andre kulturspor.

- Forsvarets Bygnings- og Etablissementstjenestes bestemmelse for forebyggelse og bekæmpelse af invasive plante- og dyrearter.
- Forsvarets Bygnings- og Etablissementstjenestes bestemmelse for vildtpleje, jagt, regulering og fiskeri.
- Forsvarets Bygnings- og Etablissementstjenestes bestemmelse for offentlighedens rekreative anvendelse af Forsvarets arealer.

En beskrivelse af de modeller, der tages i anvendelse på Ertholmene, er gennemgået detaljeret nedenfor. Det drejer sig om modeller, der beskriver rydninger og slånin-
ger af lysåben natur, kultivering, pleje af bevoksninger, vedligeholdelse af dræn, bekæmpelse af invasive plantearter, hensyn til publikum og hensyn til særligt beskyttelseskrævende dyrearter. Beskrivelsen af modellerne foretages på et overordnet niveau. Den konkrete lokale anvendelse af modellerne på Ertholmene er beskrevet i kapitel 7.

En række aktiviteter kan kræve myndighedstilladelse forud for gennemførelse. Hovedreglen er, at ethvert tiltag, der ikke regelmæssigt og igennem en årrække lovligt har været gennemført på et areal, kræver enten anmeldelse til eller tilladelse hos myndighederne. Emnet er uddybet under beskrivelsen af de enkelte aktivitetsmodeller.

Model 1. Rydning

Rydning kan iværksættes på alle lysåbne naturtyper, der er tilgroet eller er under tilgroning med træagtig opvækst mindre end ca. 10 cm (diameter). Særligt slette, græsland og mose og mange landskabselementer som f.eks. fortidsminder plejes ved rydning. Fældning af plantede skovbevoksninger med efterfølgende konvertering til lysåbne naturtyper betragtes i denne forbindelse også som rydning.

Rydningens gennemførelse afhænger af tilgroningens karakter. Hvor tilgroningen er massiv, vil der være behov for en relativt omfattende førstegangsspleje, der kan muliggøre efterfølgende løbende vedligeholdelse ved eksempelvis slåning, afgræsning eller –brænding. Tiltagene kan udføres såvel motormanuelt som maskinelt afhængig af situationen. Rydningen kan gennemføres som en total rydning, hvor i princippet al opvækst nedskæres og fjernes. Af hensyn til blandt andet militæranvendelse, landskabsæstetik samt større dyr og fugle kan rydningen undertiden gennemføres som en delvis rydning, hvor der efterlades enkelte eller grupper af træer og buske. Rydningens ønskede karakter indgår for de enkelte rydningsprojekter i aktivitetsbeskrivelserne. På beskyttede naturarealer skal det nedskårne materiale fjernes fra arealerne, hvis dette er muligt.

Som hovedregel gælder for alle ubefæstede arealer i landzone en rydningspligt (undtaget blandt andet fredskovspligtige arealer), der omfatter både traditionelle landbrugsarealer samt halvkulturarealer som f.eks. eng og hede (Bekendtgørelse nr. 460 af 13. juni 2005). På disse arealer må der ikke forekomme opvækst af træer og buske ældre end 5 år regnet fra 2004. Lavtvoksende dværgbuske på hedearealer (f.eks. hedelyng og revling) betragtes ikke som opvækst.

Rydning medfører oftest en ændring af naturtilstanden og må på beskyttede naturarealer som udgangspunkt ikke udføres uden dispensation fra den relevante myndighed. For fredskovspligtige arealer kan der også kræves dispensation, hvis ikke skovlovens generelle muligheder for etablering af nye åbne naturarealer kan finde anvendelse.

Model 2. Ekstensiv slåning

Slåning er velegnet til vedligeholdende pleje på hede, slette og strandeng samt brandbælter, hvor eventuel

træagtig opvækst er mindre end ca. 1 cm i diameter. Afslået lyng skal fjernes fra arealerne og det tilstræbes ligeledes, at afslået græs bortskaffes. En variant af slåning er høslæt, hvor afslået græs tørres eller wrappes til bortkørsel og anvendelse som foder eller brændsel, afhængig af kvalitet og efterspørgsel.

Græsarealer kan med fordel slås minimum en gang årligt, hvorimod slåning af hede skal ske mindre hyppigt med henblik på en rotation, hvor det enkelte areal ved slåning eller andre plejemetoder ikke forynges hyppigere end cirka hvert 10. år. Slåning på hedearealer skal betragtes i sammenhæng med afskrælning af lyngtørven (morlaget), der fjerner mange næringsstoffer, der er den væsentligste trussel mod hedens eksistens.

Af hensyn til dyrelivet må slåning kun gennemføres i perioden 15/7 – 15/4. På arealer, hvor vegetationen holdes kortklippet gennem hele perioden, må slåning dog gennemføres hele året. For lyngarealer er det bedste tidspunkt i februar og marts måned. Andre tidspunkter for slåning kan der være aktuelle i forbindelse med bekæmpelse af invasive arter.

Førstegangsslåninger vil umiddelbart kræve dispensation i relation til naturbeskyttelsesloven på beskyttede naturtyper.

Model 3. Opsamling af afslået materiale

Opsamling af afslået materiale gennemføres for at fjerne flest mulige næringsstoffer. På den måde bidrager det på næringsfattige naturtyper til opretholdelse af de ønskede vækstbetingelser.

Opsamling af afslået materiale kan gennemføres både på arealer, hvor der er foretaget slåning og på arealer, hvor der foretages slåning/knusning. Opsamling udføres så mindst 90 % af det afslåede materiale fjernes. Opsamling skal ske enten i samme arbejdsgang som slåning eller senest 1 uge efter slåningen. Disse kvalitetskrav skal være overholdt for minimum 80 % af arealet. Afvigelse må ikke være samlet et sted, men skal være jævnt fordelt over hele terrænet.

Model 4. Beplantningspleje

Levende hegn og beplantninger skal løbende plejes, så de bevares lysåbne med mulighed for udvikling af dækningsgivende buske og en rig bundflora. I levende hegn, krat og beplantninger skal gamle og døende træer bevares. Fremtidens gamle træer skal udvikles gennem en målrettet hugst, der skaber plads til udvikling af kroner og rodnet på udvalgte træer/grupper af træer.

Eksisterende dødt ved i form af stående og væltede døde træer efterlades. Hule træer, nedfaldne grene og kvasbunker fjernes ikke, og i områder uden tilstrækkelig forekomst af dødt ved gennemføres en aktiv indsats for at skabe såvel stående som liggende dødt ved. Mangel på rede-, raste- og opholdssteder bør på kort sigt aktiv afhjælpes gennem opsætning af redekasser eller til eksempelvis småfugle, ugler, tårnfalke og flagermus.

Nye beplantninger må som udgangspunkt alene etableres på arealer, der ikke er beskyttet efter naturbeskyttelsesloven. Ved etablering må alene anvendes hjemmehørende, lokalitetstilpassede træer og buske. Langs levende hegn og beplantninger skal der findes/ anlægges en udyrket fodpose af græs og urter.

Model 5. Hydrologi, udgravning og oprensning

De foranstående modeller er primært målrettet mod tørre eller halvtørre arealudviklingstyper og landskabselementer. En vigtig type af modeller er imidlertid metoder til at sikre, genskabe og etablere akvatisk natur, hvad enten der er tale om egentlige søer eller vandhuller. Bevarelse og genskabelse af naturlige hydrologiske forhold, hvor disse gennem dræning er blevet forandret, er væsentlige elementer i Forsvarsministeriets naturforvaltning.

Gennem aktiv lukning af grøfter eller dræn reetableres våde områder, hvor det vil understøtte væsentlige naturbeskyttelsesmæssige formål, eksempelvis ved genskabelse af mose- og sumpområder, søer mv. samt for at forhindre nedbrydning af tørvelag (mindskning af CO₂-frigivelse og okkerforurening).

Alle indgreb, der ændrer hydrologiske forhold, vil som udgangspunkt kræve tilladelse efter naturbeskyttelsesloven og/eller planloven og/eller skovloven. I forbindelse hermed vil der blive opstillet særlige betingelser for fremgangsmåde.

Egentlig udgravning og oprensning af vandområder har til formål at skabe eller genskabe mindre søer og vandhuller af hensyn til især vandlevende dyrearter, f.eks. padden. En væsentlig funktion er at skabe sammenhæng

i landskabet samt sikre trædesten og forbindelseslinjer for arter med begrænset spredningsmobilitet.

Pleje af vandhuller må alene gennemføres i perioden 1. august til 31. marts. Her skal man dog være opmærksom på regionale forskelle i paddefaunaen og dennes forskellige yngleperioder.

Model 6. Invasive arter

Invasive arter udgør en væsentlig trussel for en række af de naturtyper og arter, der findes på Forsvarsministeriets arealer. Invasive arter er plante- eller dyrearter, der ved menneskets direkte eller indirekte hjælp er flyttet fra én del af verden til en anden og her påvirker biodiversiteten negativt.

Modellen opstilles som redskaber til forebyggelse og bekæmpelse af invasive arter for at værne hjemmehørende og beskyttelseskrevende arter og naturtyper samt øvrige driftsmålsætninger på Forsvarsministeriets arealer mod negative effekter af invasive arter og for at modvirke, at terrænerne udgør udviklings- og spredningssteder for invasive arter.

Der er 20 terrestriske og 4 akvatiske plantearter, der er registreret som invasive arter i Danmark. Hertil kommer et mindre antal arter, som forekommer i Danmark i forholdsvis begrænset antal, men som vurderes at kunne optræde invasivt på sigt. Der er store regionale forskelle på de invasive arters udbredelse, hyppighed, spredningspotentiale og skadevirkning. På Forsvarsministeriets arealer er der særlig fokus på følgende arter: rynket rose, bjergfyr, kæmpe-bjørneklo, japansk pileurt/kæmpe-pileurt og glansbladet hæg.

Alle invasive plantearter bekæmpes igennem en række af de ovenstående modeller, såsom rydning, slåning, afgræsning og afbrænding. I visse tilfælde er opgravning/rykning praktisk overkommeligt. Kæmpe-bjørneklo kan bekæmpes kemisk under særlige forudsætninger, men ellers ved rodstikning, skærmpkning, slåning og afbrænding. Bekæmpelsesmetoden afhænger af antallet af individer i bestanden, hvilket stadie bestanden befinder sig i, samt dens voksested.

Model 7. Artsbeskyttelse

For at tilgodese særligt beskyttelseskrævende arter er for alle Forsvarsministeriets arealer opstillet nedenstående

ende retningslinjer, for så vidt angår aktiviteterne tidsmæssige gennemførelse:

Aktivitet	JAN	FEB	MAR	APR	MAJ	JUN	JUL	AUG	SEP	OKT	NOV	DEC
Skovning, flisning, knusning												
Fældning af træer som potentielt er redetræer for kolonirugende fugle												
Fældning af træer som potentielt er redetræer for rovfugle og ugler												
Fældning hule træer og træer med spættehuller												
Fældning af træer som potentielt er redetræer for ørne, sort stork eller rød glente												
Aktiviteter, der kan ødelægge områder med digesvalereder												
Afbrænding af hede												
Slåning og rydning af hede												
Slåning af græsarealer 1. gang												
Oprensning vandhuller												

Signatur	Forklaring
	Aktiviteten må ikke gennemføres
	Aktiviteten bør ikke gennemføres
	Aktiviteten kan gennemføres

Figur 8-1: Aktivitetstyperne tilladte gennemførelsesperioder (FBE, 2011).

Model 8. Publikumshensyn

Forsvarsministeriets arealer på Christiansø er åbne for publikum efter de retningslinjer, der fremgår af ordensreglementet (placeret ved indfaldsveje til terrænet), når der ikke foregår militær aktivitet på arealerne (typisk helligdage, weekender og aftener). Visse skydeområder, flyvestationer, depot- og tankområder, tekniske installationer mv. kan være permanent afspærret for publikum af sikkerhedsmæssige hensyn, eksempelvis fare for udetoneret, sprængfarlig ammunition i området.

For at udvikle mulighederne for den offentlige rekreative brug af arealerne arbejder Forsvarsministeriets Ejendomsstyrelse målrettet på at etablere og vedligeholde

samarbejder med relevante interesseorganisationer.

Gennemførelse af organiserede aktiviteter kræver forudgående tilladelse fra Christiansø Administration. I vurderingen af, om et arrangement kan gennemføres, lader Christiansø Administration indgå lokale hensyn til naboer, naturbeskyttelse mv.

På de arealer, der er omfattet af en drifts- og plejeplan, og hvortil offentligheden har adgang, skal der gennemføres formidling af natur-, kultur- og friluftssider målrettet det omkringliggende samfund.

Drifts- og plejeplanerne er centrale redskaber i formid-

lingen, og disse skal derfor fremstå informative og være let tilgængelige. Drifts- og plejeplaner og tilhørende formidling udgives i et godkendt layout. I forbindelse med udarbejdelse og revision af drifts- og plejeplaner udgives en vandretursfolder, der skal være tilgængelig på såvel papirform som i en elektronisk udgave på Forsvarsministeriets Ejendomsstyrelses hjemmeside.

8.2 Bilag 2. Kommentarer fra ekstern høring

Der er tradition for, at drifts- og plejeplaner efter den interne bearbejdning forelægges til ekstern høring blandt myndigheder, organisationer og øvrige interesserede. Denne proces blev igangsat jævnfør høringsskrivelse af 28. november 2017. Høringsfristen blev fastsat til d. 25. december 2017. I nedenstående tabel fremgår hvilke interessenter, som er blevet hørt, samt hvilke høringssvar, der er modtaget indenfor høringsfristens udløb.

Institution	Høringssvar
Forsvarsministeriet	✓
Christiansø's Administration	✓
Christiansø Hytteforening	
Kontakt og Udviklings Ø-rådet	✓
Christiansø Naturvidenskabelige Feltstation	✓
Miljøstyrelsen	
Slots- og kulturstyrelsen	✓
Naturstyrelsen Bornholm	
Bornholms Regionskommune	
Danmarks Naturfredningsforening	
WWF - Verdensnaturfonden	
Dansk Ornitologisk Forening	
Danmarks Jægerforbund	
Friluftsrådet	
Dyrenes Beskyttelse	
Verdens skove	
Entomologisk Fagudvalg	
Dansk Pattedyrsforening	
Nordisk Herpetologisk Forening	
Dansk Botanisk Forening	
Danmarks Jægerforbund	
Danmarks Sportsfiskerforbund	
Dansk Landskabsøkologisk Forening	
Landbrug og Fødevarer	
Familielandbruget	

Eksterne høringssvar og Forsvarsministeriets Ejendomsstyrelses svar

Behandlingen af de indkomne høringssvar fremgår af nedenstående, og høringssvarene kan ses i Bilag 3.

Forsvarsministeriet og Christiansø's Administration

Ovennævnte har i forhold til forslaget til drifts og plejeplan fremført

1. "Der er ingen militære skyde- og øvelsesterræner på Christiansø, og der gennemføres ikke aktiviteter med militært indhold på eller snævert omkring Christi-

ansø. Konkret foreslås det, at dette kort beskrives i indledningen (og resumeet), hvorved alle øvrige afsnit og referencer desangående kan fjernes fra drifts- og plejeplanen”.

Forsvarsministeriets Ejendomsstyrelses svar: formuleringerne vedr. den militære rolle på Ertholmene vil i drifts- og plejeplanen blive ændret i overensstemmelse hermed.

2. at drifts- og plejeplanens titel ændres til “Ertholmene, Drifts- og Plejeplan 2017 – 2031”, da dette er i overensstemmelse med planens gyldighedsområde.

Forsvarsministeriets Ejendomsstyrelses svar: drifts- og plejeplanens titel vil blive ændret i overensstemmelse hermed.

3. at der i forlængelse af drifts- og plejeplanen udvikles et arbejdsredskab til brug for Christiansø Administration, der mere detaljeret beskriver aktive indsatser forbundet til planens delelementer.

Forsvarsministeriets Ejendomsstyrelses svar: i drifts- og plejeplanens afsnit 6.6. er dette indarbejdet i aktivitets-ID 6.5 (“Årshjul og driftsplan”).

Desuden er der fremsendt en række rettelser af mere sproglig karakter, der som sådan ikke kræver svar. Disse er indarbejdet i drifts- og plejeplanen.

Kontakt- og Udviklings Ø-rådet

Ø-rådet har læst planen og har ingen kommentarer eller indsigelser til den foreliggende plan.

Forsvarsministeriets Ejendomsstyrelses svar: Ø-rådets svar giver ikke anledning til ændringer i planen.

Christiansø Naturvidenskabelige Feltstation

Feltstationen har udarbejdet et godt 30 siders langt høringssvar, hvis indhold fremgår af Figur 8.2. I det følgende gennemgås de to sider med kommentarer til drifts- og plejeplanen.

Den øvrige del af høringssvaret vurderer Forsvarsministeriet at være en temabaseret gennemgang af problemstillinger på Ertholmene og disse vil være en del af udgangspunktet for udarbejdelse af et driftskatalog (Aktivitets-ID 6.5). Et arbejde hvori også Feltstationen vil

blive inddraget.

Indhold	
Kommentarer til plejeplan 2017-2031	2
Problem-arter	4
Padde og predation	6
Græsæler på Ertholmene	8
Forstyrrelser	10
Stormmåger og færdsel	12
Krat og svirrefluer	14
Dammene og guldsmede	16
Dammene II	18
Grønbrogede Tudser i Halvmånen	20
Sitkagranerne	22
Insekthaven	24
De små ting, det gamle træ	26
Yngleområder for Ederfugle	28

Figur 8.2: Indholdsfortegnelse fra Christiansø Naturvidenskabelige Feltstations høringssvar.

Feltstationen har følgende høringssvar. For at bevare sammenhængen mellem høringssvar og Forsvarsministeriets Ejendomsstyrelses svar, er sidstnævnte givet umiddelbart efter hvert høringssvar.

1. **Feltstationen** mener, at den foreslåede naturpleje for søerne er forsimplet, idet den ikke tager hensyn til de enkelte søers biodiversitet.

Forsvarsministeriets Ejendomsstyrelse vurderer, at hensyntagen til de enkelte lokaliteter vil blive indarbejdet i aktivitets-ID 6-4 (“Naturfokuspunkter”) og 6-5 (“Årshjul og driftsplan”), derfor foretages der ikke ændringer i teksten.

2. **Feltstationen** mener, at det vedr. pleje af levesteder for arter er vigtigt, at der udarbejdes biodiversitetskort, således at administrationen har specifikke retningslinjer at gå ud fra.

Forsvarsministeriets Ejendomsstyrelse vurderer, at dette vil blive indarbejdet i aktivitets-ID 6-4 (“Naturfokuspunkter”) og 6-5 (“Årshjul og driftsplan”).

3. **Feltstationen** mener, at det ikke er korrekt, at der ikke findes områder, som er upåvirkede af stenbrud. Især på hovedøen Christiansø og Græsholmen findes store, upåvirkede områder.

Forsvarsministeriets Ejendomsstyrelse vurderer, at

det er en relevant kommentar. Indarbejdes i planen.

4. **Feltstationen** mener, at markfirben næppe findes på øerne længere.

Forsvarsministeriets Ejendomsstyrelse vil tilrette teksten herefter, og markfirben betragtes således som uddød på øerne.

5. **Feltstationen** mener, at Mølledam ikke er i god naturlig tilstand.

Forsvarsministeriets Ejendomsstyrelse vil tilrette teksten, så det fremgår, at vurderingen af Mølledam er foretaget på baggrund af en enkelt besigtigelse.

6. **Feltstationen** mener, at selvom der er set unger af gråsæl i 2010, 2011 og 2013, er det ikke nødvendigtvis sikkert, at disse er født på Ertholmene, da endda meget unge sæler kan bevæge sig over store afstande.

Forsvarsministeriets Ejendomsstyrelse vurderer, at det er en relevant kommentar, der indarbejdes i planen.

7. **Feltstationen** henviser til eksempler på forstyrrelse fra publikum og gives forslag til, hvor en adgangsbe- grænsning i perioden april – 10. august vurderes at kunne give større ynglesucces hos stormmåger.

Forsvarsministeriets Ejendomsstyrelse vurderer, at det er en relevant kommentar og tilføjer i planen en aktivitet, som årligt forholder sig til fastsættelse af adgangsbe- grænsning af hensyn til ynglende storm- måger.

8. **Feltstationen** gennemgår status for skrubtudse. Ar- ten angives som ynglende i alle ferskvandsdamme og den samlede bestand som tydeligt mindre end for 15-20 år siden.

Forsvarsministeriets Ejendomsstyrelse vurderer, at det er en relevant kommentar, der indarbejdes i planen.

9. **Feltstationen** angiver, at stormmåge yngler på både Frederiksholm og Christiansø. I øvrigt henvises til oplysnin- ger om ynglende stormmåger, sølv- måger og alke på de beboede øer andet steds i feltstationens høringssvar.

Forsvarsministeriets Ejendomsstyrelse vurderer, at det er en relevant kommentar, der indarbejdes i pla- nen.

10. **Feltstationen** oplister invasive arter og problemarter og kommentarer til disse.

Forsvarsministeriets Ejendomsstyrelse har i drifts- og plejeplanen anvendt den liste over invasive arter, som anvendes af Miljøstyrelsen ved kortlægning af habitatnaturtyper i Natura 2000-områder. Der æn- dres ikke i arternes status eller teksten i drifts- og plejeplanen.

11. **Feltstationen** angiver, at i fototeksten til fotoet side 31, nederst, kunne det understreges, at vegetati- onsbælter langs fæstningsmurene desuden giver ly til padden og tiltrækker et rigt insektliv. Vegetations- bæltebidrager i høj grad til øernes biodiversitet
- Forsvarsministeriets Ejendomsstyrelse** vurderer, at det er en relevant kommentar, der indarbejdes i planen.

12. **Feltstationen** angiver, at vedplanter langs murvær- ket kan udgøre et problem og fremme nedbrydning- en. Men Feltstationen finder især, at de virkelige store skader på murværket er sket under påvirkning af vejr og vind og menneskelig aktivitet og angiver tre eksempler herpå, samt at der ikke er sket ska- der som følge af vedplanter de seneste 40 år.

Forsvarsministeriets Ejendomsstyrelse ændrer ikke i teksten, idet Forsvarsministeriets Ejendoms- styrelse finder, at netop den løbende rydning af vedplanter langs murværket er en af årsagerne til, at der sjældent sker skader forårsaget af vedplanter langs fæstningsværker.

13. **Feltstationen** mener, at pleje af dammene skal ske i november – februar, således at padderne har for- ladt vandhullet om efteråret, og søen når at komme i balance efter plejeindgrebet, inden de første pad- der (skrubtudserne) begynder at yngle (medio marts i lune år).

Forsvarsministeriets Ejendomsstyrelse finder, at det er en relevant betragtning, men teksten vil ikke blive ændret, idet det anses for indeholdt i aktivi- tets-ID 6.5 ("Årshjul og driftsplan").

14. **Feltstationen** bifalder planens forslag om at sikre Halvmånen som ynglelokalitet for grønbroget tudse og der gives forslag til tiltag, som skal sikre at yng- lesucces kan gennemføres.

Forsvarsministeriets Ejendomsstyrelse vil medtage Feltstationens bidrag i udførelse af aktivitets-ID 3-3.

15. **Feltstationen** foreslår, at for at dirigere færdsel

uden om vigtige yngleområder for fugle bør visse af de små stier kun beskæres varsomt og med års mellemrum.

Forsvarsministeriets Ejendomsstyrelse mener, at vigtige yngleområder for fugle og hensynet til disse anses for indeholdt i rammerne for aktivitets-ID 6-4 ("Naturfokuspunkter") og 6-5 ("Årshjul og driftsplan"). Der vil ikke blive ændret i teksten.

16. **Feltstationen** mener, at beskære vedbend med op til en tredjedel er for meget, det vil gå ud over plantens blomstring og børsætning. Feltstationen anfører, at "Den modne vedbend på havemurene er under blomstringen i august-november en af de rigeste biotoper for en lang række insekter (fx svirreflugter, bier og sommerfugle) og for fouragerende insektædende fugle. Om foråret tjener bærrerne som føde for frø- og bærædende trækfugle, og den lokalt overvintrene solsortebestand er afhængig af disse bær".

Forsvarsministeriets Ejendomsstyrelse mener, at vigtige forekomster af vedbend og hensynet til disse anses for indeholdt i rammerne for aktivitets-ID 6-4 ("Naturfokuspunkter") og 6-5 ("Årshjul og driftsplan"). Der vil ikke blive ændret i teksten.

17. **Feltstationen** mener, at uopdyrkede haver med en beskeden indsats fx kan bruges som insekthaver. Endvidere oplyses, at et ret højt antal edderfugle ruger i nogle af de tilgroede (primært med syren) haver på den sydvestlige del af Christiansø.

Forsvarsministeriets Ejendomsstyrelse mener, at bl.a. hensyn til edderfuglene i de uopdyrkede haver anses for indeholdt i rammerne for aktivitets-ID 6-4 ("Naturfokuspunkter") og 6-5 ("Årshjul og driftsplan"). Der vil ikke blive ændret i teksten.

18. **Feltstationen** skriver, at der ved slåning bør efterlades små oaser af fx horse-tidsel og andre planter vigtige for insekter og frøædende fugle – udover rugetpladser til edderfugle.

Forsvarsministeriets Ejendomsstyrelse mener, at hensynet til insekter og fugle anses for indeholdt i rammerne for aktivitets-ID 6-4 ("Naturfokuspunkter") og 6-5 ("Årshjul og driftsplan"). Der vil ikke blive ændret i teksten.

19. **Feltstationen** mener ikke, at slåning ved rockpools

er nødvendigt, da disse holdes vegetationsfrie af bølgeslagene. I samme afsnit skrives, at rockpoolen ved Langelinie er ved at gro til, og at pleje her kan være nødvendig.

Forsvarsministeriets Ejendomsstyrelse mener, at vurdering af behov for slåning af rockpools indgår i den løbende planlægning og er omfattet af aktivitets-ID 6-5 ("Årshjul og driftsplan"). Der vil ikke blive ændret i teksten.

20. **Feltstationen** mener, at vedr. bekæmpelse af fisk i vandhuller må ordet 'sprængning' være en fejl.

Forsvarsministeriets Ejendomsstyrelse ændrer ikke i den nuværende tekst, idet sprængning kan være en effektiv måde at bekæmpe fisk på.

21. **Feltstationen** mener, at etablering af smårtesøer er en god idé.

Forsvarsministeriets Ejendomsstyrelse ændrer ikke i den nuværende tekst.

22. **Feltstationen** mener, at bekæmpelse af sitkagranerne og de ældre fyrretræer er en rigtig dårlig ide, da fx sitkagranerne er over 100 år gamle, ikke spreder sig og bidrager til øernes biodiversitet. Dog anføres at nyplantning af disse arter og snebær bør undgås.

Forsvarsministeriets Ejendomsstyrelse ændrer ikke i den nuværende tekst, men understreger at bekæmpelse af invasive arter aftales og revideres løbende under gennemførelse af aktivitets-ID 6-5 ("Årshjul og driftsplan").

23. **Feltstationen** savner i høj grad regulering af skolebørn, der færdes på øen uden ledsagende lærer. Der påpeges, at der ved skiltning og information på rutebådene indskræmpes, at lærerne skal følge deres elever under hele opholdet.

Forsvarsministeriets Ejendomsstyrelse mener, at det er en relevant kommentar, og der vil i drifts- og plejeplanen blive tilføjet en ny aktivitet, hvori Christiansø Administration skal udarbejde en folder, som bl.a. understreger adgangsreglerne.

24. **Feltstationen** mener, at brugen af skilte ude på selve øerne skal begrænses, idet de ikke hjælper meget og ikke pynter. Indskræmpelse af færdselsreglerne bør ske ved anden information (fx på rutebådene) og i havnen.

Forsvarsministeriets Ejendomsstyrelse mener, at det er en relevant kommentar, og der vil i drifts- og plejeplanen blive tilføjet en ny aktivitet, hvori Christiansø Administration skal udarbejde en skilteplan, der forholder sig til udformning, indhold og placering af skilte på Ertholmene.

25. **Feltstationen** tilbyder sin hjælp til de "ikke model-beskrevne" aktiviteter i afsnit 6.6.

Forsvarsministeriets Ejendomsstyrelse ser frem til samarbejdet.

26. **Feltstationen** anfører, at sprækkedalen syd for Storebrønd bør henligge urørt og at den er vigtig for ynglende småfugle og rastende trækfugle. Ifølge feltstationen blev der enighed om dette efter høringen af seneste drifts- og plejeplan.

Forsvarsministeriets Ejendomsstyrelse finder, at driften i området i den forrige drifts- og plejeplan for området ikke stemmer overens med det, feltstationen skriver vedr. enighed efter høringsperioden. Plejen er i forrige plan beskrives således *"Området skal fremstå som en del af øens grønne og frodige nord-sydgående bånd. Denne del af sprækkedalen fra Storebrønd til Fingerbøllet skal fremstå med mere markant geologisk karakter og et tydeligt løvtag. Overskov af større træer er uønsket og større træer fældes udenfor fuglenes yngletid og efterlades, ligeledes med nedfaldne grene. Undervegetationen fjernes i et vist omfang så landskabsformen bliver mere synlig og fremtrædende. Plejen skal sikre områdets fortsatte dynamik med stor biodiversitet"*.

Hensyn til biodiversitet og den geologiske formation indarbejdes i aktivitets-ID 6-4 ("Naturfokuspunkter") og 6-5 ("Årshjul og driftsplan"), og der ændres ikke i teksten.

Slots- og Kulturstyrelsen

Slots- og Kulturstyrelsen har fremsendt følgende kommentarer til drift- og plejeplanen

1. **Slots- og Kulturstyrelsen** foreslår, at der under afsnittet om målsætninger side 12 under afsnit 3.2.2 tilføjes: "Ved pleje af murværk og øvrige kulturmin- der skal der tages hensyn til mulig forekomst af re-

liktplanter. Hensynet til reliktplanter skal balanceres i forhold til bevaring og synlighed af fortidsmindet".

"Tilstanden af kulturmin- der skal sikres. Tilstanden sikres gennem regulering af færdsel og vegetations- pleje".

Forsvarsministeriets Ejendomsstyrelse vil tilrette teksten i overensstemmelse hermed

2. **Slots- og Kulturstyrelsen** foreslår til side 29, afsnit 4.5.5 Fortidsminder, at første linje bliver ændret til: "Ifølge Danmarks Miljøportal er der angivet 7 beskyttede og fredede fortidsminder på Christi- ansø....."

Forsvarsministeriets Ejendomsstyrelse vil tilrette teksten i overensstemmelse hermed

3. **Slots- og Kulturstyrelsen** er bekendt med, at fredningsgrænsen for Fæstningsværket, fortidsminde 4936:1, ikke er opdateret. Slots- og Kulturstyrelsen ser på det snarest og sender efterfølgende kortoplysninger til Forsvarets Ejendomsstyrelse.

Forsvarsministeriets Ejendomsstyrelse afventer dette.

4. **Slots- og Kulturstyrelsen** foreslår at det sidste afsnit bliver ændret til: "Fortidsmindets tilstand vurderes løbende af Slots- og Kulturstyrelsen, der fører tilsyn med de beskyttede fortidsminder og udarbejder tilstandsvurderinger. Tilstandsvurderingerne stilles til rådighed for Forsvarets Ejendomsstyrelse".

Forsvarsministeriets Ejendomsstyrelse vil tilrette teksten i overensstemmelse hermed

8.3 Bilag 3. Høringssvarene

Forsvarsministeriets og Christiansø Administrations høringssvar

RELEASABLE TO INTERNET TRANSMISSION

Forsvarsministeriet har ved mail dateret 28. november 2017 modtaget høring af ny drifts- og plejeplan for Christiansø og omkringliggende øer.

Der er ingen militære skyde- og øvelsesterræner på Christiansø, og der gennemføres ikke aktiviteter med militært indhold på eller snævert omkring Christiansø. Konkret foreslås det, at dette kort beskrives i indledningen (og resumeet), hvorved alle øvrige afsnit og referencer desangående kan fjernes fra drifts- og plejeplanen.

Forsvarsministeriet finder endvidere, at titlen for planen bør overvejes ændret til "Ertholmene, Drifts- og Plejeplan 2017–2031", da dette i højere grad signalerer planens geografiske omfang.

Det bemærkes i øvrigt, at der i forlængelse af drifts- og plejeplanen bør udvikles et arbejdsredskab til brug for Christiansø Administration, der mere detaljeret beskriver aktive indsatser forbundet til planens delelementer.

*På vegne af
Kontorchef Trine Kristiansen*

Brian Roth
Sagsbehandler

Forsvarsministeriet
Infrastruktur, Energi og Miljø
Holmens Kanal 9, DK-1060 København K

Telefon: +45 6187 1546
E-mail: BRO@FMN.dk
E-mail (FIIN): FMN-BRO
www.fmn.dk

RELEASABLE TO INTERNET TRANSMISSION

Christiansø Naturvidenskabelige Feltstations høringssvar, side 1-5.

De øvrige sider, der ikke gengivet, er en temabaseret gennemgang af forhold på øerne og vil indgå i drifts- og plejeplanen.

Høringssvar til
Drifts- og plejeplan for
Christiansø 2017-2031

Christiansøs Naturvidenskabelige Feltstation

Kontakt- og Udviklings Ø-rådets høringsvar

Forsvarsministeriets Ejendomsstyrelse
Att. Henrik Olsen
Miljø- og natursektionen

Bornholm den 15. dec. 2017

Høringssvar vedr. Drifts- og plejeplan for Christiansø

Kontakt- og Udvikling Ø- rådet på Christiansø har modtaget Drifts- og plejeplan, som er udsendt i offentlig høring.

Ø-rådet har læst planen og har ingen kommentarer eller indsigelser til den foreliggende plan.

Med venlig hilsen
Vibeke Møller Jensen
Formand for Kontakt- og Udviklings Ø-rådet
Christiansø

Indhold

Kommentarer til plejeplan 2017-2031	2
Problem-arter	4
Padder og predation	6
Gråsæler på Ertholmene	8
Forstyrrelser	10
Stormmåger og færdsel	12
Krat og svirrefluer	14
Dammene og guldsmede	16
Dammene II	18
Grønbrogede Tudser i Halvmånen	20
Sitkagranerne	22
Insekthaven	24
De små ting, det gamle træ	26
Yngleområder for Ederfugle	28

Grønbroget Tudse på flyvemyre-jagt, Christiansø, august 2017. Arten er på Habitatdirektivets Bilag IV.

Høringssvar til
Drifts- og plejeplan for
Christiansø 2017-2031

fra

Christiansøs Naturvidenskabelige Feltstation

Nyudflojen unge af den rødlistede Karmindompap, Christiansø 7 juli 2016. Reden lå inde i gammelt syrenkrat.

Kommentarer til plejeplan 2017-2031 (DP17-31)

DP17-31 s. 12-13 mfl (3.2.2, 6.1 ID 1-2 & 6.3):
Beskyttede naturtyper: "Søer sikres gennem pleje – Søer sikres gennem lysstilling af bredarealer osv". Den foreslåede pleje (som omtales flere andre steder) er stærkt forsimplet idet den ikke tager hensyn til de enkelte dammes biodiversitet – se s. 16-19 i dette høringssvar.

Levesteder for x arter: Her står der fx "Pleje ... skal ske under hensyntagen til levesteder for bl.a. edderfugl." Det er vigtigt at få udarbejdet nogle biodiversitetskort, således at administrationen har nogle mere specifikke retningslinier at gå ud fra. På s. 28 i dette høringssvar vises rugepladser for Ederfugl.

DP17-31 s. 16 (4.2):
"Menneskets virke på øerne har efterhånden omdannet granitmassens oprindelige overflade til et stort stenbrud." Dette er ikke korrekt – der findes især på selve Christiansø og på Græsholmen forbløffende store områder, der ikke er påvirket af stenbrud.

DP17-31 s. 19 (4.5):
Markfirben omtales flere gange (s. 19, 24, 27, 38), men feltstationen har ikke registreret dyr eller hørt om dokumenterede iagttagelser i mere end 20 år. Arten findes næppe på øerne (længere).

DP17-31 s. 21 midt (4.5.1.1):
Noget løserevet fra sammenhængen angives Møledammen til at være i "god naturtilstand". Dette er ikke tilfældet, se s. 18 i dette høringssvar.

DP17-31 s. 21 nederst (4.5.1.1):
Her omtales unger af Gråsæl 2010 og 2013. Der er set unger ved Ertholmene i 2010, 2011 og 2013, men det vides dog ikke med sikkerhed om disse unger var født på Ertholmene, da selv meget unge sæler kan bevæge sig over større afstande. Se desuden s. 8 i dette høringssvar.

DP17-31 s. 24 midt (4.5.1.1 og 5.2.6):
Afsnittet Trusler, herunder forstyrrelser – se s. 10-12 i dette høringssvar.

DP17-31 s. 27 nederst:
Afsnittet Fredede arter: Angående status for Skrubtudse, se s. 6-7 i dette høringssvar.

DP17-31 s. 29 øverst:
Afsnittet Fredede arter: Stormmåge yngler på både Frederikso og Christiansø. Oplysninger om ynglende Stormmåger, Sølvmåger og alke på de beboede øer gives på s. 12-13 i dette høringssvar.

DP17-31 s. 21 mfl:
Afsnittene 4.5.7, 5.2.5, 6.4 og 8.8 'Invasive arter' og 'problem-arter' kommenteres under Problem-arter s. 4 i dette høringssvar.

DP17-31 s. 31 nederst (4.6):
I fototeksten kunne der understreges, at disse vegetationsbælter desuden giver ly til padder og tiltrækker et rigt insektliv. Mao – vegetationsbælterne bidrager i høj grad til øernes biodiversitet.

DP17-31 s. 35 (5.2.1):
Her angives at "Tilgroning med især vedplanter kan udgøre et væsentligt problem for kulturminde i form af mure ... [og] ... fremme nedbrydningen af kulturminerne". Det er selvfølgelig i nogen grad rigtigt, men bør sættes i perspektiv: De virkelig store skader på murværket er sket efter påvirkning fra vejr og fra mennesker: muren mellem Rantzaus og Gyldenløves Bastion væltede i stormfloden 1872, muren ved Bielses Bastion skred sammen efter kraftig regn og overbygningen på selve Skt Hans kilde blev ødelagt af gæstende skolebørn uden ledsagende lærer. Større skader som følge af vedplanter er ikke sket de sidste fyrre år.

DP17-31 s. 39 midt (5.2.7):
Pleje af dammene skal ske i november - februar, ikke september-marts – se s. 18 i dette høringssvar.
Sikring af Halvmånen som ynglelokalitet for Grønbroget Tudse: Meget fint – se s. 20 i dette høringssvar.

DP17-31 s. 42-55 (6):

6.1 ID 1-2:
For at dirigere færdsel uden om vigtige yngleområder for fugle bør visse af de små stier kun beskæres varsomt og med års mellemrum.

6.1 ID 1-10 & 1-11:
Den modne vedbend på havemurene er under

blomstringen i august-november en af de rigeste biotoper for en lang række insekter (fx svirreflugter, bier og sommerfugle) og for fouragerende insektædende fugle (se bl.a. s. 14-15 i dette hørings-svar). Om foråret tjener bærrerne som føde for frø- og bærædende trækfugle, og den lokalt overvintrene solsortebestand er afhængig af disse bær. Feltstation anbefaler at der passes på vedbenden og virkelig passer på når den beskæres. Vedbend kan sagtens tåle beskæring, men det skal gøres med omhu og eftertanke. At beskære en tredjedel af vedbenden årligt er klart for meget.

6.1 ID 1-12:

Uopdyrkede haver kan med en beskeden indsats fx bruges som insekthaver – se s. 24-25 i dette hørings-svar. I nogle af de tilgroede (primært med syren) haver på den sydvestlige del af Christiansø ruger der et ret højt antal ederfugle.

6.2:

Ved slåning bør der – udover rugepladser til Ederfugle – efterlades små oaser af fx hørse-tidsel og andre planter vigtige for insekter og frø-ædende fugle; se s. 26 i dette hørings-svar.

6.2 ID 2-7:

Denne form for slåning er i det store hele ikke nødvendig, da langt de fleste klippepytter (rock-pools) naturligt plejes af den kraftige påvirkning fra havet. Klippepytten nær Langelinie (Sydøst) er dog ved at gro til, og her kunne en hjælpende hånd være nødvendig.

6.3 ID 3-5:

Her må ordet 'sprængning' være en fejl!

6.3 ID 3-6:

God ide.

6.4 ID 4.1

Bekæmpelse af sitkagranerne og de ældre fyrretræer er en rigtig dårlig ide, da fx sitkagranerne er over 100 år gamle, ikke spreder sig og bidrager til øernes biodiversitet – se s. 22-24 i dette hørings-svar. Nyplantning bør dog undgås. Det samme gælder snebær.

6.5

Her savnes i høj grad en regulering af gæstende skoleklassers færdsel uden ledsagende lærer. Det bør ved skiltning i havnen (som før i tiden) og information ombord på rutebådene indskræpes lærerne, at de SKAL følges med deres elever under hele opholdet.

6.5 ID 5-5:

Begræns brugen af skilte ude på selve øerne. De hjælper ikke meget og pynter slet ikke. Indskræpelse af færdselsreglerne bør ske ved anden information (fx på rutebådene) og i havnen.

6.6:

Her hjælper feltstationen gerne.

Bilag 8.5 03 (s. 6):

Efter hørings-svarene fra sidste plejeplan enedes man om at lade denne sprækkedal passe sig selv. Området er et af de mest uberørte på øerne, og vigtigt for ynglende småfugle og rastende trækfugle. Se desuden s. 26 i dette hørings-svar.

Torden over sitkagranerne, juli 2007.

Slots- og Kulturstyrelsens høringssvar

Forsvaret Bygningstjeneste
Arsenalvej 55
9800 Hjørring

Att.: Henrik Olsen

25. januar 2018
Jour.nr.: 17/09032-8

Slots- og Kulturstyrelsens bemærkninger til Christiansø, Drifts- og plejeplan 2017-2031

Slots- og Kulturstyrelsen har kun enkelte bemærkninger til en flot og omfattende drifts- og plejeplan for Christiansø.

Slots- og Kulturstyrelsen forslår, at der under afsnittet om målsætninger side 12 under afsnit 3.2.2 tilføjes:

"Ved pleje af murværk og øvrige kulturminde skal der tages hensyn til mulig forekomst af reliktpanter. Hensynet til reliktpanter skal ballanceres i forhold til bevaring og synlighed af fortidsmindet".

"Tilstanden af kulturminde skal sikres. Tilstanden sikres gennem regulering af færdsel og vegetationspleje".

Bemærkning til side 29, afsnit 4.5.5 Fortidsminder
Slots- og Kulturstyrelsen forslår, at første linje bliver ændret til:

"Ifølge Danmarks Miljøportal er der angivet 7 beskyttede og fredede fortidsminder på Christiansø....."

Slots- og Kulturstyrelsen er bekendt med, at fredningegrænsen for Fæstningsværket, fortidsminde 4936:1, ikke er opdateret. Slots- og Kulturstyrelsen ser på det snarest og sender efterfølgende kortoplysninger til Forsvarets Ejendomsstyrelse.

Slots- og Kulturstyrelsen foreslår at det sidste afsnit bliver ændret til:

"Fortidsmindets tilstand vurderes løbende af Slots- og Kulturstyrelsen, der forer tilsyn med de beskyttede fortidsminder og udarbejder tilstandsvurderinger. Tilstandsvurderingerne stilles til rådighed for Forsvarets Ejendomsstyrelse".

**Slots- og Kulturstyrelsen
Afdeling Nykøbing Falster**

Fejøgade 1
4800 Nykøbing Falster
Telefon 33 95 42 00

post@slks.dk
www.slks.dk

Side 2

Jeg skal afslutningsvist takke for udsættelse af svarfrist. Du er velkommen til at ringe til mig, hvis du har spørgsmål til Slots- og Kulturstyrelsens bemærkninger.

Venlig hilsen

Marie Walther
Specialkonsulent, arkæolog
Fortidsminder, Center for Kulturarv

8.4 Bilag 4. Evaluering af tidligere drifts- og plejeplan

Bilag 4.1: Evaluering af aktiviteter vedr. terrestrisk natur

Bilag 4.2: Evaluering af aktiviteter vedr. vandhuller

Bilag 4.3: Evaluering af aktiviteter vedr. publikum

4.1: Evaluering af aktiviteter vedr. terrestrisk natur

Målsætning: Natur

Nr. i gammel DPPL	Målsætning efter plejeplan 2009-2015	Status ultimo 2016	Bemærkning (Henvi- sning til fotonr. i parantes)	Videre planlægning (Henvi- sning til foto-nr. i parantes)	Fotos fra besigtigelser ultimo okt. 2016
01	Møllebakken (Indlands- klippe) Mål: indlandsklippe (habitatnaturtype 8220). Den blotlagte klippe skal være dominerende med urter og spredt vedagtig opvækst med røn og roser. Aktivitet: den tiltagende opvækst af roser og brombær begrænses ved nedklipping. Tætte bevoksninger i lavninger bevares som skjulesteder for fx edderfugle.	Gen- nem- ført	Blotlagt indlandsklippe med urter (1 og 2) er dominerende på arealet. Tætte bevoksninger i lavninger er bevaret (2 og 3).	Plejen af området opfylder plejeplanens målsætning. Overgår til videre planlægning, herunder sikring af indlandsklippen ved rydning, aktivitetens Id 1-1.	1 2 3
01-1	Ved bastion (klippeløkke) Lavning omkranset af mure ved bastion. Området ligger i forlængelse af den nord-syd gående sprækkedal. Området bevares som åbent areal.	Gen- nem- ført	Arealet er lysåbent (1)	Plejen af området opfylder plejeplanens målsætning. Overgår til videre planlægning, herunder sikring af overdrevet ved rydning, aktivitetens Id 1-1.	1

Nr. i gammel DPPL	Målsætning efter plejeplan 2009-2015	Status ultimo 2016	Bemærkning (Henvisning til fotonr. i parentes)	Videre planlægning (Henvisning til foto-nr. i parentes)	Fotos fra besigtigelser ultimo okt. 2016
01-2	Ved bastion (klippeløkke) Lavning omkranset af mure ved bastion uden tilgroning med vedplanter. Området bevares som åbent areal	Gennemført	Arealet er lysåbent (1)	Plejen af området opfylder plejeplanens målsætning. Overgår til videre planlægning, herunder sikring af overdrevet ved rydning, aktivtets Id 1-1.	1

Nr. i gammel DPPL	Målsætning efter plejeplan 2009-2015	Status ultimo 2016	Bemærkning (Henvisning til fotonr. i parantes)	Videre planlægning (Henvisning til foto-nr. i parantes)	Fotos fra besigtigelser ultimo okt. 2016
01-3	Møllehusets omgivelser (klippeløkke) Området plejes som klippeløkke generelt. Eksisterende krat, særligt i lavninger bevarer, men yderligere tilgroning forhindres.	Gennemført	Klippepartierne er lysåbne, uden tilgroning (1 og 2), og kratet i lavninger er bevaret (3 og 4).	Plejen af området opfylder plejeplanens målsætning. Overgår til videre planlægning, herunder sikring af overdrevet ved rydning, aktivitet Id 1-1.	 1 2 3 4

Nr. i gammel DPPL	Målsætning efter plejeplan 2009-2015	Status ultimo 2016	Bemærkning (Henvisning til fotonr. i parantes)	Videre planlægning (Henvisning til foto-nr. i parantes)	Fotos fra besigtigelser ultimo okt. 2016
02-1	Avnbøg, Troldeunden (småbiotop) En biotop som adskiller sig fra det omkringliggende landskab med ensartede, knudrede træer (Avnbøg), såkaldte trolde træer, som er opstået ved træernes ekstreme eksponering for vind, vejr og havsprøjt. Bestanden af avnbøg fastholdes ved at fjerne opvækst af anden vedplantevegetation. En pilebevoksning i den fugtige ende af avnbøgskoven skal reetableres ved genskydning, da piletræerne kan give læ til avnbøgekrattet, og øge områdets betydning for ynglende fugle. Derudover ingen pleje.	Gennemført	Avnbøg er dominerende på arealet, og pilebevoksningen er reetableret (1 og 2).	Plejen af området opfylder plejeplanens målsætning. Overgår til videre planlægning, herunder sikring af pilekrattet foran bevoksningen af avnbøge.	1 2

Nr. i gammel DPPL	Målsætning efter plejeplan 2009-2015	Status ultimo 2016	Bemærkning (Henvisning til fotonr. i parantes)	Videre planlægning (Henvisning til foto-nr. i parantes)	Fotos fra besigtigelser ultimo okt. 2016
02-3	Langelinie (klippeløkke med indlandsklippe) Område under kraftig tilgroning og med mange edderfugle. Området skal præges af den naturlige vegetationsdynamik med urter, brombær og roser. Plejen skal forstærke det dramatiske terræn i rådet ved fx at fjerne opvækst i lavninger og pletvise rydninger samt sørge for passende varierende redemuligheder for edderfuglene. Yderligere rydninger i dette område til området indenfor de nærmeste 2 meter fra murene. Indlandsklipperne (habitatnaturtype 8220) på hver side af avnbøg bevoksningen skal dog fortsat friholdes for enhver tilgroning.	Gennemført	Indlandsklippepartierne med Stenurt-arter mm. er lysåbne (1 og 4). Resten af arealet er som målsat kraftigt tilgroet med urter, brombær og roser (2 og 3).	Plejen af området opfylder plejeplanens målsætning. Overgår til videre planlægning, herunder sikring af overdrevet ved rydning, aktivtets Id 1-1.	1 2 3 4

Nr. i gammel DPPL	Målsætning efter plejeplan 2009-2015	Status ultimo 2016	Bemærkning (Henvisning til fotonr. i parantes)	Videre planlægning (Henvisning til foto-nr. i parantes)	Fotos fra besigtigelser ultimo okt. 2016
03	Syd for Storebrønd (Sprækkedal) Området skal fremstå som en del af øens grønne og frodige nord-sydgående bånd. Denne del af sprækkedalen fra Storebrønd til Fingerbøllet skal fremstå med mere markant geologisk karakter og et tydeligt løvtag. Overskov af større træer er uønsket og større træer fældes udenfor fuglenes yngletid og efterlades, ligeledes med nedfaldne grene. Undervegetationen fjernes i et vist omfang så landskabsformen bliver mere synlig og fremtrædende. Plejen skal sikre områdets fortsatte dynamik med stor biodiversitet.	Gen-nem-ført	Sprækkedalen indeholder ingen overskov af større træer (1).	Plejen af området opfylder plejeplanens målsætning. Overgår til videre planlægning, herunder sikring af overdrevet som § 3 ved rydning, aktivitets Id 1-1. Sprækkedalens geologiske udformning er ikke særlig synlig på grund af tilgroningen med træer og buske. En fuldstændig rydning for vedplanter vil måske bedre synliggøre revnen i grundfjeldet. Evt. erosion af vand i sprækkedalen vil ligeledes synliggøres, og rigdommen af urtevegetationen øges.	1

Nr. i gammel DPPL	Målsætning efter plejeplan 2009-2015	Status ultimo 2016	Bemærkning (Henvisning til fotonr. i parantes)	Videre planlægning (Henvisning til foto-nr. i parantes)	Fotos fra besigtigelser ultimo okt. 2016
03-1	Sprækkedal Sprækkedalen syd for Fingerbøllet skal være lysåben og synlig i landskabet. Der opretholdes en rydningszone langs vej-kassen på max 2m.	Gen-nem-ført	Sprækkedalen syd for Fingerbøllet er lysåben med lidt krat (1). Der er ryddet langs vej-kassen (2).	Plejen opfylder plejeplanens målsætning. Overgår til videre planlægning, herunder sikring af lysåbent areal ved rydning, aktivitet Id 1-1.	 1 2
04-1	Klippeløkke ved Affutagehuset (klippeløkke) Landskabet præges af markante klippepartier og et dramatisk landskab med lavninger som fungerer som vandsamlingsområder og større klippepartier. Området er i 2008 under tilgroning. Pletvis rydning gennemføres for at fastholde områdets beplantningsdynamik.	Gen-nem-ført	Klippearealet er lysåbent uden større tilgroning (1).	Plejen opfylder plejeplanens målsætning. Overgår til videre planlægning, herunder sikring af overdrevet som § 3 ved rydning, aktivitet Id 1-1.	 1

Nr. i gammel DPPL	Målsætning efter plejeplan 2009-2015	Status ultimo 2016	Bemærkning (Henvi- sning til fotonr. i parantes)	Videre plan- lægning (Henvi- sning til foto-nr. i parantes)	Fotos fra besigtigelser ultimo okt. 2016
05	Kildendal Sct. Hans område (småbiotop) Område er domineret af hedelyng. Plejen skal fremme lyngdannelse ved at fjerne opvækst af brombær og roser og skabe bar jord om efteråret, så nye lyngplanter kan spire. Ene er et naturligt hjemmehørende element på tør hede, og det er ønskeligt at bevare enen i hedevegetationen. Det foreslås derfor, at heden løbende plejes med pletvis slåning (fx buskrydning) og fjernelse af ældre døende og kraftigt forveddede lyngpartier.	Gen- nem- ført	Hedearealet er i udmærket tilstand. Ene står spredt på arealet, og Hedelyng har plads og lys (1). Små partier med dybere jordlag indeholder flere græsser, men ingen skyg- gende vedplanter (2).	Plejen opfylder plejeplanens målsætning. Overgår til videre plan- lægning, herunder sikring af overdrevet som § 3 ved rydning, aktivitets Id 1-1.	1 2
05-1	Lyngområde syd for lægens hus Plejen skal fremme ny lyngdannelse ved at fjerne opvækst af brombær og roser og skabe bar jord om efteråret så nye lyngplanter kan spire. Det anbefales, at bevare store sitka-graner i hedelyngen af hensyn til rastende fugle.	Ikke gen- nem- ført	Sitka-Gran er bevaret, men opvækst af Brombær, Rose mm. er ikke fjernet, og Hedelyng er sparsom på arealet (1 og 2).	Overgår til videre planlæ- gning. Omfattende rydninger af buske og vedplanter. (aktivi- tets Id 1-1). Sitka-Gran bevares af hensyn til fuglelivet. På lang sigt bør det overvejes at fjerne granerne for at undgå frøspredning.	1 2

Nr. i gammel DPPL	Målsætning efter plejeplan 2009-2015	Status ultimo 2016	Bemærkning (Henvisning til fotonr. i parantes)	Videre planlægning (Henvisning til foto-nr. i parantes)	Fotos fra besigtigelser ultimo okt. 2016
06-1 og 06-2	Kildendal (sprækkedal) Området er domineret af askeskov. Der er i 2007/2008 gennemført rydninger langs vej-kassen. I fremtiden friholdes området nærmest vej-kassen fortsat (ca. 1 m fra vej-kassen). Området bevares som askeskov. Eventuelle udtyndinger rettes mod elm. Opvækst af Avnbøg bevares, og opvækst af vedbend på stammer bevares. Opvækst i skovbunden af Snebær fjernes ca. hvert andet år, men ikke overalt af hensyn til fugle (sangere) som yngler der, og så vidt muligt uden at ødelægge for-yngelse af skoven. Væltede træer efterlades til henfald.	Gen-nem-ført	Sprækkedalen er skovbevokset (2 og 4). Vejkassen er friholdt (1), og stier er pas-sable og ryd-dede(3).	Plejen af om-rådet opfylder plejeplanens målsætning. Overgår til vi-dere planlæg-ning. Snebær bør dog på sigt bekæmpes (aktivitets Id 4-3) og erstat-tes af små krat af f.eks. Rose, hvilket skal beskrives i driftskatalo-get, aktivitets Id 6-5.	1 2 3 4

Nr. i gammel DPPL	Målsætning efter plejeplan 2009-2015	Status ultimo 2016	Bemærkning (Henvi- sning til fotonr. i parantes)	Videre plan- lægning (Henvi- sning til foto-nr. i parantes)	Fotos fra besigtigelser ultimo okt. 2016
07	Mindet (Skov) (småbiotop) Område med højskov af bøg. Det er et ønske at skabe en mere varieret urte- flora. På sigt ønskes selvforyngelse af bøg. Der anbefales punktvis hugst for at skabe lysbrønde i bevoksningen. Foryngelse af bøgeskoven sker ved ind- plantning af større heistere. For at fremme en mere varieret urtevegetation kan der plantes en række buske langs med vejen. Fx hassel, som både dyr og mennesker kan have glæde af. Fældning af træer i dette område skal gennemføres udenfor fuglenes yngletid, og omfanget skal begrænses, så området stadig er dækket af træer. Formålet med hugst er alene at sikre en foryngelse af be- voksningen.	Ikke gen- nem- ført	Der er ikke foretaget ud- tynding og ny indplantning. Der er ikke plantet Hassel el. lign. langs vejen.	Bøgeskov er som udgangs- punkt ikke artsrig, og det lille kulturmin- deareal har ikke større potentiale som naturareal ved indplantning af Hassel mm på det lille areal, som lunden udgør. Ikke videre planlægning, idet bøgene endnu ikke er så gamle, at foryngelse er nødvendig. Lunden er al- lerede noget lysåben og med spredt selvforyngelse af Bøg. Det vurderes derfor ikke at yderligere pleje er nødvendigt i planperioden.	1 2 3

Nr. i gammel DPPL	Målsætning efter plejeplan 2009-2015	Status ultimo 2016	Bemærkning (Henvisning til fotonr. i parantes)	Videre planlægning (Henvisning til foto-nr. i parantes)	Fotos fra besigtigelser ultimo okt. 2016
08	Kongens Have (sprækkedal) Området har parkkarakter overvejende med store træer og et busklag med Snebær. Området skal fortsat primært varetage de rekreative interesser med picnic og legeområde. Enkelte store træer kan fældes for at sikre at området fortsat opleves som et lyst område med flimrende lys. Fældning af træer i dette område skal gennemføres udenfor fuglenes yngletid, og omfanget skal begrænses, så området stadig er dækket af træer. Formålet med hugst er alene at sikre, at der fortsat kommer en smule lys ned til bænke og borde.	Gennemført	Området varetager de rekreative interesser med picnic og legeområde (2 og 3).	Plejen opfylder plejeplanens målsætning. Overgår til videre planlægning. Mængden af hvid snebær i parkområdet er markant. Derfor anbefales denne art ryddet fra arealet (foto 3) ved aktivitet Id 4-3. Endvidere skal arealet vedligeholdes ved oprydning efter de mange camperende, der indtager arealet en del af året (aktivitet Id 6-10)	1 2 3

Nr. i gammel DPPL	Målsætning efter plejeplan 2009-2015	Status ultimo 2016	Bemærkning (Henvisning til fotonr. i parantes)	Videre planlægning (Henvisning til foto-nr. i parantes)	Fotos fra besigtigelser ultimo okt. 2016
09	Klippe ved Skt. Hans kilde (indlandsklippe) Området holdes fri for krat så habitatnaturtypen bevarer.	Ja	Arealet med habitatnaturtype 8220 er i god tilstand, lysåbent og med få vedplanter (1 og 2).	Plejen opfylder plejeplanens målsætning. Overgår til videre planlægning. Holdes forsat lysåbent ved rydning af buske og vedplanter (aktivitets Id 1-1).	 1 2
10	Vådområde syd for Mudderen, Kildendals Brønd (småbiotop) Området er en stor unik og oplevelsesmæssig biotop. Det oprindelige vandhul på ca. 200 m² er blevet kastet til med sten, angiveligt efter en drukneulykke. Nede imellem stenene er der stadig vand, selv i tørre perioder, men stenlaget er groet til, så vandhullet ikke ses længere. Området er et vigtigt opvækstområde for småfrøer og helt unikt og uforstyrret. Derfor planlægges ingen plejeindgreb.	Gen-nem-ført	Arealet er ladt urørt (1), som opvækstområde for padder.	Plejen opfylder plejeplanens målsætning. Overgår til videre planlægning, idet det på længere sigt kan blive nødvendigt at rydde vedplanter, aktivitets Id 1-2.	 1

Nr. i gammel DPPL	Målsætning efter plejeplan 2009-2015	Status ultimo 2016	Bemærkning (Henvisning til fotonr. i parantes)	Videre planlægning (Henvisning til foto-nr. i parantes)	Fotos fra besigtigelser ultimo okt. 2016
11	Mudderen/Sumpen (sprækedal) Tilgroningsområde. Alt afklippet materiale efterlades til naturligt henfald. Af hensyn til karmindompap og lundsanger bør bevoksningen fortsat have karakter af skov.	Gennemført	Arealet har karakter af skov (1).	Plejen opfylder plejeplanens målsætning. Ingen yderligere pleje er påkrævet.	 1
12	Teltplads Plejen skal sikre at området fortsat kan anvendes som teltplads. Det anbefales at placere sten bag muren, så gæsterne kan kikke over muren uden at kravle op på muren.	Gennemført	Arealet er velplejet, med lav vegetation af græsser (1). Der er anbragt bjælker langs muren til at stå og sidde på (2).	Plejen af området opfylder plejeplanens målsætning. Overgår til videre planlægning ved aktivitets Id 2-6.	 1 2

Nr. i gammel DPPL	Målsætning efter plejeplan 2009-2015	Status ultimo 2016	Bemærkning (Henvisning til fotonr. i parentes)	Videre planlægning (Henvisning til foto-nr. i parentes)	Fotos fra besigtigelser ultimo okt. 2016
13-1	Nordvest for Præstedammen (klippeløkke) I området findes blandt andet oplysninger om forekomst af Fugleklo-Bukkehorn. Det anbefales, at området friholdes for tilgroning ved en årlig afhøstning med fx kratrydder. Dog bevares udvalgte eksemplarer af Selje-Røn på arealet.	Ikke gennemført	Der er små lysåbne klippeløkkepartier hh på arealet (2), men der er tilsyneladende ikke ryddet vedplanter. Foruden Røn ses større mængder vedplanter de fleste steder (1,3 og 4).	Overgår til videre planlægning. Størstedelen af vedplanterne anbefales ryddet ved aktivtets Id 1-1.	1 2 3 4

Nr. i gammel DPPL	Målsætning efter plejeplan 2009-2015	Status ultimo 2016	Bemærkning (Henvi- sning til fotonr. i parantes)	Videre plan- lægning (Henvi- sning til foto-nr. i parantes)	Fotos fra besigtigelser ultimo okt. 2016
13-2	Nordøst for Præstedammen (sprækkedal) Den sydligste del af området er vanddækket og tilgroet med piletræer. Disse pile- træer holdes nede fremover, for at øge arealet med solbe- skinnenet lavt vand i den nord- lige ende af Præstedammen Den øvrige del af området efterlades til tilgroning, dels for at markere øens lange sprækkedal, og dels af hen- syn til ynglemuligheder for småfugle, bl.a. karmindom- pap. Tilgroning med større træer begrænses, hvis de skygger vandfladen i Præste- dammen.	Gen- nem- ført	Præstedam- men skygges ikke af træer i sydlige del af sprækkedalen (2). Resten af are- alet er tilgroet med krat, som anbefalet af hensyn til fug- lelivet, og af landskabshen- syn (1).	Plejen opfylder plejeplanens målsætning. Overgår til videre plan- lægning. Præ- stedammen plejes ved akti- vitets Id 1-2.	1 2
13-3	Områder syd og vest for Præstedammen (småbiotop) Trævæksten ved dammens sydside skal begrænses for at undgå, at den kaster for meget skygge på vandhullet. Dette indebærer, at der med års mellemrum beskæres eller fældes i et begrænset omfang.	Gen- nem- ført	Der står kun enkelte træer ved syd- og vestsiden af vandhullet, som kaster begrænset skygge på vandhullet (1).	Plejen opfylder plejeplanens målsætning. Overgår til videre plan- lægning. Præ- stedammen plejes ved akti- vitets Id 1-2.	1
14	Sportsplads (opholds- og brugsareal) Græsset klippes efter behov 10-12 gange i sæsonen, således at der både kan spil- les bold og blomstertæppet i maj med bellis kan nydes.	Gen- nem- ført	Arealet er tæt slået plæne- græs (1), stort set uden na- turindhold.	Plejen opfylder plejeplanens målsætning. Overgår til vi- dere planlæg- ning. Sports- pladsen plejes ved aktivitetets Id 2-6.	1

Nr. i gammel DPPL	Målsætning efter plejeplan 2009-2015	Status ultimo 2016	Bemærkning (Henvi- sning til fotonr. i parantes)	Videre plan- lægning (Henvi- sning til foto-nr. i parantes)	Fotos fra besigtigelser ultimo okt. 2016
15-1 og 15-2	Kassematen (småbiotop med indlandsklippe) Området har i 2008 lukket lundkarakter og er et vigtigt område for småfugle særligt for drosler. Der fjernes vegetation af vedplanter for at bevare indlandsklipper lysåbent (habitatnaturtype 8220). Der fjernes vegetation for at friholde murværk i kanten af vej-kassen. Vegetationen ryddes i en afstand på max 2 m fra bevaringsværdige kile-stensmure. Arealet bevares derudover generelt uden indgreb af hen-syn til fuglelivet.	Gen-nem-ført	Murværk i kan-ten af vejkas-sen i område 15-2 er fritlagt for vegetation (2). Areal med indlandsklippe i kanten af kratbevokset sprækkedal er lysåbent (5). Murværk er stort set ryd-det for vege-tation af ved-planter (3). Krattet i sprækkedalen med drosler er urørt (4).	Plejen opfylder plejeplanens målsætning. Overgår til videre plan-lægning ved rydning, aktivi-tets id 1-1, på indlandsklip-per og delvis rydning på mu-rene, aktivitets Id 1-9. Plejen udføres under hensyn til akti-vitets Id 6-4.	1 2 3 4

Nr. i gammel DPPL	Målsætning efter plejeplan 2009-2015	Status ultimo 2016	Bemærkning (Henvisning til fotonr. i parantes)	Videre planlægning (Henvisning til foto-nr. i parantes)	Fotos fra besigtigelser ultimo okt. 2016
16	Rugmarken (opholds- og brugsareal) Lysåben dyrkningshave. Området opretholdes sådan for at sikre, at sjældne insekter kan veksle mellem fuld sol-eksponering i Rugmarken og skygge fra træer og buske i område 20 lige syd for Rugmarken.	Gennemført	Arealet er lysåbne haver, med slåede græsstier (1).	Plejen opfylder plejeplanens målsætning. Overgår til videre planlægning. Det sikres at arealet dyrkes gennem aktivitet Id 6-13.	 1

Nr. i gammel DPPL	Målsætning efter plejeplan 2009-2015	Status ultimo 2016	Bemærkning (Henvisning til fotonr. i parantes)	Videre planlægning (Henvisning til foto-nr. i parantes)	Fotos fra besigtigelser ultimo okt. 2016
17-1 og 17-2	Koppely (klippeløkke med indlandsklippe) Område under tilgroning og med mange edderfugle. Området skal præges af den naturlige vegetationsdynamik med urter, brombær og roser. Der er i dette område noteret et påfaldende stort antal af Sedum-arter. De fleste af disse arter er tilknyttet de bare indlandsklipper. Desuden forekommer Smuk Sølv-Potentil, Småblomstret Potentil, Farvevaid og Læge- Hundetunge. For at bevare disse plantearter i området, skal de bare klippeområder (habitatnaturtype 8220) bevares uden tilgroning. De dele af området, som ikke er habitatnaturtype efterlades urørt.	Gen-nem-ført	Arealer med habitatnaturtype indlandsklippe i området er ikke tilgroede, og i god tilstand, med mange arter af stenurt (1). De dele af området, som ikke er habitatnatur, er efterladt urørt (2). Murværket er friholdt for vegetation, bortset fra en smule Vedbend og Rose mm. (3 og 4).	Plejen opfylder plejeplanens målsætning. Overgår til videre planlægning ved rydning, aktivtets id 1-1, på indlandsklipper og delvis rydning på murene, aktivtets Id 1-9. Plejen udføres under hensyn til aktivtets Id 6-4.	1 2 3 4

Nr. i gammel DPPL	Målsætning efter plejeplan 2009-2015	Status ultimo 2016	Bemærkning (Henvi- sning til foto- nr. i paran- tes)	Videre plan- lægning (Henvi- sning til foto- nr. i parantes)	Fotos fra besigtigelser ultimo okt. 2016
18	Område langs Lejrvejen (klippeløkke med indlands- klippe) Landskabet præges af markante klippepartier og et dramatisk landskab med lavninger som fungerer som vandsamlingsområder og større bare indlandsklipper, som er habitatnaturtype 8220. Området er i 2008 under tilgroning. Der er både små lave krat og ældre, større krat med små træer. Den sjældne plante Grå Potentil vokser på stedet. Målet er at bevare en lysåben indlandsklippe på de dele af arealet, som er habitatnatur. De bare klipper i området skal blandt andet kunne anvendes af turister, da der er attraktiv udsigt over fæstningsværket. De bare indlandsklipper sikres og genetableres ved rydning af vedplanter. Især ryddes Ask og Rose. Der ryddes pletvis for at fastholde områdets vegetati- onsdynamik.	Mulig- vis gen- nem- ført	Der er muligvis ryddet krat stedvist på arealet. Status er, at lysåbne indlandsklippepartier vel- egnede som voksested for Grå Potentil er udbredte på området. Der er dog også store par- tier med små og større krat. Der er udmær- ket udsigt over fæstningsvær- ket fra klip- perne.	Overgår til vi- dere planlæg- ning ved ryd- ning, aktivite- ts id 1-1, på ind- landsklipper. Plejen udføres under hensyn til aktivite- ts id 6-4. Mere omfat- tende rydnin- ger af krat an- befales for at fremme urteve- getationen og vil tillige gøre arealet mere tilgængeligt for besøgende.	1

Nr. i gammel DPPL	Målsætning efter plejeplan 2009-2015	Status ultimo 2016	Bemærkning (Henvisning til fotonr. i parentes)	Videre planlægning (Henvisning til foto-nr. i parentes)	Fotos fra besigtigelser ultimo okt. 2016
19	Område ved bagerens bolig (småbiotop) Området har i 2008 lukket lundkarakter og er et vigtig område for småfugle bl.a. karmindompap. Ingen pleje udover friholdelse af vejkanter. Rydning skal også forhindre skygning af vandhullet Skrumpendal.	Gennemført	Området er med sit tætte krat velegnet som levested for småfugle (1). Vandhullet Skrumpendal er lysåbent (2).	Plejen opfylder plejeplanens målsætning. Overgår til videre planlægning. Vandhullet plejes ved aktivitetens Id 1-2 af hensyn til padder og insekter. Dette kan foretages uden at reducere lundarealets karakter.	1 2

Nr. i gammel DPPL	Målsætning efter plejeplan 2009-2015	Status ultimo 2016	Bemærkning (Henvisning til fotonr. i parantes)	Videre planlægning (Henvisning til foto-nr. i parantes)	Fotos fra besigtigelser ultimo okt. 2016
20	Område syd for Rugmarken (småbiotop) Område med karakter af tilgroet overdrev i den nordlige del, i den sydlige del mere som en lukket lund. Et vigtigt område for småfugle. Det er målet at fastholde en blandet karakter med nogen busk- og trævækst, men også med græs ind imellem.	Gennemført	Arealet indeholder busk- og trævækst, med græs Indimellem (1 og 2).	Plejen opfylder plejeplanens målsætning. Overgår til videre planlægning ved rydning, aktivtets id 1-1, på overdrev og bekæmpelse af nåletræer, aktivtets Id 4-1. Plejen udføres under hensyn til aktivtets Id 6-4.	1 2 3

Nr. i gammel DPPL	Målsætning efter plejeplan 2009-2015	Status ultimo 2016	Bemærkning (Henvi sning til fotonr. i parantes)	Videre planlægning (Henvi sning til foto-nr. i parantes)	Fotos fra besigtigelser ultimo okt. 2016
21	Skumpendal (klippeløkke) Landskabet præges af markante klippepartier og et dramatisk landskab med lavninger som fungerer som vandsamlingsområder og større klippe partier. Området er i 2008 under tilgroning. Målet er generelt at forhindre tilgroningen i dette område. Således bevares Røn som de eneste træer i området.	Ikke gennemført	Arealer med tyndt jordlag på klippen er i udmærket tilstand, da vedplanter ikke trives her (2). I lavninger mm., hvor jordlaget er dybere, er området stærkt tilgroet med vedplanter (1). Især er Syren, Rose og indførte arter af Cotoneaster (3) udbredte.	Overgår til videre planlægning. Overgår til videre planlægning ved rydning, aktivtets id 1-1, på overdrev. Plejen udføres under hensyn til aktivtets Id 6-4. Ved rydning fjernes alle vedplanter, bortset fra røn; dels for at fremme urtevegetationen, og dels for at synliggøre landskabets karakter.	1 2 3
22-1	Unavngiven småbiotop Det lille hjørne af plateauet længst mod sydøst efterlades til tilgroning.	Gennemført	Arealet er urørt (1).	Plejen opfylder plejeplanens målsætning. Ingen yderligere pleje er påkrævet.	1

Nr. i gammel DPPL	Målsætning efter plejeplan 2009-2015	Status ultimo 2016	Bemærkning (Henvisning til fotonr. i parantes)	Videre planlægning (Henvisning til foto-nr. i parantes)	Fotos fra besigtigelser ultimo okt. 2016
22-2	Plateauet (klippeløkker) Hovedparten af området er habitatnaturtype indlandsklippe og skal derfor bevares uden tilgroning. Området er i 2008 præget af kraftig tilgroning med mange tjørn, røn, ask og syren. Målet er at genskabe og bevare en lysåben indlandsklippe.	Ikke gennemført	Området fremstår fortsat meget tilgroet med vedplanter (1 og 2). Område 22-4 (3) er lidt mindre tilgroet, og med flere klippepartier.	Overgår til videre planlægning ved rydning, aktivtets id 1-1, på indlandsklippe. Plejen udføres under hensyn til aktivtets Id 6-4. Op mod 90 procent af de vedplanter, der er på Plateauet for nuværende, anbefales fjernet. Vedplanterne omfatter foruden arter som Syren, Rose, Ask mm., også Vedbend og buske af Coto-neaster (4).	 1 2 3 4

Nr. i gammel DPPL	Målsætning efter plejeplan 2009-2015	Status ultimo 2016	Bemærkning (Henvi- sning til fotonr. i parantes)	Videre plan- lægning (Henvi- sning til foto-nr. i parantes)	Fotos fra besigtigelser ultimo okt. 2016
22-5	Unavngiven småbiotop Trekanten mellem stjerne efterlades til tilgroning.	Gen- nem- ført	Arealet er urørt (1).	Plejen opfylder plejeplanens målsætning. Ingen yderli- gere pleje er påkrævet.	1
22-6	Vestlige del af Plateauet mm (klippeløkke) Variabelt åbent område med mange fugtige lavninger. Ved besigtigelse i juni 2008 blev der registreret flere planter, som er indikatorer for overdrev. Der blev bl.a. fundet Bjerg-Stenurt, Smuk Sølv-Potentil, Løg-Rapgræs, Sand-Hvene, og Hårspidset Jomfruhår. Målet er at fremme udviklin- gen af en lysåben overdrevs- vegetation og fugtige lavnin- ger i klippeløkken. Det anbefales årligt at klippe hovedparten af arealet med buskrydder eller lignende i perioden august-september. Afklippet materiale kan rives sammen i løbet af efteråret. Vedplantevegetation af roser fjernes ved engangsindgreb, og i den løbende pleje. Eksisterende opvækst af røn bevares, og udtynding på Plateauet skal tage hensyn til forekomst af Rød og Sort Dværgmispel. Det anbefales at sikre en eller flere temporære vand- samlinger i området for at fremme udbredelsen af ha- bitatnaturtype "småurtesø" (3130). En velegnet lavning findes i den nordlige del af området.	Ikke gen- nem- ført	Der er ikke foretaget tiltag for at sikre en eller flere temporære vandsamlinger i området for at fremme udbredelsen af søtypen "småurtesø" (3130). Fug- tige lavninger på arealet er tilgroede (2). De tørre over- drevspartier er i udmærket tilstand, og der ses kun mindre arealer tilgroede med vedplanter (1 og 3). Der er ingen tegn på at området har været slået årligt.	Overgår til videre plan- lægning ved rydning, aktivi- tets id 1-1, på overdrev. Be- hov for rydning vil opstå i takt med tilgroning af arealet. Plejen udføres under hensyn til aktivitet Id 6-4. Anlæg af nye "småurtesøer" anbefales for at styrke denne habitat- naturtype gen- nem aktivitet Id 3-5. Dette kræver dispen- sation fra den generelle § 3-beskyttelse af arealet.	1 2 3

Nr. i gammel DPPL	Målsætning efter plejeplan 2009-2015	Status ultimo 2016	Bemærkning (Henvisning til fotonr. i parantes)	Videre planlægning (Henvisning til foto-nr. i parantes)	Fotos fra besigtigelser ultimo okt. 2016
22-7	Ravelinen øst for Storetårn (kulturbotanisk område mm) Højtliggende bakke med præg af overdrev eller klippepølke samt store veludviklede krat. Der kendes til forekomst af sjældne kulturbotaniske arter (Fugleklo-Bukkehorn og Rank Potentil). Derfor prioriteres en pleje som kulturbotanisk område. Området anvendes dog meget intensivt af publikum. Plejeplanen skal søge at varetage disse hensyn i kombination. Vedplanter fjernes fra mure. Eksisterende etablerede øer af krat bevares af hensyn til småfugle, og klippes kun i bredden for at undgå yderligere skyggepåvirkning. På sigt (over en periode på ca. 10 år) fjernes Elm og Ask i busketterne. Røn og tjørn bevares. Udbredelsen af syren begrænses ved gentagne nedskæringer. Eksisterende åbne områder vedligeholdes dels ved publikums slid, dels ved en årligt afhøstning på alle de åbne dele af arealet. Da der forekommer mange sjældne arter slås arealet først efter 1/9.	Ikke gennemført	Urtevegetation findes stort set kun på færdselsarealerne, som er stærkt udsat for slid (1). Derudover er der tætte krat af Syren med Vedbend og enkelte andre vedplanter (2).	Overgår til videre planlægning ved rydning, aktivitets id 1-1, på overdrev og ved slåning, aktivitets id 2-5. Plejen udføres under hensyn til aktivitets id 6-4. Størstedelen af krattet anbefales fjernet, og de ryddede arealer slås i sensommeren.	1 2

Nr. i gammel DPPL	Målsætning efter plejeplan 2009-2015	Status ultimo 2016	Bemærkning (Henvisning til fotonr. i parentes)	Videre planlægning (Henvisning til foto-nr. i parentes)	Fotos fra besigtigelser ultimo okt. 2016
23	Græsareal ved Ballonen (opholds- og brugsareal) Klippes som græsplæne med 8-10 klipninger gennem sæsonen. Området er voksested for Volga-Vejsennep. Plejen skal om muligt tage særligt hensyn til denne usædvanlige forekomst.	Gennemført	Arealet er tætklippet (1 og 2), med især græsser. Det er nok lovlig tætklippet til Volga-Vejsennep, men der er også små partier omkring klipper, som undgår hård klipping.	Plejen opfylder plejeplanens målsætning. Overgår til videre planlægning, aktivitets Id 2-6, med slåning 8-10 gange.	1 2
24	Græsareal bag ved salterierne (kulturbotanisk område) Område med græs- og urtevegetation som anvendes til opbevaring af joller. Plejen sigter mod at fremme kulturbotaniske planter ved årlig slåning af arealet.	Gennemført	Arealet holdes slået, og anvendes stadig til bådopbevaring (1). Vegetationen er noget præget af slid fra færdsel (2).	Plejen opfylder plejeplanens målsætning. Overgår til videre planlægning, aktivitets Id 2-6, med slåning 2-4 gange årligt. Slid på vegetationen vurderes til ikke at kunne undgås på grund af arealets anvendelse.	1 2

Nr. i gammel DPPL	Målsætning efter plejeplan 2009-2015	Status ultimo 2016	Bemærkning (Henvi- sning til fotonr. i paran- tes)	Videre plan- lægning (Henvi- sning til foto-nr. i parantes)	Fotos fra besigtigelser ultimo okt. 2016
25	Kolerakirkegård (kulturbota- nisk område) Område med græs, urter såsom kørvel og katost og løgvækster med fuglemælk. Plejen sigter mod at fremme kulturbotaniske planter ved årlig slåning af arealet.	Ikke gen- nem- ført	Området er til- groet, og bæ- rer ikke spor af at have været slået.	Overgår til vi- dere planlæg- ning. Arealets nordlige del (1 og 2) plejes ved slåning, aktivitets Id 2-1, 1-2 gange årligt, med efterfølgende fjernelse af plantemate- rialet. Arter som arkitektens trøst og syren fjernes (aktivi- tets Id 1-13). Dog ikke fra den sydlige del (3), hvor krattet kan fungere som fugleskjul.	1 2 3

Nr. i gammel DPPL	Målsætning efter plejeplan 2009-2015	Status ultimo 2016	Bemærkning (Henvisning til fotonr. i parantes)	Videre planlægning (Henvisning til foto-nr. i parantes)	Fotos fra besigtigelser ultimo okt. 2016
26	Bakken på Frederikso (kulturbotanisk område) Plejen sigter mod at fremme læge- og kulturplanter ved årlig slåning af arealet, efterfulgt af afrivning af materialet når det har henligget i 2-3 uger.	Ikke gennemført	Arealet bærer ingen spor af at have været slået. Det meste af arealet består af klippegrund, med et tyndt jordlag (3). Det tynde jordlag favoriserer nøjsomme arter som Stenurter, med reliktpanter som Gyldenlak hh. (4). Partier med lidt dybere jordlag har lidt højere vegetation og enkelte vedplanter. Disse bevares som levested for dyr (2).	Overgår til videre planlægning ved aktivitetens Id 2-1. og 1-13. En enkelt årlig slåning kan være hensigtsmæssig, men er ikke strengt nødvendig. Derimod vil det, for at fremme udbredelsen af urter, være hensigtsmæssigt at fjerne arter som arkitektens trøst og vedbend, som breder sig visse steder på arealet (1).	1 2 3 4

Nr. i gammel DPPL	Målsætning efter plejeplan 2009-2015	Status ultimo 2016	Bemærkning (Henvisning til fotonr. i parantes)	Videre planlægning (Henvisning til foto-nr. i parantes)	Fotos fra besigtigelser ultimo okt. 2016
27	Røgeriet på Frederiksbø (kulturbotanisk område med indlandsklippe) Område med græs, urter såsom Kørvel og Katost. Af naturlige sjældne planter gror her Løg-Rapgræs og Stribet Kløver. En mindre del af arealet er indlandsklippe (habitatnaturtype 8220). Dette areal skal friholdes for tilgroning for at bevare denne naturtype. Plejen i den øvrige del af området sigter mod at fremme kulturbotaniske planter og overdrevsarter ved årlig slåning. I området er der problemer med kraftig tilgroning med arkitektens trøst.	Delvist gennemført	Arealet bliver slået (3), og indlandsklippepartier (2) friholdt for tilgroning. Arkitektens trøst ser ud til at være bekæmpet på området.	Overgår til videre planlægning og plejes ved aktivitets Id 1-1, 1-13 og 2-1. Den nordligste del af arealet ser ikke ud til at blive slået (1 og 4). Dette parti skal pleje med slåning 1-2 gange med efterfølgende fjernelse af plantematerialet (Aktivitets Id 2-1). Indlandsklipper plejes ved rydning (Id 1-1) og arkitektens trøst bekæmpes (Id 1-13)	1 2 3 4

Nr. i gammel DPPL	Målsætning efter plejeplan 2009-2015	Status ultimo 2016	Bemærkning (Henvisning til fotonr. i parantes)	Videre planlægning (Henvisning til foto-nr. i parantes)	Fotos fra besigtigelser ultimo okt. 2016
28	Gammelt haveområde nord for Kolerakirkegaard (småbiotop) Ruderatområde med mange gamle haveplanter. Området holdes lysåbent ved en årlig afhøstning med fx kratrydder. Eksisterende mirabeltræer bevares. Der sikres indsigt fra stien langs murværket til de spektakulære morbærtræer i de private haver umiddelbart mod øst. Veludviklet kratområde i den nordligste del af området nærmest muren bevares uden indgreb, som skjulested for ynglefugle.	Delvist gennemført	Området anvendes til haver (2), hvortil der er indsyn fra stien langs muren (1).	Plejen opfylder plejeplanens målsætning. Overgår til videre planlægning og plejes ved aktivitets Id 2-1 og 4-2. Rynket rose skal fjernes fra enkelte voksesteder på arealet (Id 4-2).	1 2

Nr. i gammel DPPL	Målsætning efter plejeplan 2009-2015	Status ultimo 2016	Bemærkning (Henvisning til fotonr. i parantes)	Videre planlægning (Henvisning til foto-nr. i parantes)	Fotos fra besigtigelser ultimo okt. 2016
29	Nordvestlige Frederiksbø (kulturbotanisk område) Veludviklede gamle krat af Liguster, Røn og Rose bevares af hensyn til ynglemuligheder for fugle. Området på den vestlige del af Frederiksbø er voksesteder for flere særlige planter, fx den rødlistede Seksradet Stenurt. Dette er en lyselskende art. Derfor forventes det at forekomsterne vil fremmes ved at afhøste arealet en gang årligt.	Gennemført	Lidt Røn mm. er bevaret hist og her på arealet (1). Fæstningssmurene er domineret af Stenurt-arter de fleste steder (2). Enkelte steder, hvor jordlaget er tykkere, er vegetationen græsdomineret og højere (3). Der er nogen slid af færdsel på vegetationen hh (4).	Plejen af området opfylder plejeplanens målsætning. Overgår til videre planlægning og plejes ved aktivitets Id 2-1.	1 2 3 4

Bilag 4.2: Evaluering af aktiviteter vedr. vandhuller

Målsætning: Natur.

Målsætning efter plejeplan 2009-2015	Status ultimo 2016	Bemærkning (Henvisning til foto-nr. i parentes)	Videre planlægning (Henvisning til foto-nr. i parentes)	Fotos fra besigtigelser ultimo okt. 2016
Skumpendal Mål: at skabe et æstetisk attraktivt vandhul med en rig flora og fauna, herunder specielt at vandhullet kan tjene som ynglested for den rødlistede grøn frø/latterfrø. Aktivitet: fjernelse af Andemad, oppumpning af slam og rydning af Brombær og vedplanter på nordsiden.	Gen-nem-ført	Vandhullet er 320m², og omfattet af naturbeskyttelseslovens § 3. Vandet er klart, med udbredte forekomster af submers vegetation og stort set uden Liden Andemad (1). Vandhullet er desuden lysåbent.	Plejen af området opfylder målsætning. Overgår til videre planlægning og plejes ved aktiviteten Id 3-1.	1

Målsætning efter plejeplan 2009-2015	Status ultimo 2016	Bemærkning (Henvisning til foto-nr. i parantes)	Videre planlægning (Henvisning til foto-nr. i parantes)	Fotos fra besigtigelser ultimo okt. 2016
Præstedammen Mål: at genskabe en stor ynglebestand af grøn frø/latterfrø. Der kan accepteres mindre bevoksninger af åkander, men vandfladen må ikke tilnærmelsesvis blive dækket af dem. Aktivitet: Dunhammer fjernes ved oprykning i september, rydning af opvækst af pilekrat og træer.	Gen-nem-ført	Vandhullet er 520m², og omfattet af naturbeskyttelseslovens § 3. Vandet er klart, men med store mængder trådalger (1). Vandhullet er lysåbent (2), og Dunhammer forekommer sparsomt (3).	Trådalger bør oprenses hyppigt, gerne flere gange hen over sommeren, for at fjerne næringsstoffer fra vandhullet. Overgår til videre planlægning og plejes ved aktivitets Id 3-1 og 3-2.	1 2 3

Målsætning efter plejeplan 2009-2015	Status ultimo 2016	Bemærkning (Henvisning til foto-nr. i parantes)	Videre planlægning (Henvisning til foto-nr. i parantes)	Fotos fra besigtigelser ultimo okt. 2016
Pumpen Mål: skal tjene som yngle- og opholdssted for grøn frø/latterfrø. Aktivitet: det skal forsøges at udrydde karusserne ved at pumpe vandhullet helt tørt. Desuden vedvarende pleje ved nedskæring af træer og buske vest og syd for vandhullet.	Uvist	Vandhullet er 240m² og omfattet af naturbeskyttelseslovens § 3. Dette vandhul er øernes vigtigste lokalitet for bestanden af den rødlistede grøn frø/latterfrø. Vandhullet er lysåbent (1), og med klart vand (2). Det indeholder mange arter af flydeplanter og submers vegetation.	Der blev ikke set fisk i vandhullet ved besigtigelsen i 2016. Overgår til videre planlægning og plejes ved aktivitets Id 1-2, 3-1 og evt. 3-5. Rummer vandhullet forsat karudser, skal de udryddes fra vandhullet (Id 3-5).	1 2
Lavning syd for Pumpen Mål: at fremme bestanden af den sjældne plante Vandportulak og sikre bevarelse af sønaturtypen "Søer med småurter", 3130. Aktivitet: området skal holdes lysåbent og frit for vedplanter.	Gennemført	Arealet er 80m² og omfattet af naturbeskyttelseslovens § 3, som en del af mosaikstrukturen med overdrev og fugtige lavninger. Arealet er lysåbent og uden vedplanter.	Overgår til videre planlægning og plejes ved aktivitets Id 1-2. Alle fugtige lavninger i området bør holdes fri for vedplantetilgroning.	1

Målsætning efter plejeplan 2009-2015	Status ultimo 2016	Bemærkning (Henvisning til foto-nr. i parentes)	Videre planlægning (Henvisning til foto-nr. i parentes)	Fotos fra besigtigelser ultimo okt. 2016
Salomons briller (øst og vest) Mål: at vandhullerne skal fungere som opholdssted for grøn frø/latterfrø, og så vidt muligt også som ynglested. Aktivitet: ingen pleje. På sigt skal det dog sikres, at vandfladen ikke bliver mere overskygget.	Ingen aktivitet	Vandhullerne er 180m² hhv. 120m² og omfattet af naturbeskyttelseslovens § 3. Begge vandhuller noget skyggede, og med ringe vandkvalitet (1 og 2). Ingen indgreb ser ud til at være foretaget.	Overgår til videre planlægning og plejes ved aktivitets Id 3-1 og 3-2. Den ringe vandkvalitet kan forbedres ved oprensning af vegetation med års mellemrum.	1 2
Mølleedammen Mål: lokaliteten skal tjene som levested for padder, herunder grøn frø/latterfrø og grønbroget tudse. Bredderne, specielt den nordlige bred, skal være sparsomt bevoksede. Aktivitet: karusserne i vandet forsøges udryddet ved at vandhullet pumpes tørt.	Uvist om det er gennemført	Vandhullet er 100m² og omfattet af naturbeskyttelseslovens § 3. Vandkvaliteten vurderes at være i orden, og vandhullet er lysåbent (1). Bredderne er sparsomt bevoksede (1). Der er ikke set karusser i 2016.	Overgår til videre planlægning og plejes ved aktivitets Id 3-1 og evt. 3-5. Rummer vandhullet forsat karudser, skal de udryddes Id 3-5). Vandkvaliteten kan forbedres ved oprensning af vegetation med års mellemrum, som fx bevoksninger af andemad.	1

Målsætning efter plejeplan 2009-2015	Status ultimo 2016	Bemærkning (Henvisning til foto-nr. i parantes)	Videre planlægning (Henvisning til foto-nr. i parantes)	Fotos fra besigtigelser ultimo okt. 2016
Halvmånen Mål: lokaliteten må ikke friste grønbroget tudse til æglægning under forhold, hvor æggene efterfølgende tørrer ud. Derfor skal risikoen, for at vand samler sig i foråret, reduceres. Aktivitet: der skal hvert forår foretages en vurdering af, om lokaliteten kan holde vand.	Uvist om det er gennemført. Uklart defineret aktivitet	Under 100m ² og ikke omfattet af naturbeskyttelseslovens § 3.	Ikke besøgt 2016. Overgår til videre planlægning og plejes ved aktivitets Id 3-3, der sikrer tilstrækkeligt vand til at grønbroget tudse kan gennemføre reproduktion.	
Store Brønd Mål: at vandhullet skal henligge sådan at dets hidtidige funktion som vandreservoir er tydelig. Aktivitet: tilgroning med planter langs bredden undgås mest muligt.	Gennemført	Vandhullet er 740m ² og omfattet af naturbeskyttelseslovens § 3. Bredderne er ikke tilgroede, og vandhullet fremstår lysåbent (1).	Plejen af området opfylder målsætningen. Overgår til videre planlægning og plejes ved aktivitets Id 1-2 og evt. 3-1.	 1
Suenssons Brønd Mål: fortsat at henligge som nu og fungere som vandreservoir, der samtidigt kan fungere som ynglested for grønbroget tudse. Aktivitet: ingen pleje.	Ingen aktivitet	Vandhullet er 170m ² og omfattet af naturbeskyttelseslovens § 3. Vandhullet er lysåbent, og med sparsom vegetation (1).	Plejen af området opfylder målsætningen. Overgår til videre planlægning og plejes ved aktivitets Id 3-4 (tilsyn).	 1

Målsætning efter plejeplan 2009-2015	Status ultimo 2016	Bemærkning (Henvisning til foto-nr. i parentes)	Videre planlægning (Henvisning til foto-nr. i parentes)	Fotos fra besigtigelser ultimo okt. 2016
Langeliniepytten Mål: at det lille klippepyt-område ("rock-pools") fortsat fungere som ynglested for grønbroget tudse. En del af klippepytten er tæt tilgroet med tagrør. Aktivitet: tagrørsbevoksningen skal udpines ved at den bliver slået hvert år i september, og det afslåede materiale fjernes. Dette gøres flere år i træk.	Uvist om det er gennemført	Under 100m ² og ikke omfattet af naturbeskyttelseslovens § 3.	Ej besigtiget 2016. Overgår til videre planlægning og plejes ved aktivitets Id 3-4 og 2-7.	
Bielkes pyt Mål: at klippepytten fungerer som ynglested for grønbroget tudse. Aktivitet: ingen pleje.	Ingen aktivitet	Under 100m ² og ikke omfattet af naturbeskyttelseslovens § 3.	Ej besigtiget 2016. Overgår til videre planlægning og plejes ved aktivitets Id 3-4 og evt. 2-7.	
Mosedammene Mål: at lokaliteten fortsat skal fungere som ynglested for grønbroget tudse. Aktivitet: ingen pleje.	Ingen aktivitet	Under 100m ² og ikke omfattet af naturbeskyttelseslovens § 3.	Ej besigtiget 2016. Overgår til videre planlægning og plejes ved aktivitets Id 3-4 og evt. 2-7.	
Tårnbrønden Mål: at lokaliteten er ynglested for grønbroget tudse. Der er tale om et stensat vandhul i klippen, af form som en lodret cylinder. Aktivitet: så vidt muligt opfiskes ål og andre fisk. Samtidig oprenses mudder.	Ikke gennemført	Vandhullet er 140m ² og omfattet af naturbeskyttelseslovens § 3. Vandhullet er lysåbent, med dårlig vandkvalitet (1) og fremstår vegetationsløst. Vandhullet har tilsyneladende ikke været oprenset.	Overgår til videre planlægning og plejes ved aktivitets Id 3-1 og 3-5. Vandkvaliteten kan muligvis forbedres ved tømning og oprensning af vandhullet (efterår og vinter). Fisk formodes fortsat at findes og skal bekæmpes.	
Smedens brønd Mål: skal primært fungere som kulturhistorisk vidnesbyrd. Så vidt muligt skal det fremtræde æstetisk tiltalende med god vandkvalitet. Aktivitet: oprensning, hvis muligt.	Uvist om det er gennemført	Under 100m ² og ikke omfattet af naturbeskyttelseslovens § 3.	Ikke besigtiget 2016. Overgår til videre planlægning og plejes ved aktivitets Id 3-1 og evt. 3-2.	1

Målsætning efter plejeplan 2009-2015	Status ultimo 2016	Bemærkning (Henvisning til foto-nr. i parantes)	Videre planlægning (Henvisning til foto-nr. i parantes)	Fotos fra besigtigelser ultimo okt. 2016
Sappedam Mål: at bevare det lille vandhul som vigtig ynglelokalitet for skrubtudse og lille vandsalamander. Dammen er en gammel dyb brønd med stejle brinker. Aktivitet: ingen pleje.	Ingen aktivitet	Under 100m ² og ikke omfattet af naturbeskyttelseslovens § 3.	Ikke besigtiget 2016. Overgår til videre planlægning og plejes ved aktivitets Id 3-4 (tilsyn).	

Bilag 4.3: Evaluering af aktiviteter vedr. publikum

Målsætning: publikum og natur

Planlagt indsats	Status ultimo 2016	Videre planlægning
Skiltning mod adgangsforbud udenfor fæstningsmurene i edderfuglenes yngletid på hovedøen Christiansø og Frederiksø	Ikke gennemført	Overgår til videre planlægning gennem aktivitets Id 5-3, idet det fortsat vurderes at være påkrævet.
Sikring af overholdelse af sejladsforbud på 100 m omkring Tat og Græsholm	Uafklaret	Overgår til videre planlægning gennem aktivitets Id 5-1 og 5-2, idet det fortsat vurderes at være påkrævet.

Bilag 5. Levende fortidsminder

1	Almindelig Akeleje	44	Liden Burre
2	Almindelig Berberis	45	Liden Singrøn
3	Almindelig Hyld	46	Læge-Oksetunge
4	Almindelig Katost	47	Læge-Jordrøg
5	Almindelig Katteurt	48	Løvstikke
6	Almindelig Sct. Hansurt	49	Mark-Firling
7	Asparges	50	Marts-Viol
8	Bidende Stenurt	51	Matrem
9	Bredbladet Persille	52	Nedliggende Surkløver
10	Fugleklo-Bukkehorn	53	Opium-Valmue
11	Bukketorn	54	Peberrod
12	Bulmeurt	55	Pinselilje
13	Bredbladet Skræppe	56	Rabarber
14	Cikorie	57	Rank Potentil
15	Dansk Ingefær	58	Ravnefod
16	Døvnælde	59	River
17	Engelsk Stenurt	60	Ru Kulsukker
18	Ensidig Klokke	61	Rundbladet Katost
19	Erantis	62	Rundbladet Mynte
20	Farve-Reseda	63	Rød Tandbæger
21	Farve-Vajd	64	Salomons Lysestage
22	Filtbladet Kongelys	65	Skarntyde
23	Foder-Kulsukker	66	Skovranke
24	Glat Burre	67	Skov-Løg
25	Grøn Mynte	68	Småblomstret Potentil
26	Gul Lærkespore	69	Spansk Kørvel
27	Gyldenlak	70	Sporebaldrian
28	Gærde-Kartebolle	71	Springklap
29	Have-Iris	72	Stikkelsbær
30	Have-Kørvel	73	Stolthenriks Gåsefod
31	Have-Malurt	74	Stor Hundepersille
32	Havrerod	75	Stor Konval
33	Hjertensfryd	76	Stor Nælde
34	Humle	77	Stor Singrøn
35	Judaspenge	78	Svaleurt
36	Kandelaber-Kongelys	79	Sæbeurt
37	Kejserkrone	80	Sødsøkær

38	Klokke-Scilla	81	Uldbladet Kongelys
39	Knold-Vortemælk	82	Vedbend-Torskemund
40	Kost-Fuglemælk	83	Vild Merian
41	Kruset Rejnfan	84	Volga-Vejsennep
42	Kruset Skræppe	85	Ægte Stormhat
43	Kvan	86	Æselfoder

Bilag 6. Røddlistede arter og sjældne arter

Fugle	Karplanter	Padde	Pattedyr
Alk, NT	Bakke-potentil, CR	Grønbroget tudse	Gråsæl, VU
Lomvie, NT	Nordisk radeløv, NT	Grøn frø han/	
Karmindompap, VU	Seksradet stenurt, EN	latterfrø hun, CR	
Skærpiiber, VU			
<i>Regionalt sjældne arter</i>	<i>Regionalt sjældne</i>		
<i>eller med store ynglebestande</i>	Bakke-jordbær		
Baltisk sildemåge	Bjerg-perikon		
Edderfugl	Grå potentil		
Stormmåge	Løg-rapgræs		
Svartbag	Vandportulak		
Sølvmåge			

Bilag 7. Invasive arter og problemarter

Invasive arter	Problemarter	Potentielle problemarter
Almindelig snebær	Almindelig syren	Pindsvin
Bjerg-fyr	Sølvregn (Arkitektens trøst)	
Iberisk skovsnegl		
Japansk pileurt		
Rynket rose		
Sitka-gran		

8.5 KORTBILAG

Kortbilag 1: Grundkort

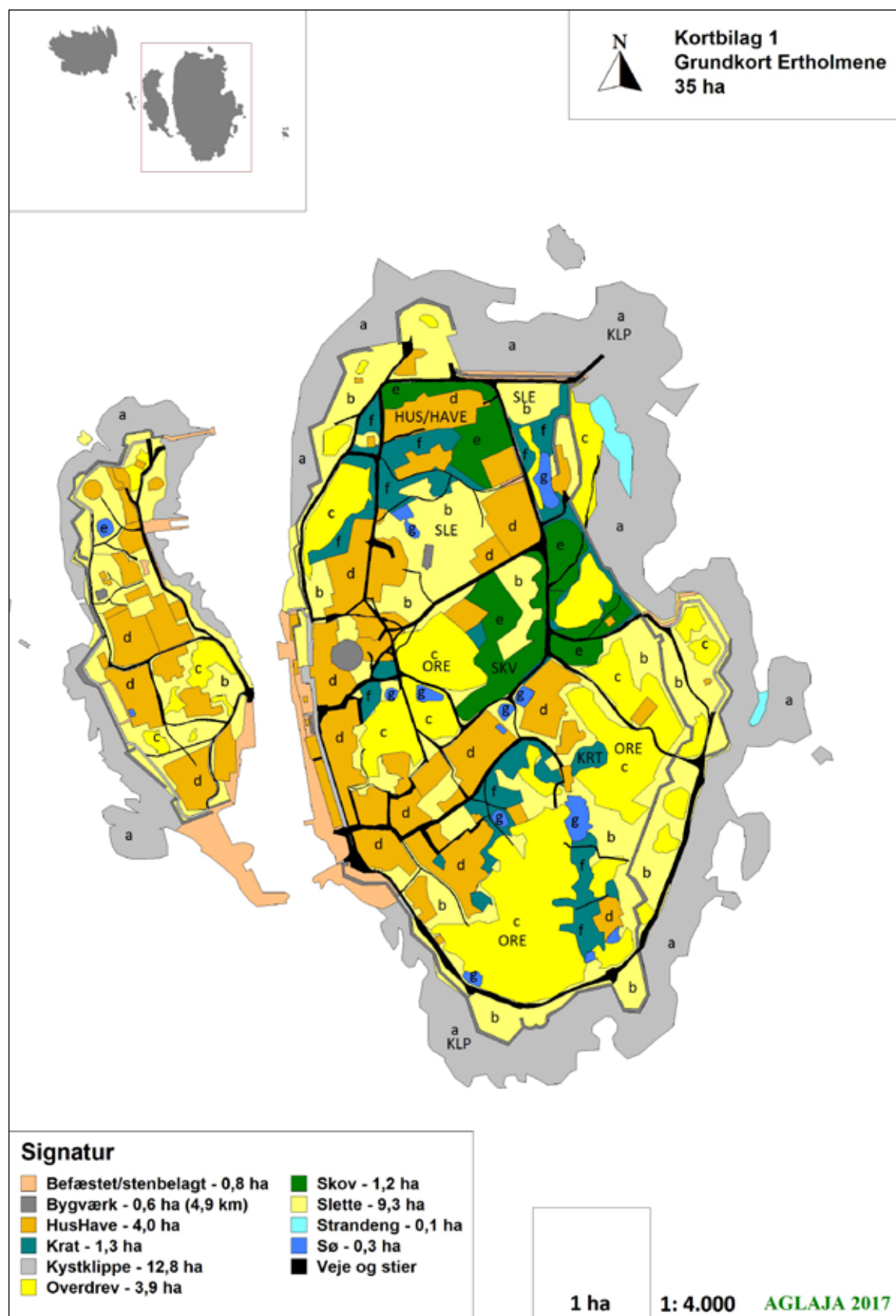
Kortbilag 2: Aktivitetskort

Kortbilag 3: Kulturminder

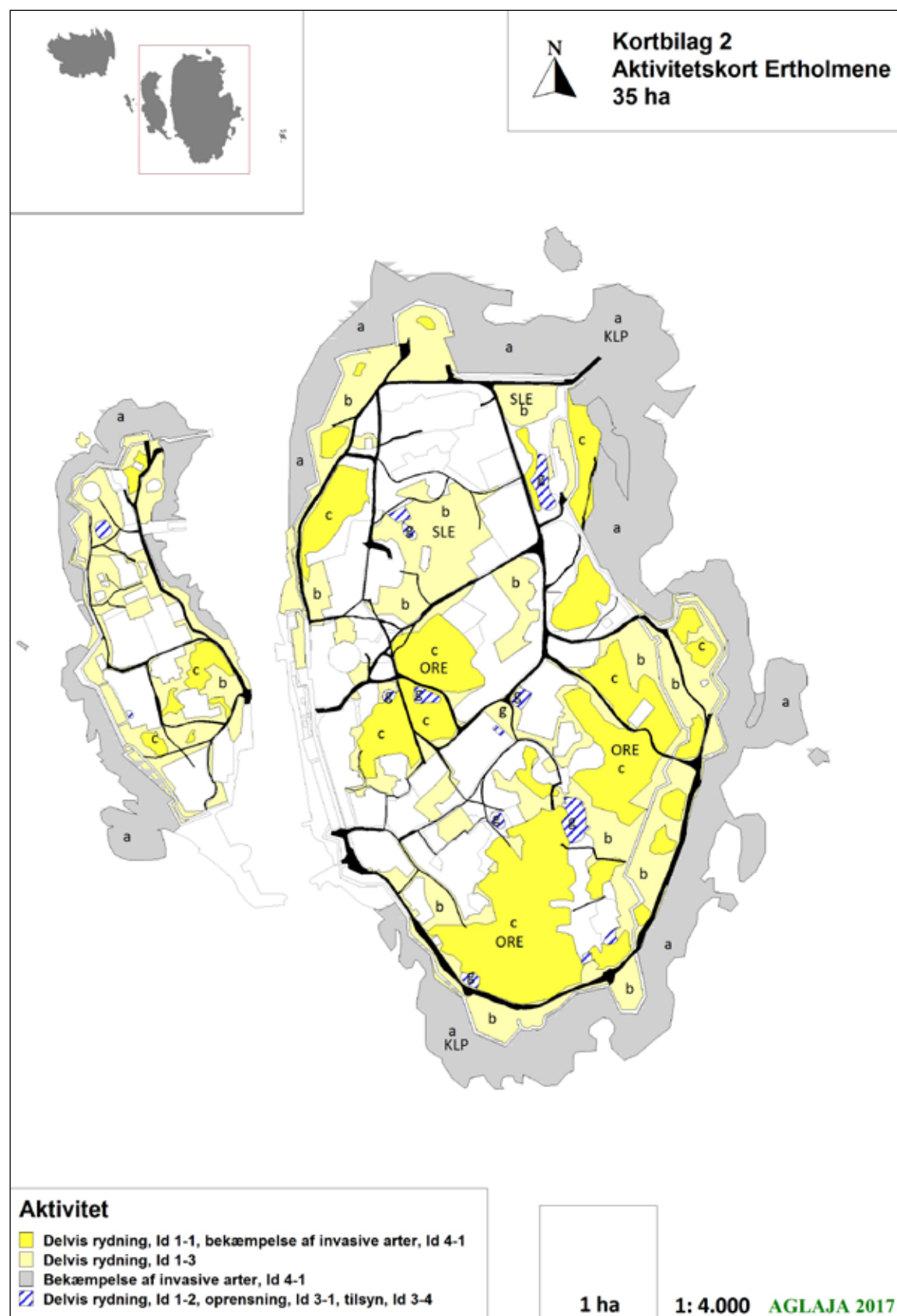
Kortbilag 4: Vådområder

Kortbilag 5: Stednavne

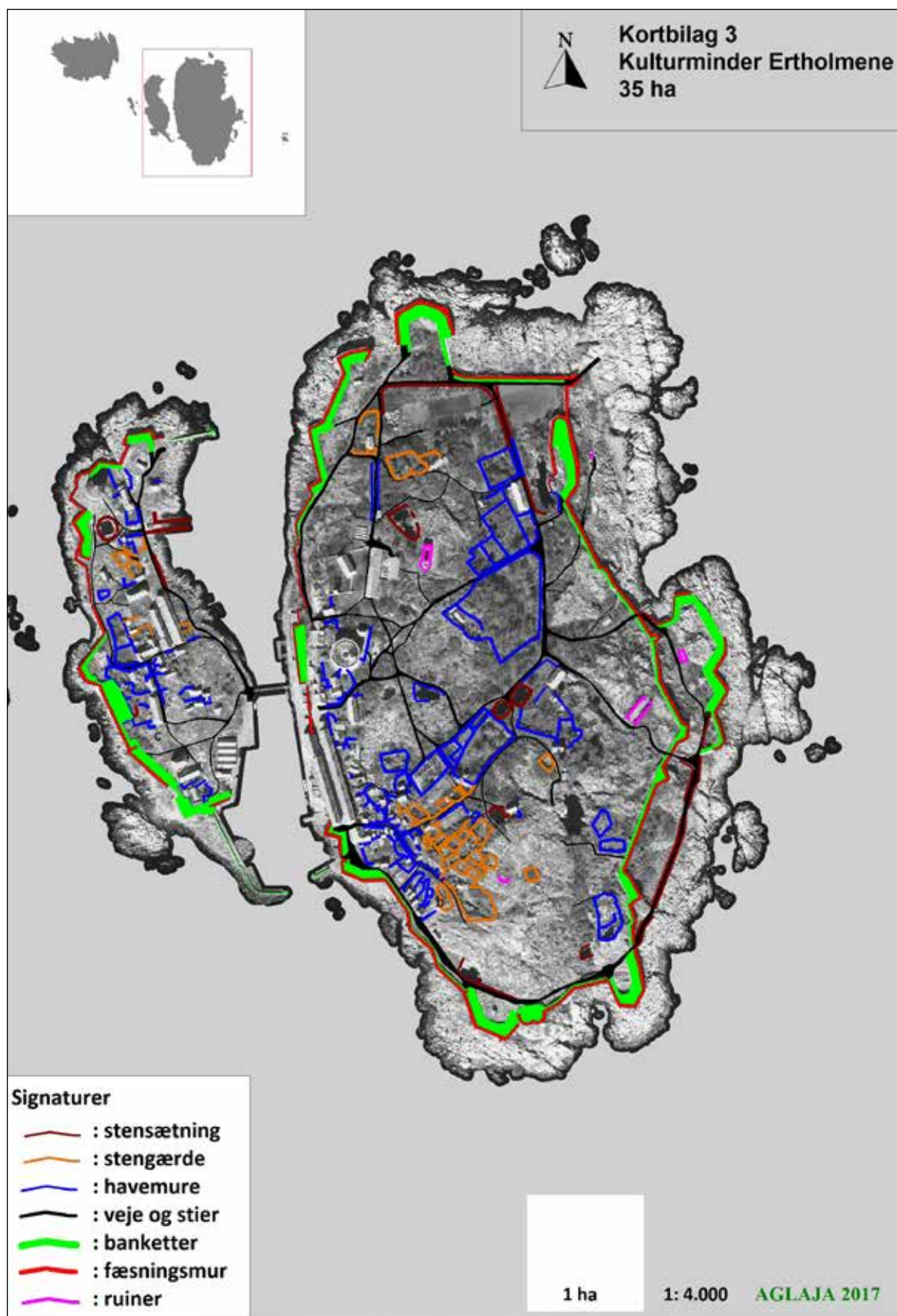
Kortbilag 1: Grundkort

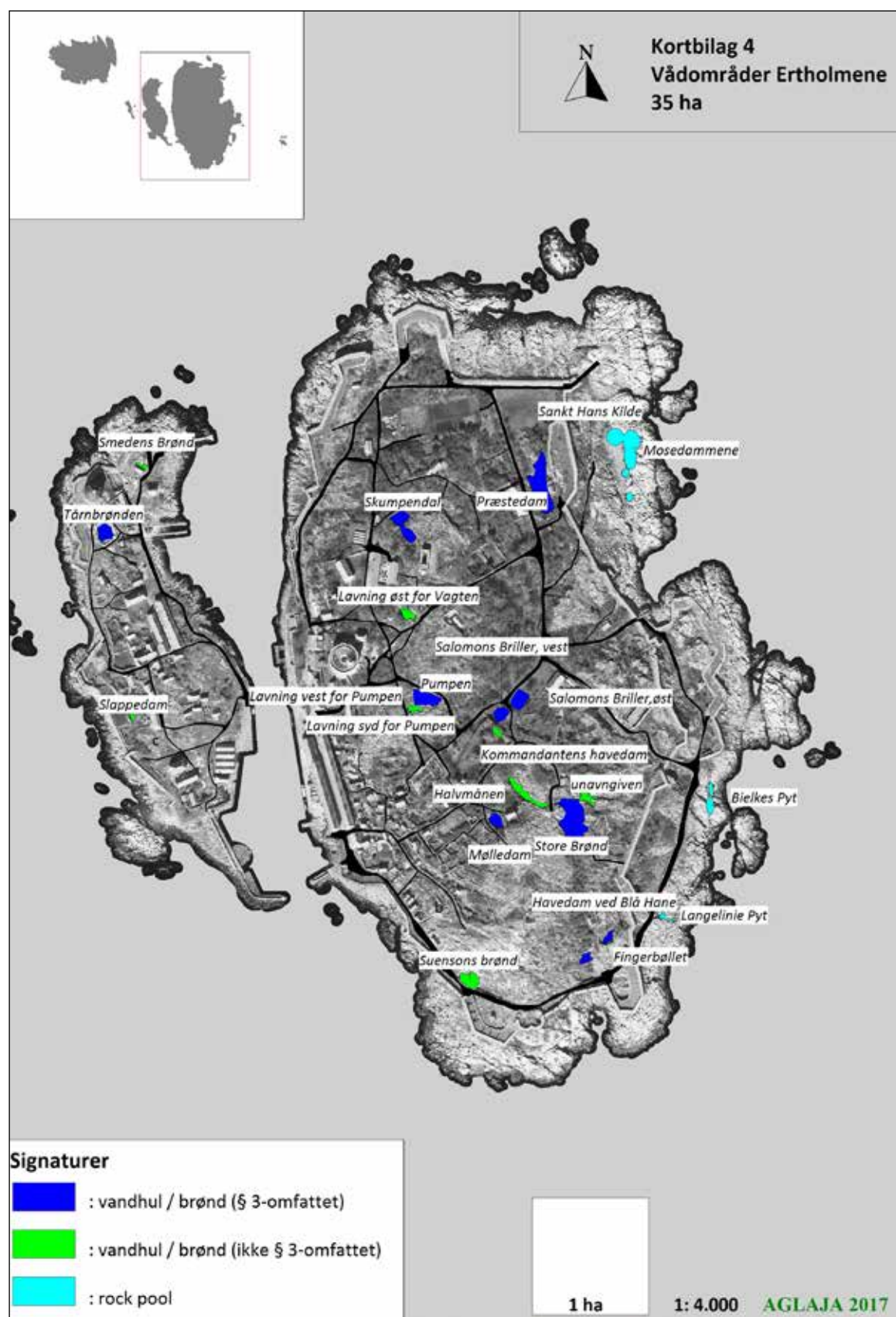
Kortbilag 2: Aktivitetskort

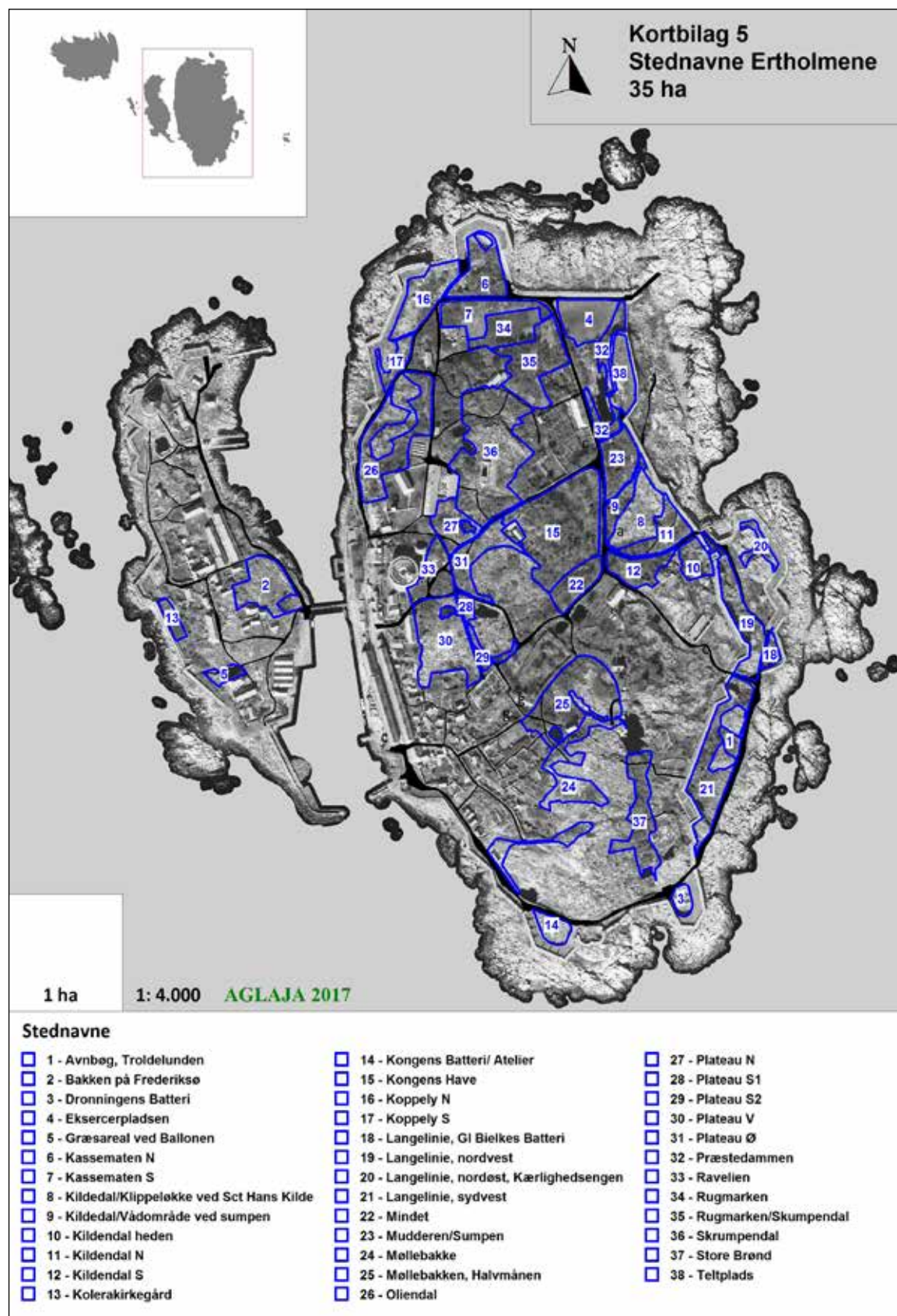
Kortbilag 3: Kulturminder

Kortbilag 4: Vådområder

Kortbilag 5: Stednavne

Forsvar for naturen

Forsvarsministeriets skyde- og øvelsesterræner anvendes til militær uddannelse, men samtidig udgør arealerne nogle af de største og bedst bevarede naturområder i Danmark. Sammenlagt forvalter Forsvarsministeriet ca. 30.000 ha enestående natur, hvor den militære benyttelse går hånd i hånd med værdifulde danske naturtyper og arters beskyttelse. Mange militære arealer er i perioder åbne for publikum, så også offentligheden kan besøge og opleve de unikke naturarealer. I samarbejde med Miljøministeriet har Forsvarsministeriet udviklet et særligt koncept for udarbejdelse af drifts- og plejeplaner for terrænerne. Igennem planerne sikrer Forsvarsministeriet en passende afvejning mellem militære uddannelsesbehov, naturbeskyttelse og offentlighedens adgang. Information om Forsvarsministeriets naturforvaltning kan findes på www.ejendomsstyrelsen.dk

